V. I. LENJIN

IMPERIJALIZAM KAO NAJVIŠI STADIJ KAPITALIZMA

★ balkanski narodi i evropska diplomatija

★ vojni program proleterske revolucije

★ imperijalizam i rascjep socijalizma

»SVJETLOST« SARAJEVO

ἔθος **BIBLIOTEKA** *Etos*

IZBOR IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA

(Četvrta serija, knjiga 4)

Odgovorni urednik
dr ARIF TANOVIĆ

V. I. LENJIN

IMPERIJALIZAM KAO NAJVIŠI STADIJ KAPITALIZMA

»SVJETLOST«, IZDAVAČKO PREDUZEĆE, SARAJEVO
1975.

Prevodi
OGNJENA PRICE, dra ZVONKA TKALCA

Izbor
dr FRANC CENGLE i dr ARIF TANOVIĆ

ČITAOCU

Lenjinovo djelo »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma« nastalo je 1916. godine, u jeku prvog svjetskog, imperijalističkog rata. U njemu je Lenjin — na bazi ogromnog naučnog i dokumentarnog materijala — proslijedio razvitak kapitalističkog društva od pojave Marksovog »Kapitala« i zaključio da je imperijalizam osobit stadij kapitalizma, koji karakteriziraju mnoge nove protivrječnosti i koji, kao takav, označava prelaz u višu društveno-ekonomsku formaciju. Definiranje te činjenice — a osobito pojavu finansijskog kapitala i monopolističke plutokratije — Lenjin je smatrao neophodnim zbog daljeg i snažnijeg razvitka revolucionarnog pokreta gradskog i seoskog proletarijata zaraćenih zemalja. Na toj osnovi, i kolonijalno, a samim tim i nacionalno pitanje, dobija na izuzetnoj aktuelnosti, jer finansijski kapital epohe kapitalističkog imperijalizma, zajedno s borbom velikih sila za ekonomsku i političku podjelu svijeta, uspostavlja čitav niz prelaznih oblika državne i nacionalne zavisnosti.

Proces stvaranja finansijskog kapitala sagledao je V. I. Lenjin svestrano i otkrio njegove društveno-političke osobenosti. Jednu od tih specifičnosti on je naročito istakao, definirajući je i kao proces odvajanja vlasništva na kapital od primjene kapitala u proizvodnji, odvajanje novčanog kapitala od industrijskog, odvajanje rentijera od poduzetnika i svih osoba koje neposredno učestvuju u raspolaganju kapitalom.

U zaključku svojih analiza, Lenjin daje definiciju imperijalizma koja sadrži pet njegovih osnovnih obilježja: 1. stvaranje monopola na bazi koncentracije proizvodnje i kapitala; 2. stapanje bankarskog kapitala s industrijskim; 3. izvoz kapitala, za razliku od izvoza robe; 4. stvaranje međunarodnih monopolističkih saveza kapitalista radi podjele svijeta; 5. teritorijalna podjela zemljine kugle na kolonije i interesne sfere najkrupnijih kapitalističkih država. »Imperijalizam je«, ističe Lenjin, »kapitalizam na onom stadiju razvitka kad se formi-

ralo gospodstvo monopola i finansijskog kapitala, kad je izvoz kapitala dobio istaknuto značenje, započela podjela svijeta od strane međunarodnih trustova i završena podjela čitave teritorije zemlje od strane najkrupnijih kapitalističkih zemalja.« U vezi s tim, Lenjin analizira i pojavu oportunizma, šovinizma itd. u redovima socijaldemokratskih partija evropskih zemalja, uočivši da visoki profiti omogućuju stvaranje »radničke aristokratije«.

U drugom dijelu ove knjige objavljuje se izbor članaka u kojima Lenjin analizira događaje u pojedinim zemljama i dijelovima svijeta, između ostalog i na Balkanu, uoči i u toku prvog svjetskog rata. Od naročitog značaja su, međutim, članci u kojima Lenjin raspravlja o odnosu imperijalizma i socijalizma II internacionale, koja se raspada zbog oportunističkog i socijalšovinističkog stava prema kolonijama i, uopšte, malim zemljama i narodima u toku imperijalističkog rata.

IMPERIJALIZAM KAO NAJVIŠI STADIJ KAPITALIZMA

(POPULARNA STUDIJA)

vala gospodstvo monopola i finansijskog kapitala, kad je izvoz kapitala dobio osobito značenje, započela podjela svijeta od strane međunarodnih trustova i završena podjela čitave teritorije zemlje od strane najkrupnijih kapitalističkih zemalja. U vezi s tim, Lenjin analizira i pojavu oportunizma, kautskizma itd. u redovima socijaldemokratskih partija evropskih zemalja, ukazujući da visoki profiti omogućuju stvaranje radničke aristokratije.

U drugom dijelu ove knjige objavljuje se izbor članaka u kojima Lenjin analizira događaje u pojedinim zemljama i dijelovima svijeta, između ostalog i na Balkanu, prije i u toku prvog svjetskog rata. Od naročitog značaja su, međutim, članci u kojima Lenjin raspravlja o odnosu imperijalizma i socijalizma, II internacionale, koja se raspada zbog oportunističkog i socijalšovinističkog stava prema kolonijama i, napokon, nacionalnom pitanju i narodima u toku imperijalističkog rata.

PREDGOVOR

Brošuru s kojom izlazim pred čitaoca napisao sam u proljeće 1916. u Cirihu. U tamošnjim uslovima rada ja sam, prirodno, morao oskudijevati u francuskoj i engleskoj literaturi i naročito — u ruskoj literaturi. Ipak sam glavno englesko djelo o imperijalizmu, knjigu J. A. Hobsona, iskoristio sa svom pažnjom koju to djelo, po mom uvjerenju, zaslužuje.

Brošura je pisana za uslove carske cenzure. Zato sam bio prinuđen ne samo da se najstrože ograničim na isključivo teoretsku — naročito ekonomsku — analizu nego i da neophodne malobrojne napomene koje se tiču politike formuliram s najvećom opreznošću, nagovještajima, onim ezopovskim — prokletim ezopovskim — jezikom kojem su pod carizmom morali pribjegavati svi revolucionari kad su uzimali pero u ruke da pišu »legalno« djelo.

Teško je sad, u danima slobode, ponovo čitati ta zbog pomisli na carsku cenzuru nagrađena, prigušena, u gvozdena kliješta stegnuta mjesta brošure. O tome da je imperijalizam predvečerje socijalističke revolucije, o tome da je socijalšovinizam (socijalizam na riječima, šovinizam na djelu) potpuna izdaja socijalizma, potpuno prelaženje na stranu buržoazije, da taj rascjep radničkog pokreta stoji u vezi s objektivnim uslovima imperijalizma itd. — morao sam govoriti jezikom »roba«, i ja sam prinuđen da čitaoca koga to pitanje interesira uputim na moje članke pisane u inostranstvu godine 1914—1917, koji se sad ponovo štampaju i koji će uskoro izići iz štampe. Naročito treba istaći jedno mjesto na strani 119—120: da bih u obliku koji može proći cenzuru objasnio čitaocu kako bezočno lažu kapitalisti i socijalšovinisti, koji su prešli na njihovu stranu (protiv kojih se tako nedosljedno bori Kautski), u pitanju aneksija, kako bezočno *prikrivaju* aneksije *svojih* kapitalista, morao sam uzeti primjer... Ja-

pana! Pažljiv čitalac lako će staviti na mjesto Japana — Rusiju, a na mjesto Koreje — Finsku, Poljsku, Kurlandiju, Ukrajinu, Hivu, Buharu, Estlandiju i druge oblasti koje nisu naseljene Velikorusima.

Ja se nadam da će moja brošura pomoći snalaženju u osnovnom ekonomskom pitanju, bez čijeg je proučavanja nemoguće išta shvatiti u ocjeni savremenog rata i savremene politike, naime: u pitanju ekonomske suštine imperijalizma.

Petrograd, 26. aprila 1917. *Pisac*

PREDGOVOR FRANCUSKOM I NJEMAČKOM IZDANJU

I

Ovu brošuru pisao sam, kao što je istaknuto u predgovoru ruskom izdanju, 1916. godine s obzirom na uslove carske cenzure. Ja sad nemam mogućnosti da preradim cio tekst, a to uostalom ne bi ni imalo svrhe, jer je osnovni zadatak knjige bio i ostaje: pokazati — na osnovu generalnih podataka neosporne buržoaske statistike i priznanja buržoaskih učenjaka svih zemalja — kakva je bila *opća slika* svjetske kapitalističke privrede, u njenim međunarodnim uzajamnim odnosima, početkom XX vijeka, uoči prvog svjetskog imperijalističkog rata.

Za mnoge komuniste u razvijenim kapitalističkim zemljama donekle će biti čak i korisno da se uvjere na primjeru ove, *legalne s gledišta carske cenzure,* brošure u mogućnost — i neophodnost — iskoriščavanja čak i onih slabih ostataka legalnosti koji još ostaju komunistima recimo u savremenoj Americi ili u Francuskoj, poslije nedavnog hapšenja gotovo svih komunista, u cilju razjašnjavanja sve lažnosti socijal-pacifističkih gledišta i nada u »svjetsku demokratiju«. A najpotrebnije dopune ovoj za uslove cenzure pisanoj brošuri pokušaću da dam u ovom predgovoru.

II

U brošuri je dokazano da je rat od 1914—1918. godine bio na obje strane imperijalistički (tj. osvajački, pljačkaški, razbojnički) rat, rat za podjelu svijeta, za podjelu i ponovnu podjelu kolonija, »sferâ utjecaja« finansijskog kapitala itd.

Jer dokaz za to kakav je pravi socijalni, ili tačnije: pravi klasni karakter rata nalazi se, razumije se, ne u diplomatskoj

istoriji rata, nego u analizi *objektivnog* položaja vladajućih *klasa* u *svim* ratujućim državama. Da bismo prikazali taj objektivni položaj, treba da uzmemo ne primjere i ne pojedine podatke (pri ogromnoj složenosti pojava društvenog života možemo uvijek naći koliko hoćemo primjera ili pojedinih podataka za potvrdu koje bilo teze), nego obavezno *cjelokupnost* podataka o *osnovama* privrednog života *svih* ratujućih država *i cijelog* svijeta.

Baš takve opće podatke, koji ne mogu biti opovrgnuti, naveo sam prikazujući *podjelu svijeta* u godinama 1876. i 1914 (u § 6) i podjelu *željeznica* čitavog svijeta u godinama 1890. i 1913 (u § 7). Željeznice su rezultat najglavnijih grana kapitalističke industrije: industrije uglja i crne metalurgije, rezultat — i najočigledniji pokazatelj razvitka svjetske trgovine i buržoaskodemokratske civilizacije. Kako su željeznice povezane s krupnom proizvodnjom, s monopolima, sa sindikatima, kartelima, trustovima, bankama, s finansijskom oligarhijom — pokazano je u prethodnim glavama knjige. Raspodjela željezničke mreže, njena neravnomjernost i neravnomjernost njenog razvitka rezultat su savremenog, monopolističkog kapitalizma u svjetskim razmjerima. I taj rezultat pokazuje apsolutnu neizbježnost imperijalističkih ratova na *takvoj* privrednoj osnovi *dok* postoji privatno vlasništvo na sredstva za proizvodnju.

Izgradnja željeznica izgleda jednostavan, prirodan, demokratski, kulturan, civilizatorski pothvat: ona je takva u očima buržoaskih profesora, koje plaćaju za uljepšavanje kapitalističkog ropstva, i u očima sitnoburžoaskih filistara. U stvari, kapitalističke niti, koje hiljadama svojih mreža povezuju te pothvate s privatnim vlasništvom na sredstva za proizvodnju uopće, pretvorile su tu izgradnju u oruđe ugnjetavanja *milijarde* ljudi (kolonije plus polukolonije), tj. više od polovine stanovništva zemljine kugle u zavisnim zemljama i najamnih robova kapitala u »civiliziranim« zemljama.

Privatno vlasništvo koje se bazira na radu sitnog vlasnika, slobodna konkurencija, demokratija — sve te parole kojima kapitalisti i njihova štampa obmanjuju radnike i seljake, ostale su daleko pozadi. Kapitalizam je prerastao u svjetski sistem kolonijalnog ugnjetavanja i finansijskog gušenja ogromne većine stanovništva zemljine kugle od strane šačice »naprednih« zemalja. I podjela tog »plijena« vrši se između 2—3 u svjetskim razmjerima moćna, do zuba naoružana grabljivca (Amerika, Engleska, Japan), koji uvlače čitavu zemlju u *svoj* rat oko podjele *svog* plijena.

III

Brestlitovski mir,[1] koji je diktirala mornarhijska Njemačka, a kasnije mnogo brutalniji i podliji Versajski mir,[2] koji su diktirale »demokratske« republike Amerika i Francuska, a tako isto i »slobodna« Engleska, učinili su veliku uslugu čovječanstvu raskrinkavši kako plaćena piskarala imperijalizma, tako i reakcionarne malograđane, iako oni sebe nazivaju pacifistima i socijalistima, koji su hvalili »vilsonizam«,[3] dokazivali mogućnost mira i reformi pod imperijalizmom.

Deseci miliona leševa i bogalja koje je ostavio rat, rat oko toga koja grupa finansijskih razbojnika, engleska ili njemačka, treba da dobije više plijena, i zatim ta dva »mirovna ugovora« otvaraju, s dosad neviđenom brzinom, oči milionima i desecima miliona ljudi, zaplašenih, ugnjetenih, obmanutih, prevarenih od buržoazije. Na taj način, na bazi osiromašenja u svijetu, koje je stvorio rat, raste svjetska revolucionarna kriza koja se, kroz ma kako duge i teške peripetije ona prolazila, ne može da svrši drukčije nego proleterskom revolucijom i njenom pobjedom.

Bazelski manifest II internacionale koji je 1912. dao ocjenu baš onog rata koji je izbio 1914, a ne rata uopće (ratova ima raznih, ima i revolucionarnih), taj manifest ostao je spomenik koji pokazuje sav sramni krah, sve renegatstvo junaka II internacionale.

Zato preštampavam taj manifest kao prilog ovom izdanju i još jedanput skrećem pažnju čitalaca na to da junaci II internacionale obilaze isto tako oprezno ona mjesta toga manifesta u kojima se govori precizno, jasno, direktno o

---

[1] *Brestlitovski mir* bio je zaključen između Sovjetske Rusije i zemalja njemačkog bloka (Njemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Turska) u Brest-Litovsku 3. marta 1918. Poslije pobjede revolucije u Njemačkoj, koja je srušila monarhijski režim, Sveruski centralni izvršni komitet sovjeta (VCIK) anulirao je Brestlitovski ugovor. *Prev.*

[2] Versajski mir — imperijalistički ugovor koji je Antanta nametnula Njemačkoj, poraženoj u prvom svjetskom ratu 1914—1918; potpisan 28. juna 1919. u Versaju kraj Pariza. *Prev.*

[3] »Vilsonizam« — po imenu T. V. Vilsona, predsjednika SAD 1913—1921. U prvoj godini svoga predsjednikovanja Vilson je proveo niz zakona (o progresivnom porezu na dohodak, zakon protiv trustova i dr.) koje je demagoški imenovao erom »nove slobode«. U januaru 1918. istupio je sa »programom mira« u 14 tačaka. Američka propaganda i evropska građanska štampa stvarale su Vilsonu aureolu borca za mir. Od prvih dana sovjetske vlasti u Rusiji bio je jedan od inspiratora intervencije protiv Sovjetske Rusije. *Prev.*

vezi baš toga budućeg rata s proleterskom revolucijom — obilaze isto tako oprezno kao što lopov obilazi ono mjesto gdje je izvršio krađu.

IV

Naročita pažnja posvećena je u ovoj brošuri kritici »kautskijanstva«, međunarodne idejne struje koju u svim zemljama svijeta predstavljaju »istaknuti teoretičari«, vođe II internacionale (u Austriji — Oto Bauer i K⁰, u Engleskoj — Ramzej Makdonald i dr., u Francuskoj — Alber Toma itd. itd.) i masa socijalista, reformista, pacifista, buržoaskih demokrata, popova.

Ta idejna struja je, s jedne strane, produkt raspadanja, truljenja II internacionale, a s druge strane — neizbježan plod ideologije sitnih buržuja, koje svi uslovi života drže u ropstvu buržoaskih i demokratskih predrasuda.

Kod Kautskog i njemu sličnih takva gledišta znače potpuno odricanje baš od onih revolucionarnih osnova marksizma koje je taj pisac branio desetke godina, specijalno, između ostalog, u borbi protiv socijalističkog oportunizma (Bernštajna, Milerana, Hajndmena, Gompersa itd.). Stoga nije slučajnost što su se u čitavom svijetu »kautskijanci« sad praktičnopolitički ujedinili s krajnjim oportunistima (preko II ili žute internacionale)[4] i s buržoaskim vladama (preko koalicionih buržoaskih vlada u kojima učestvuju socijalisti).

U cijelom svijetu sve snažniji proleterski revolucionarni pokret uopće, a komunistički napose, mora analizirati i razgolićivati teoretske pogreške »kautskijanstva«. Ovo on mora činiti utoliko prije što pacifizam i »demokratizam« uopće, koji nimalo ne pretendiraju na marksizam, ali koji potpuno onako kao Kautski i K⁰ zataškavaju dubinu protivrječnosti imperijalizma i neizbježnost revolucionarne krize koju je on rodio — što su te struje još rasprostranjene neobično snažno u cijelom svijetu. I borba protiv tih struja obavezna je za partiju proletarijata, koja mora da od buržoazije osvaja sitne proizvođače i milione trudbenika koje je ova prevarila, koji žive u više ili manje sitnoburžoaskim uslovima života.

---

[4] Lenjin ima u vidu II (Bernsku) internacionalu. Ovu internacionalu stvorili su na konferenciji socijalističkih partija u Bernu, februara 1919, vođe zapadnoevropskih socijalističkih partija umjesto II internacionale koja je prestala postojati na početku prvog svjetskog rata. *Prev.*

V

Potrebno je reći nekoliko riječi o VIII glavi: »Parazitizam i truljenje kapitalizma«. Kao što sam već istakao u tekstu knjige, Hilferding, bivši »marksist«, sad suborac Kautskog i jedan od glavnih predstavnika buržoaske, reformističke politike u »Nezavisnoj socijaldemokratskoj partiji Njemačke«,[5] učinio je u tom pitanju korak nazad u poređenju s *otvorenim* pacifistom i reformistom Englezom Hobsonom. Međunarodni rascjep čitavog radničkog pokreta sad je već potpuno izbio na vidjelo (II i III internacionala). Izbila je na vidjelo tako isto i činjenica oružane borbe i građanskog rata između obiju struja: pomaganje Kolčaka i Denjikina u Rusiji od strane menjševika i »socijalista-revolucionara« protiv boljševika, šajdemanovci i Noske i K⁰ u Njemačkoj s buržoazijom protiv spartakovaca,[6] ista stvar u Finskoj, Poljskoj, Mađar-

[5] *»Nezavisna socijaldemokratska partija Njemačke«* — centristička (centrumaška) partija stvorena aprila 1917. na osnivačkom kongresu u gradu Goti. »Nezavišnjaci« su, maskirajući se centrističkom frazom, propagirali jedinstvo sa socijalšovinistima i za volju tog jednistva išli čak do odricanja od klasne borbe. Jezgru partije sačinjavala je kautskijanska organizacija »Radna zajednica« (»Arbeitsgemeinschaft«). U oktobru 1920, na kongresu Nezavisne socijaldemokratske partije u Haleu, došlo je do rascjepa. Znatan dio partije ujedinio se u decembru 1920. sa Komunističkom partijom Njemačke. Desni elementi formirali su zasebnu partiju i uzeli stari naziv Nezavisna socijaldemokratska partija Njemačke. Godine 1922. ova se priključila Socijaldemokratskoj partiji Njemačke. *Prev.*

[6] *Spartakovci* — revolucionarna organizacija njemačkih lijevih socijaldemokrata; formirala se u januaru 1916, a vodili su je Karl Libkneht, Roza Luksemburg, Franc Mering, Klara Cetkin, Julijan Marhlevski, Leo Jogihes i Vilhelm Pik. U aprilu 1915. Roza Luksemburg i Franc Mering osnovali su časopis »Die Internationale«, oko kojega se okupila glavna grupa lijevih socijaldemokrata Njemačke. Od 1916. grupa oko »Internacionale« ilegalno je izdavala i raspačavala »Politička pisma« sa potpisom »Spartakus« (izlazila su redovno do oktobra 1918), pa se i grupa »Internacionala« počela nazivati »Spartakusgruppe« (»Grupa Spartak«). Spartakovci su vodili revolucionarnu propagandu u masama, organizirali masovne protivratne akcije, rukovodili štrajkovima, razotkrivali imperijalistički karakter svjetskog rata i izdaju oportunističkih vođa socijaldemokratije. U aprilu 1917. ušli su u centrističku Nezavisnu socijaldemokratsku partiju Njemačke, zadržavši u njoj svoju organizacionu samostalnost. U novembru 1918, u toku revolucije u Njemačkoj, formirali su »Spartakusbund« (»Savez Spartaka«) i, objavivši 14. decembra 1918. svoj program, prekinuli su sa nezavišnjacima. 30. decembra 1918 — 1. januara 1919. spartakovci su osnovali Komunističku partiju Njemačke. *Prev.*

skoj itd. U čemu je ekonomska osnova te svjetskoistorijske pojave?

Baš u parazitizmu i truljenju kapitalizma, koji su svojstveni njegovom najvišem istorijskom stadiju, to jest imperijalizmu. Kao što je dokazano u ovoj brošuri, kapitalizam je sad izdvojio *šačicu* (manje od desetog dijela stanovništva zemlje, po »najgalantnijem« i preuveličanom računu manje od petog dijela) naročito bogatih i moćnih država koje pljačkaju — jednostavnim »rezanjem kupona« — cio svijet. Izvoz kapitala daje godišnji dohodak od 8—10 milijardi franaka, po predratnim cijenama i predratnoj buržoaskoj statistici. Danas, naravno, mnogo više.

Jasno je da je iz tog gigantskog *ekstraprofita* (jer se on dobiva povrh onog profita koji kapitalisti cijede iz radnika »svoje« zemlje) *moguće potkupljivati* radničke vođe i gornji sloj radničke aristokratije. Njega i potkupljuju kapitalisti »naprednih« zemalja — potkupljuju na hiljade načina, neposrednih i posrednih, otvorenih i prikrivenih.

Taj sloj buržoaziranih radnika ili »radničke aristokratije«, potpuno malograđanskih po načinu života, po veličini prihoda, po čitavom svom pogledu na svijet glavni je oslonac II internacionale, a u naše dane glavni *socijalni* (ne vojni) *oslonac buržoazije*. Jer su to pravi *agenti buržoazije u radničkom* pokretu, radnički pomoćnici kapitalističke klase (labour lieutenants of the capitalist class), pravi provodnici reformizma i šovinizma. U građanskom ratu proletarijata protiv buržoazije oni neizbježno staju, u velikom broju, na stranu buržoazije, na stranu »versajaca«[7] protiv »komunara«.

Bez razumijevanja ekonomskih korijena te pojave, bez ocjene njenog političkog i društvenog značenja, ne može se učiniti nijedan korak u oblasti rješavanja praktičnih zadataka komunističkog pokreta i socijalne revolucije koja dolazi.

Imperijalizam je predvečerje socijalne revolucije proletarijata. To se potvrdilo od 1917. u svjetskim razmjerima.

6. jula 1920. *N. Lenjin*

[7] *Versajci* — neprijatelji i gušitelji Pariske komune 1871, pristalice francuske kontrarevolucionarne buržoaske vlade na čelu sa A. Tjerom koja se, kad je Komuna pobijedila, smjestila u Versaju. *Prev.*

Posljednjih 15—20 godina, naročito poslije španjolsko-američkog (1898) i englesko-burskog (1899—1902) rata, ekonomska, a tako isto i politička, literatura starog i novog svijeta zadržava se sve češće i češće na pojmu »imperijalizam« kad hoće da dade karakteristiku epohe koju preživljujemo. Godine 1902. u Londonu i Njujorku ugledalo je svijet djelo engleskog ekonomista Dž. A Hobsona: »Imperijalizam«. Pisac, koji stoji na gledištu buržoaskog socijal-reformizma i pacifizma — istovetnom, u suštini, s dosadašnjom pozicijom bivšeg marksista K. Kautskog — dao je vrlo dobar i iscrpan opis osnovnih ekonomskih i političkih osobenosti imperijalizma. Godine 1910. u Beču je ugledalo svijet djelo austrijskog marksista Rudolfa Hilferdinga: »Finansijski kapital« (ruski prevod: Moskva 1912). I pored pogreške pisca u pitanju teorije novca i izvjesne simpatije prema mirenju marksizma i oportunizma, to djelo predstavlja izvanredno dragocjenu teoretsku analizu »najnovije faze u razvitku kapitalizma« — tako glasi podnaslov Hilferdingove knjige.[9] U stvari, ono što se posljednjih godina govorilo o imperijalizmu — naročito u ogromnom broju časopisnih i novinskih članaka o toj temi, a

[8] God. 1904. Lenjin je prevodio Hobsonovu knjigu na ruski, a 1915. je pisao da je ona »korisna uopće, a posebno korisna po tome što pomaže da se otkrije osnovna pogrešnost kautskijanstva u tom pitanju«. Koristeći se bogatim faktičkim materijalom knjige Dž. A. Hobsona, Lenjin je u isto vrijeme kritikovao njegove reformističke zaključke i njegove pokušaje da u prikrivenom obliku brani imperijalizam. *Prev.*

[9] Lenjin se u brošuri »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma« i u »Sveskama o imperijalizmu« često poziva na knjigu R. Hilferdinga »Finansijski kapital«. Koristeći se činjeničnim materijalom tog izvora da bi dao karakteristiku pojedinih strana monopolističkog kapitalizma, Lenjin u isto vrijeme kritikuje autora za nemarksističke postavke i zaključke u najvažnijim pitanjima imperijalizma. Ipak, i pored svojih pogrešaka, Hilferdingova knjiga je odigrala pozitivnu ulogu u istraživanju nove faze u razvoju kapitalizma. *Prev.*

tako isto i u rezolucijama, na primjer Hemnickog[10] i Bazelskog kongresa, koji su održani u jesen 1912. godine — teško da je prelazilo krug ideja izloženih ili bolje reći rezimiranih kod oba spomenuta pisca...

Mi ćemo ovdje pokušati da ukratko izložimo, u što popularnijem obliku, vezu i uzajamni odnos *osnovnih* ekonomskih osobenosti imperijalizma. Na neekonomskoj strani te stvari, ma koliko to ona zasluživala, nećemo se moći zadržati. Podatke o literaturi i druge napomene koje ne mogu interesirati sve čitaoce daćemo na kraju brošure.

I. KONCENTRACIJA PROIZVODNJE I MONOPOLI

Ogroman porast industrije i nevjerovatno brz proces koncentracije proizvodnje u sve krupnijim preduzećima predstavljaju jednu od najkarakterističnijih osobenosti kapitalizma. Najpotpunije i najtačnije podatke o tom procesu daju nam najnoviji popisi industrije.

U Njemačkoj je, na primjer, na svaku hiljadu industrijskih preduzeća dolazilo krupnih, tj. onih koja imaju više od 50 najamnih radnika, 1882. godine — 3; 1895. godine — 6 i 1907. godine — 9. Na njih je otpadalo od svake stotine radnika: 22, 30 i 37. Ali koncentracija proizvodnje kudikamo je jača nego koncentracija radnika, jer je rad u krupnim preduzećima kudikamo produktivniji. To nam pokazuju podaci o parnim strojevima i o električnim motorima. Ako uzmemo ono što se u Njemačkoj naziva industrijom u širem smislu, tj. i trgovinu i saobraćaj itd., dobićemo slijedeću sliku. Krupnih preduzeća ima 30 588 od 3 265 623, tj. svega 0,9%. U njima ima radnika — 5,7 miliona od 14,4 miliona, tj. 39,4%; parnih konjskih snaga — 6,6 miliona od 8,8 miliona, tj. 75,3%; električnih — 1,2 miliona kilovata od 1,5 miliona, tj. 77,2%).

Manje od jednog stotog dijela preduzeća ima *više od* 3/4 ukupne količine parne i električne energije! Na 2,97 miliona sitnih (do 5 najamnih radnika) preduzeća, koja čine 91% ukupnog broja preduzeća, dolazi svega 7% parne i električne energije! Deseci hiljada krupnih preduzeća su — sve; milioni sitnih — ništa.

Preduzeća koja imaju 1000 i više radnika bilo je u Njemačkoj 1907. godine 586. Ona imaju *gotovo deseti* dio (1,38

---

[10] Ima se u vidu rezolucija Hemnickog (Chemnitz) kongresa njemačke socijaldemokratije o pitanju imperijalizma i odnosa socijalista prema ratu, usvojena 20. septembra 1912. U rezoluciji se osuđivala imperijalistička politika i isticala važnost borbe za mir. *Prev.*

miliona) ukupnog broja radnika i *gotovo trećinu* (32%) ukupne količine parne i električne energije.* Novčani kapital i banke, kao što ćemo vidjeti, čine tu nadmoćnost šačice najkrupnijih preduzeća još većom, i to u najdoslovnijem značenju riječi, to jest milioni sitnih, srednjih i čak jednog dijela krupnih »poduzetnika« u stvari potpuno robuju nekolikim stotinama milionara-finansijera.

U drugoj razvijenoj zemlji modernog kapitalizma, u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, porast koncentracije proizvodnje još je snažniji. Ovdje statistika izdvaja industriju u užem smislu riječi i grupira preduzeća po veličini vrijednosti godišnje proizvodnje. Godine 1904. najkrupnijih preduzeća, s proizvodnjom od 1 milion dolara i više, bilo je 1900 (od 216 180, tj. 0,9%) — u njima 1,4 miliona radnika (od 5,5 miliona, tj. 25,6%), i 5,6 milijardi proizvodnje (od 14,8 milijardi, tj. 38%). Poslije 5 godina, 1909, imamo ove cifre: 3060 preduzeća (od 268 491; — 1,1%) sa 2,0 miliona radnika (6,6 — 30,5%) i sa 9,0 milijardi proizvodnje (od 20,7 milijardi; — 43,8%).**

Gotovo polovina čitave proizvodnje svih preduzeća zemlje u rukama je *jednog stotog dijela* ukupnog broja preduzeća! I te tri hiljade preduzeća-giganata obuhvaćaju 258 industrijskih grana. Odavde je jasno da koncentracija, na izvjesnom stupnju svog razvitka, dovodi sama po sebi, može se reći, direktno do monopola. Jer se nekoliko desetaka gigantskih preduzeća lako mogu sporazumjeti među sobom, a, s druge strane — baš krupni razmjeri preduzećâ donose sobom otežavanje konkurencije, tendenciju k monopolu. To pretvaranje konkurencije u monopol predstavlja jednu od najvažnijih pojava — ako ne i najvažniju — u ekonomici najnovijeg kapitalizma, pa se i mi moramo detaljnije zadržati na njoj. Ali najprije moramo ukloniti jedan mogući nesporazum.

Američka statistika govori: 3000 gigantskih preduzeća u 250 industrijskih grana. Kao da na svaku granu dolazi svega po 12 preduzeća najkrupnijih razmjera.

Ali tako nije. Ne postoje u svakoj industrijskoj grani velika preduzeća; a s druge strane, neobično važna osobenost kapitalizma koji je dostigao najviši stupanj razvitka jeste takozvana *kombinacija,* tj. spojenost u jednom preduzeću raznih industrijskih grana koje predstavljaju ili sukcesivne stupnjeve prerade sirovina (na primjer dobivanje sirovog gvožđa iz rude i prerada sirovog gvožđa u čelik, a dalje, možda, pro-

---

* Brojčani podaci po Annalen des deutschen Reichs, 1911, Zahn.

** Statistical Abstract of the United States 1921, p. 202.

izvodnja ovih ili onih gotovih proizvoda od čelika) — ili igraju pomoćnu ulogu jedna u odnosu prema drugoj (na primjer prerada otpadaka ili uzgrednih produkata; proizvodnja materijala za pakovanje itd.).

»Kombinacija — piše Hilferding — izjednačuje razlike konjunkture i zato osigurava kombiniranom preduzeću veću stalnost profitne stope. Drugo, kombinacija dovodi do isključivanja trgovine. Treće, ona omogućava tehničke napretke i time dobivanje ekstraprofita u poređenju sa »čistim« (tj. ne kombiniranim) preduzećima. Četvrto, ona učvršćuje poziciju kombiniranog preduzeća u poređenju sa »čistim« — jača ga u konkurentskoj borbi za vrijeme jake depresije (zastoja u poslovima, krize), kad pad cijena sirovina zaostaje iza pada cijena fabrikata.«*

Njemački buržoaski ekonomist Hajman, koji je posvetio specijalno djelo opisu »mješovitih«, tj. kombiniranih, preduzeća u njemačkoj crnoj metalurgiji, veli: »čista preduzeća propadaju, zgnječena između visokih cijena materijala i niskih cijena gotovih proizvoda«. Dobiva se ova slika: »Ostale su, s jedne strane, krupne ugljenokopne kompanije, s proizvodnjom uglja od nekoliko miliona tona, čvrsto organizirane u svom ugljenokopnom sindikatu, i s njima tijesno povezane velike čeličane sa svojim sindikatom čelika. Ta gigantska preduzeća s proizvodnjom čelika od 400 000 tona (tona = 60 pudova) godišnje, s ogromnom proizvodnjom rude i uglja, s proizvodnom gotovih proizvoda od čelika, sa 10 000 radnika koji žive po kasarnama tvorničkih kolonija, ponekad sa svojim vlastitim željeznicama i lukama — tipični su predstavnici njemačke industrije gvožđa. I koncentracija napreduje sve više i više. Pojedina preduzeća postaju sve krupnija; sve veći broj preduzeća iste industrijske grane ili različitih industrijskih grana ujedinjuje se u gigantska preduzeća, kojima je pola tuceta velikih berlinskih banaka i oslonac i rukovodilac. Za njemačku rudarsku industriju egzaktno je dokazana pravilnost učenja Karla Marksa o koncentraciji, dokazana, doduše, u zemlji u kojoj se industrija štiti carinama i prevoznim tarifama. Rudarska industrija Njemačke zrela je za eksproprijaciju«.**

Do takvog je zaključka morao doći pošteni, kao izuzetak od pravila, buržoaski ekonomist. Treba istaći da on u neku ruku izdvaja Njemačku, zbog toga što njenu industriju štite visoke zaštitne carine. Ali ta okolnost mogla je samo da

---

* »Finansovyj kapital«, ruski prijevod, str. 286—287.

** Hans Gideon Heymann: »Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe«. Stuttgart 1904. (SS. 256, 278—279).

ubrza koncentraciju i stvaranje monopolističkih saveza poduzetnika — kartelâ, sindikatâ itd. Izvanredno je važno da u zemlji slobodne trgovine, Engleskoj, koncentracija *takođe*r dovodi do monopola, iako nešto kasnije i možda u drugom obliku. Evo šta piše profesor Herman Levi u specijalnoj studiji o »Monopolima, kartelima i trustovima« na osnovu podataka o ekonomskom razvitku Velike Britanije:

»U Velikoj Britaniji baš krupni razmjeri preduzeća i njihov visok tehnički nivo nose u sebi tendenciju k monopolu. S jedne strane, koncentracija je dovela do toga da se na preduzeće moraju trošiti ogromne sume kapitala; zato nova preduzeća stoje pred sve višim zahtjevima u smislu veličine potrebnog kapitala, a time se otežava njihovo pojavljivanje. A s druge strane (i tu tačku mi smatramo važnijom), svako novo preduzeće koje hoće da ide u korak s gigantskim preduzećima koja su stvorena koncentracijom proizvodiće tako ogroman suvišak proizvoda da je njihova rentabilna prodaja moguća samo pri neobičnom povećanju potražnje, dok će u protivnom slučaju taj suvišak proizvoda oboriti cijene do nivoa koji nije rentabilan ni za novo preduzeće ni za monopolističke saveze«. U Engleskoj monopolistički savezi preduzetnika, karteli i trustovi, nastaju većinom — za razliku od drugih zemalja u kojima zaštitne carine olakšavaju kartelisanje — samo onda kad je broj glavnih konkurentskih preduzeća sveden na »neka dva tuceta«. »Utjecaj koncentracije na postanak monopola u krupnoj industriji ispoljava se ovdje kristalno jasno«.*

Prije pola stoljeća, kad je Marks pisao svoj »Kapital«, slobodna konkurencija izgledala je ogromnoj većini ekonomista kao »prirodni zakon«. Službena nauka pokušala je da zavjerom šutnje ubije djelo Marksa, koji je teoretskom i istorijskom analizom kapitalizma dokazao da slobodna konkurencija rađa koncentraciju proizvodnje, a ta koncentracija na izvjesnom stupnju svoga razvitka vodi k monopolu. Danas je monopol postao činjenica. Ekonomisti pišu brda knjiga opisujući pojedine manifestacije monopola i vičući i dalje u koru da je »marksizam opovrgnut«. Ali činjenice su tvrdoglava stvar, kako veli engleska poslovica, i o njima čovjek htio ne htio mora voditi računa. Činjenice pokazuju da razlike između pojedinih kapitalističkih zemalja, na primjer u pogledu protekcionalizma ili slobodne trgovine, uslovljavaju samo nebitne razlike u obliku monopola ili u vremenu njihovog pojavljivanja, dok je sámo nastajanje monopola zbog koncen-

---

* Hermann Levy: »Monopole, Kartelle und Trusts«, Jena, 1909, SS. 286, 290, 298.

tracije proizvodnje opći i osnovni zakon današnjeg stadija razvitka kapitalizma.

Za Evropu se može prilično tačno utvrditi vrijeme *definitivne* smjene starog kapitalizma od strane novog: to je upravo početak XX vijeka. U jednom od najnovijih kompilativnih radova iz istorije »stvaranja monopola« čitamo:

»Iz vremena prije 1860. mogu se navesti pojedini primjeri kapitalističkih monopola; u njima se mogu otkriti zameci oblika koji su danas toliko obični; ali sve su to bezuvjetno predistorijska vremena za kartele. Pravi početak modernih monopola pada, najranije, u šezdesete godine prošlog vijeka. Prvi krupni period razvitka monopola počinje s međunarodnom industrijskom depresijom sedamdesetih godina i traje do početka devedesetih godina«. »Ako stvar promatramo u evropskim razmjerima, slobodna konkurencija dolazi do svoje kulminacije šezdesetih i sedamdesetih godina. Tada je Engleska završila izgradnju svoje kapitalističke organizacije starog stila. U Njemačkoj je ta organizacija stupila u odlučnu borbu protiv zanatstva i kućne industrije i počela stvarati svoje oblike postojanja«.

»Veliki prevrat počinje s krahom od 1873. ili, tačnije, s depresijom koja je došla poslije njega i koja — s jedva primjetnim prekidom početkom osamdesetih godina i s neobično snažnim, ali kratkim poletom oko 1889 — ispunjava 22 godine evropske ekonomske istorije«. »Za vrijeme kratkog perioda poleta od 1889/90. mnogo su se služili kartelima za iskorišćavanje konjunkture. Nepromišljena politika dizala je cijene još brže i još jače nego što bi to bilo bez kartela, i skoro svi ti karteli neslavno su svršili »u grobu kraha«. Prošlo je još pet godina slabih poslova i niskih cijena, ali u industriji nije više vladalo isto raspoloženje. Depresiju nisu više smatrali nečim što se samo po sebi razumije, u njoj su vidjeli samo pauzu pred novom povoljnijom konjunkturom«.

»Tako je kartelni pokret stupio u svoju drugu epohu. Umjesto prelazne pojave karteli postaju jedna od osnova čitavog privrednog života. Oni osvajaju jednu oblast industrije za drugom, a u prvom redu preradu sirovina. Već početkom devedesetih godina karteli su u organizaciji sindikata koksa, po čijem je uzoru organiziran sindikat uglja, našli kartelnu tehniku koju taj pokret nije u suštini nadmašio. Veliki polet krajem XIX vijeka i kriza 1900—1903. stoje — bar u rudarskoj industriji i u metalurgiji — prvi put potpuno pod znakom kartela. I ako je to onda još izgledalo kao nešto novo, danas je za široku društvenu svijest postalo očiglednom isti-

nom da su veliki dijelovi privrednog života izuzeti, kao opće pravilo, iz slobodne konkurencije«.*

Prema tome, osnovne etape istorije monopola jesu: 1) šezdesete i sedamdesete godine — najviši, krajnji stupanj razvitka slobodne konkurencije. Monopoli su tek jedva primjetni zameci. 2) Poslije krize od 1873. široka faza razvitka kartela, ali oni su još izuzetak. Još nisu čvrsti. Još su prelazna pojava. 3) Polet krajem XIX vijeka i kriza 1900—1903: karteli postaju jedna od osnova čitavog privrednog života. Kapitalizam se pretvorio u imperijalizam.

Karteli se sporazumijevaju o uvjetima prodaje, rokovima plaćanja itd. Oni dijele među sobom tržišta. Oni određuju količinu produkata koji se imaju proizvesti. Oni određuju cijene. Oni raspodjeljuju profit među pojedinim preduzećima itd.

Broj kartela u Njemačkoj cijenio se otprilike na 250 1896. godine i na 385 1905. godine; u njima je učestvovalo oko 12 000 preduzeća.** Ali svi priznaju da su ti brojevi preniski. Iz gore navedenih podataka njemačke industrijske statistike za 1907. vidi se da čak 12 000 najkrupnijih preduzeća koncentriraju, sigurno, više od polovine ukupne količine parne i električne energije. U Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike broj trustova cijenio se 1900 — na 185; 1907 — na 250. Američka statistika dijeli sva industrijska preduzeća na preduzeća koja pripadaju pojedinim osobama, firmama i korporacijama. Posljednjima je pripadalo 1904 — 23,6%, 1909 — 25,9%, tj. više od četvrtine ukupnog broja preduzeća. Radnika je u tim preduzećima bilo 70,6% 1904. i 75,6%, tri četvrtine od ukupnog broja, 1909. g.; veličina proizvodnje bila je 10,9 i 16,3 milijarde dolara, tj. 73,7% i 79,0% od ukupne sume.

U rukama kartela i trustova koncentrirano je često sedam do osam desetina cjelokupne proizvodnje dane industrijske grane. Rajnsko-vestfalski sindikat uglja u vrijeme svog osnivanja 1893. godine koncentrirao je 86,7% cjelokupne pro-

---

* Th. Vogelstein: »Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen« u »Grundriss der Sozialökonomik«, VI. Abt., Tüb. 1914. Upor. kod istog pisca: »Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika«. Bd. I., Lpz. 1910.

** Dr. Reisser: »Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland«. 4. Aufl., 1912, S. 149. — R. Liefmann: »Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation«. 2. Aufl., 1910, S. 25.

izvodnje uglja u toj oblasti, a 1910. već 95,4%.** Monopol koji se na taj način stvara osigurava gigantske prihode i vodi k stvaranju tehničko-produkcionih jedinica ogromnih razmjera. Čuveni petrolejski trust u Sjedinjenim Državama (Standard Oil Company) osnovan je 1900. »Njegov kapital iznosio je 150 miliona dolara. Emitirano je bilo običnih akcija za 100 miliona i privilegiranih za 106 miliona. Na ove posljednje isplaćivana je dividenda 1900—1907: 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40%, ukupno 367 miliona dolara. Od 1882. do 1907. čisti dobitak iznosio je 889 miliona dolara; od toga je 606 miliona isplaćeno kao dividenda, a ostatak je otišao u rezervni kapital«.* »U svim preduzećima trusta čelika (United Statet Steel Corporation) bilo je 1907. najmanje 210 180 radnika i namještenika. Najkrupnije preduzeće njemačke rudarske industrije, Gelzenkirhensko rudarsko društvo, (Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft), imalo je 1908. godine — 46 048 radnika i namještenika«.** Još 1902. godine trust čelika je proizvodio 9 miliona tona čelika.*** Njegova proizvodnja čelika iznosila je 1901 — 66,3%, a 1908 — 56,1% cjelokupne proizvodnje čelika u Sjedinjenim Državama,**** proizvodnja rude — 43,9% i 46,3% za iste godine.

Izvještaj američke vladine komisije o trustovima veli: »Njihova nadmoćnost nad konkurentima bazira se na krupnim razmjerima njihovih preduzeća i na njihovoj odličnoj tehnici. Duhanski trust je od samog svog osnivanja išao za tim da u širokim razmjerima zamijeni ručni rad mašinskim radom. U tu svrhu je kupovao sve patente koji su imali ma kakve veze s preradom duhana, i utrošio je na to ogromne sume. Mnogi su patenti u početku bili neupotrebljivi, i njih su morali dotjerivati inženjeri zaposleni kod trusta. Krajem 1906. stvorena su dva filijalna društva isključivo u cilju kupovanja patenata. U istom cilju trust je osnovao svoje ljevaonice, tvornice mašina i radionice za popravke. Jedno od tih preduzeća, u Bruklinu, zapošljava prosječno 300 radnika; tu se vrše eksperimenti s pronalascima za pravljenje cigareta, malih cigara, burmuta, staniola za pakovanje, kutija itd.

** Dr. Fritz Kestner: »Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseiter«. Brl. 1912, str. 11.

* R. Liefmann: »Beteiligungs- und Sinanzierungsgesellschaftten. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen«. 1. Aufl., Jena, 1909, str. 212.

** Ibid., str. 218.

*** Dr. S. Tschierschky: »Kartell und Trust«. Gött., 1903, str. 13.

**** Th. Vogelstein: »Organisationsformen«, str. 275.

Tu se, dakle, usavršavaju pronalasci«.* »I drugi trustovi zapošljavaju takozvane developping engineers (inženjere za razvijanje tehnike), čiji je zadatak da pronalaze nove metode proizvodnje i da ispituju tehnička poboljšanja. Trust čelika plaća svojim inženjerima i radnicima visoke premije za pronalaske koji mogu usavršiti tehniku ili smanjiti troškove proizvodnje«.**

Na sličan način organizirana je stvar tehničkih poboljšanja u njemačkoj krupnoj industriji, na primjer u kemijskoj, koja se posljednjih decenija tako silno razvila. Proces koncentracije proizvodnje već je 1908. stvorio u toj industriji dvije glavne »grupe«, koje su se na svoj način također približavale monopolu. U početku su te grupe bile »dvojni savezi« dva para najkrupnijih tvornica, svaki s kapitalom od 20—21 milion maraka: s jedne strane, bivša Majsterova tvornica u Hehstu i Kaselina tvornica u Frankfurtu na Majni, s druge strane, tvornica anilina i sode u Ludvigshafenu i bivša Bajerova tvornica u Elberfeldu. Onda su te grupe, jedna 1905, druga 1908, sklopile sporazum svaka s još jednom krupnom tvornicom. Nastala su dva »trojna saveza«, s kapitalom od 40—50 miliona maraka svaki, i među tim »savezima« već je počelo »zbližavanje«, »sporazumijevanje« o cijenama itd.***

Konkurencija se pretvara u monopol. Rezultat je gigantski napredak podruštvljavanja proizvodnje. Specijalno se podruštvljava i proces tehničkih pronalazaka i usavršavanja.

To je već sasvim nešto drugo nego stara slobodna konkurencija raštrkanih preduzetnika koji ništa ne znaju jedan o drugom i koji proizvode za prodaju na nepoznatom tržištu. Koncentracija je došla dotle da se može izvršiti približna procjena svih izvora sirovina (na primjer, nalazišta gvozdene rude) u danoj zemlji i čak, kao što ćemo vidjeti, u nizu zemalja, u cijelom svijetu. Takva procjena ne samo da se vrši, nego te izvore prigrabljuju u jedne ruke gigantski monopolistički savezi. Vrši se približna procjena kapaciteta tržišta koje »dijele« među sobom, prema ugovoru, ti savezi. Monopoliziraju se kvalificirane radne snage, unajmljuju najbolji inženjeri, prigrabljuju putovi i saobraćajna sredstva — željeznice u Americi, parobrodarska društva u Evropi i Americi. Kapitalizam u

* Report of the Commissioner of Corporations on the Tobacco Industry. Washington, 1909, str. 266. — Citirano po knjizi dr-a Paula Tafela: »Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik«, Stuttgart, 1913, str. 48.

** Ibid., str. 49.

*** Riesser, op. cit., str. 547 i d. po 3. izd. Novine javljaju (juni 1916) o novom gigantskom trustu koji treba da ujedini kemijsku industriju Njemačke.

svom imperijalističkom stadiju dovodi sasvim do najsvestranijeg podruštvljavanja proizvodnje, on uvlači, tako reći, kapitaliste, protiv njihove volje i svijesti, u neki novi društveni poredak, u prelazni poredak od potpune slobode konkurencije k potpunom podruštvljenju.

Proizvodnja postaje društvena, ali prisvajanje ostaje privatno. Društvena sredstva za proizvodnju ostaju privatno vlasništvo malog broja osoba. Opći okviri formalno priznavane slobodne konkurencije ostaju, a jaram malog broja monopolista nad ostalim stanovništvom postaje sto puta teži, osjetniji, nepodnošljiviji.

Njemački ekonomist Kestner posvetio je specijalno djelo »borbi između kartela i autsajdera«, tj. onih preduzetnika koji ne ulaze u kartel. On je to djelo nazvao »Prinuđavanje na organizaciju«, dok bi trebalo govoriti, naravno, da se ne bi uljepšavao kapitalizam, o prinuđavanju na podvrgavanje savezima monopolistâ. Poučno je baciti pogled makar samo na listu onih sredstava savremene, najnovije, civilizirane borbe za »organizaciju« kojima pribjegavaju savezi monopolistâ: 1) lišavanje sirovina (...»jedan od najvažnijih načina prinuđivanja na stupanje u kartel«); 2) lišavanje radne snage pomoću »alijansâ« (tj. sporazuma između kapitalistâ i radničkih saveza o tome da ovi primaju posao samo u karteliranim preduzećima); 3) lišavanje dovoza; 4) lišavanje tržišta; 5) ugovor s kupcem da će ovaj stupati u trgovačke veze isključivo s kartelima; 6) plansko obaranje cijena (u cilju upropaštavanja »autsajdera«, tj. preduzeća koja se ne podvrgavaju monopolistima, troše se milioni na to da bi se neko vrijeme prodavalo ispod cijene koštanja: u industriji benzina bilo je primjera snižavanja cijena od 40 maraka na 22 marke, tj. skoro na polovinu!); 7) lišavanje kredita; 8) proglašavanje bojkota.

Ovo nije više konkurentska borba između sitnih i krupnih, tehnički zaostalih i tehnički naprednih preduzeća. Ovo je gušenje od strane monopolista onih koji se ne podvrgavaju monopolu, njegovom jarmu, njegovom diktatu. Evo kako se taj proces odražava u svijesti buržoaskog ekonomista:

»Čak i u oblasti čisto privredne djelatnosti — piše Kestner — dolazi do izvjesnog pomicanja od trgovačke djelatnosti u ranijem smislu k organizatorsko-špekulativnoj. Najveći uspjeh postiže ne trgovac koji na osnovu svog tehničkog i trgovačkog iskustva najbolje razumije potrebe mušterija, koji umije da nađe i uspješno probudi latentnu potražnju, nego špekulativni genij (?!) koji umije da unaprijed izračuna ili bar samo da unaprijed osjeti organizacioni razvitak,

mogućnost izvjesnih veza između pojedinih preduzeća i banaka«...

Prevedeno na običan jezik to znači: razvitak kapitalizma došao je dotle da je proizvodnja robe, iako ona kao i prije »vlada« i smatra se temeljem čitave privrede, faktički već podrivena i glavne profite izvlače »geniji« finansijskih mahinacija. U osnovi tih mahinacija i prevara leži podruštvljenje proizvodnje, ali gigantski napredak čovječanstva, koje je radom došlo do tog podruštvljenja, ide na korist... špekulantima. Vidjećemo niže kako »na toj osnovi« malograđanska, reakcionarna kritika kapitalističkog imperijalizma mašta o vraćanju *nazad,* »slobodnoj«, »mirnoj«, »poštenoj« konkurenciji.

»Trajno povećanje cijena kao rezultat stvaranja kartela — veli Kestner — dosad se opažalo samo kod najvažnijih sredstava za proizvodnju, naročito kod uglja, gvožđa, kalija; naprotiv, nikad se nije opažalo kod gotovih proizvoda. Povećanje rentabilnosti koje je s tim u vezi ograničavalo se isto tako na industriju koja proizvodi sredstva za proizvodnju. Ovo opažanje treba još dopuniti time da industrija koja prerađuje sirovine (a ne polufabrikate) ne samo što izvlači koristi u obliku visokih profita, zahvaljujući stvaranju kartela, na štetu industrije koja se bavi daljim prerađivanjem polufabrikata, nego je prema toj industriji došla i u izvjestan *odnos gospodstva,* kojeg nije bilo za vrijeme slobodne konkurencije.«*

Riječi koje smo istakli pokazuju onu suštinu stvari koju tako nerado i rijetko priznaju buržoaski ekonomisti i od koje tako revnosno nastoje da se izvuku i u koju tako ne žele da ulaze današnji branioci oportunizma s K. Kautskim na čelu. Odnos gospodstva i s njim vezanog nasilja — eto šta je tipično za »najnoviju fazu u razvitku kapitalizma«, eto šta je neizbježno moralo proizići i šta je proizišlo iz stvaranja svemoćnih ekonomskih monopola.

Navešćemo još jedan primjer gazdovanja kartelâ. Ondje gdje se mogu prigrabiti svi ili glavni izvori sirovina, nicanje kartelâ i stvaranje monopolâ je naročito lako. Ali bi bilo pogrešno misliti da monopoli ne niču i u drugim industrijskim granama, u kojima je prigrabljivanje izvorâ sirovina nemoguće. Za cementnu industriju sirovina ima svuda. Ali i ta industrija je jako kartelirana u Njemačkoj. Tvornice su se ujedinile u sindikate po oblastima: južnonjemački, rajnsko-vestfalski itd. Utvrđene su monopolne cijene: 230—280 maraka za vagon, dok cijena koštanja iznosi 180 maraka! Pre-

---

* Kestner, op. cit., str. 254.

duzeća daju 12—16% dividende, pri čemu ne treba zaboravljati da »geniji« savremene špekulacije umiju da u svoje džepove kanaliziraju velike sume profita pored onog što se dijeli kao dividenda. Da bi uklonili konkurenciju iz tako unosne industrije, monopolisti pribjegavaju čak smicalicama: šire lažne glasove o lošem stanju industrije, štampaju anonimne anonse u novinama: »Kapitalisti! Čuvajte se, ne ulažite kapital u cementnu industriju«; naposljetku, kupuju preduzeća »autsajdera« (to jest onih koji nisu u sindikatima), plaćaju im »odstupninu« od 60—80—150 hiljada maraka.* Monopol krči sebi put svuda i na sve moguće načine, počev od »skromnog« plaćanja odstupnine pa sve do američke »upotrebe« dinamita protiv konkurenata.

Uklanjanje kriza pomoću kartela jeste bajka buržoaskih ekonomista, koji hoće pošto-poto da uljepšaju kapitalizam. Naprotiv, monopol koji se stvara u *nekim* industrijskim granama pojačava i pooštrava haotičnost svojstvenu *čitavoj* kapitalističkoj proizvodnji kao cjelini. Nerazmjer u razvitku poljoprivrede i industrije, karakterističan za kapitalizam uopće, postaje još veći. Privilegirani položaj koji ima najjače kartelirana takozvana *teška* industrija, naročito ugalj i gvožđe, dovodi u ostalim granama industrije »do još većeg odsustva plana«, kako priznaje Jajdels, pisac jednog od najboljih radova o »odnosu njemačkih krupnih banaka prema industriji«.**

»Ukoliko je narodna privreda razvijenija — piše Lifman, bezrezervni branilac kapitalizma — utoliko se ona više okreće riskantnijim ili inostranim preduzećima, takvima koja traže vrlo mnogo vremena za svoj razvitak ili, naposljetku, takvima koja imaju samo lokalno značenje«***. Sve veći rizik u vezi je, na kraju krajeva, s gigantskim porastom kapitala, koji se, tako reći, preliva, otiče u inostranstvo itd. A u isto vrijeme sve brži porast tehnike nosi sa sobom sve više elemenata nerazmjera između raznih strana narodne privrede, haotičnosti, kriza. »Vjerovatno — prinuđen je da prizna isti Lifman — čovječanstvo čekaju u bliskoj budućnosti opet veliki prevrati u oblasti tehnike, koji će utjecati i na organizaciju narodne privrede« ... elektricitet, avijacija ... U takva vremena teme-

* »Zement« von L. Eschwege: »Die Bank« 11, 1909, 1, str. 115. i d.

** Jeidels: »Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie«. Lpz., 1905, str. 271.

*** Liefmann: »Beteiligungs- etc. Ges.« str. 434.

ljitih ekonomskih promjena obično se i po općem pravilu razvija jaka špekulacija.«*

A krize — svakovrsne, najčešće ekonomske, ali ne samo ekonomske — pojačavaju sa svoje strane u ogromnim razmjerama tendenciju ka koncentraciji i k monopolu. Evo neobično poučnog Jajdelsovog rasuđivanja o značenju krize od 1900. godine, koja je, kao što znamo, odigrala ulogu prekretnice u istoriji najnovijih monopola:

»Kriza od 1900. zatekla je pored gigantskih preduzeća u glavnim industrijskim granama još mnogo preduzeća s organizacijom koja je po današnjim shvaćanjima zastarjela, »čistih (tj. ne kombiniranih) preduzeća«, »koja je popeo na visinu talas industrijskog poleta«. Pad cijena i smanjenje potražnje doveli su ta »čista« preduzeća u katastrofalan položaj, o kojem kod kombiniranih gigantskih preduzeća ili uopće nije bilo govora ili je bilo govora tek sasvim kratko vrijeme. Zbog toga je kriza od 1900. godine dovela do kudikamo veće industrijske koncentracije nego kriza od 1873, koja je, doduše, izvršila izvjesnu selekciju najboljih preduzeća, ali zbog tadašnjeg stanja tehnike ta selekcija nije mogla dovesti do monopola preduzeća koja su pobjedonosno izišla iz krize. Baš takav trajni monopol, i to u velikom stepenu, imaju gigantska preduzeća današnje crne metalurgije i električne industrije, zahvaljujući svojoj vrlo složenoj tehnici, svojoj široko provedenoj organizaciji, snazi svog kapitala, a zatim u manjem stepenu i preduzeća industrije mašina, izvjesnih grana metalne industrije, saobraćaja itd.**

Monopol — to je posljednja riječ »najnovije faze u razvitku kapitalizma«. Ali naše predodžbe o stvarnoj snazi i značaju savremenih monopola bile bi krajnje nedovoljne, nepotpune, pojednostavljene kad ne bismo uzeli u obzir ulogu banaka.

II. BANKE I NJIHOVA NOVA ULOGA

Osnovna i prvobitna operacija banaka jeste posredovanje pri plaćanjima. U vezi s tim banke pretvaraju neaktivni novčani kapital u aktivni, tj. koji donosi profit, prikupljaju sve moguće novčane dohotke i stavljaju ih na raspolaganje kapitalističkoj klasi.

S razvitkom bankarstva i njegovom koncentracijom u malom broju ustanova banke prerastaju iz skromne uloge

* Ibid., str. 465—466.
** Jeidels, str. 108.

posrednika u svemoćne monopoliste koji raspolažu gotovo čitavim novčanim kapitalom svih kapitalista i sitnih preduzetnika, a tako isto i većim dijelom sredstava za proizvodnju i izvora sirovina u danoj zemlji i u čitavom nizu zemalja. To pretvaranje mnogobrojnih skromnih posrednika u šačicu monopolista predstavlja jedan od osnovnih procesa prerastanja kapitalizma u kapitalistički imperijalizam, i zato u prvom redu treba da se zadržimo na koncentraciji bankarstva.

Godine 1907/8. ulozi svih dioničkih banaka u Njemačkoj s kapitalom od preko 1 milion maraka iznosili su 7 milijardi maraka; godine 1912/13 — već 9,8 milijardi. Povećanje za 40% u toku pet godina, pri čemu od tih 2,8 milijardi povećanja 2,75 milijardi otpada na 57 banaka s kapitalom od preko 10 miliona maraka. Ulozi su među krupnim i sitnim bankama bili raspodijeljeni ovako:*

Procent svih uloga

	kod berlinskih krupnih banaka, 9 njih	kod ostalih 48 banaka s kapitalom od preko 10 miliona maraka	kod 115 banaka s kapitalom od 1—10 miliona	kod sitnih banaka (s manje od 1 milion)
1907/8 . . .	47	32,5	16,5	4
1912/3 . . .	49	36	12	3

Sitne banke potisnute su od strane krupnih, od kojih svega njih devet koncentriraju gotovo polovinu svih uloga. A ovdje još nije uzeto u obzir mnogo štošta, na primjer pretvaranje čitavog niza sitnih banaka u faktičke filijale krupnih itd., o čemu će biti govora niže.

Krajem 1913. Šulce-Gevernic je cijenio uloge 9 berlinskih krupnih banaka na 5,1 milijardu maraka od ukupne sume oko 10 milijardi. Uzimajući u obzir ne samo uloge nego cio bankovni kapital, isti pisac je pisao: »Krajem 1909. 9 berlinskih krupnih banaka, *zajedno sa združenim s njima bankama,* upravljalo je sa 11,3 milijarde maraka, tj. sa oko 83% ukupne sume njemačkog bankovnog kapitala. „Njemačka banka" („Deutsche Bank"), koja, *zajedno sa združenim s njom ban-*

* Alfred Lansburgh: »Fünf Jahre d. Bankwesen«, »Die Bank«, 1913, br. 8, str. 728.

kama, upravlja sumom od oko 3 milijarde maraka, predstavlja, pored pruske direkcije državnih željeznica, najkrupniju — i uz to izvanredno decentraliziranu — akumulaciju kapitala u starom svijetu«.*

Mi smo istakli ukazivanje na »združene« banke zato što se ono odnosi na jednu od najvažnijih karakterističnih osobina najnovije kapitalističke koncentracije. Krupna preduzeća, naročito banke, ne samo što direktno gutaju sitna nego ih i »priključuju« sebi, podvrgavaju ih, uključuju ih u »svoju« grupu, u svoj »koncern« — kako glasi tehnički termin — putem »učešća« u njihovom kapitalu, putem kupovanja ili razmjene dionica, sistema kreditiranja itd., itd. Profesor Lifman posvetio je cio ogroman »rad« od pola hiljade strana opisu savremenih »društava za učešća i finansiranje«** — dodavši, na žalost, često neprovjerenom sirovom materijalu »teoretska« razmatranja vrlo lošeg kvaliteta. Do kakvog rezultata u smislu koncentracije dovodi taj sistem »učešća« najbolje je pokazano u djelu bankovnog »radnika« Risera o njemačkim krupnim bankama. Ali prije nego što pređemo na njegove podatke, navešćemo jedan konkretan primjer sistema »učešća«.

»Grupa« »Njemačke banke« je jedna od najkrupnijih, ako ne i najkrupnija od svih grupa velikih banaka. Da bismo uzeli u obzir glavne niti kojima su međusobno povezane sve banke te grupe, moramo razlikovati »učešće« prvog, drugog i trećeg stupnja ili, što je isto, zavisnost (sitnijih banaka od »Njemačke banke«) prvog, drugog i trećeg stupnja. Dobiva se ovakva slika: [vidi tabelu na str. 32 — *Prev.*]***

U 8 banaka »prvog stupnja zavisnosti«, podvrgnutih »Njemačkoj banci« »s vremena na vrijeme«, ulaze tri inostrane banke: jedna austrijska (bečko »Bankarsko društvo — »Bankverein«) i dvije ruske (Sibirska trgovinska i Ruska banka za vanjsku trgovinu). Svega u grupu »Njemačke banke« ulazi, neposredno i posredno, potpuno i djelomično 87 banaka, a ukupna suma kapitala, njenog i tuđeg, kojim grupa raspolaže cijeni se na 2—3 milijarde maraka.

Jasno je da je banka koja stoji na čelu takve grupe i koja sklapa sporazume s pola tuceta drugih banaka, koje mnogo

* Schulze-Gaevernitz: »Die deutsche Kreditbank« u »Grundriss der Sozialökonomik«. Tüb. 1915, str. 12. i 137.

** R. Liefmann: »Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen«. 1. Aufl., Jena, 1909, str. 212.

*** Alfred Lansburgh: »Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen«, »Die Bank«, 1910, 1, str. 500.

		Zavisnost prvog stupnja:	Zavisnost drugog stupnja:	Zavisnost trećeg stupnja:
»Njem. banka« učestvuje:	stalno...	u 17 banaka;	od kojih 9 učestvuju u 34;	od kojih 4 učestvuju u 7.
	na neizvjesno vrijeme...	u 5 banaka;	—	—
	s vremena na vrijeme...	u 8 banaka	od kojih 5 učestvuju u 14;	od kojih 2 učestvuju u 2.
	Svega	u 30 banaka;	od kojih 14 učestvuju u 48;	od kojih 6 učestvuju u 9.

ne zaostaju za njom, u cilju izvođenja naročito velikih i unosnih finansijskih operacija, kao što su državni zajmovi, već prerasla ulogu »posrednika« i pretvorila se u savez jedne šačice monopolista.

S kakvom je brzinom baš krajem XIX i početkom XX vijeka napredovala koncentracija bankarstva u Njemačkoj, vidi se iz slijedećih Riserovih podataka, koje dajemo u skraćenom obliku:

6 berlinskih krupnih banaka imalo je:

Godine	Filijala u Njemačkoj	Depozitnih kasa i mjenjačnica	Stalnog učešća u njemačkim dioničkim bankama	Ukupno svih ustanova
1895....	16	14	1	42
1900....	21	40	8	80
1911....	104	276	63	450

Mi vidimo kako brzo izrasta gusta mreža kanala koji obuhvaćaju cijelu zemlju, centraliziraju sve kapitale i novčane prihode, pretvaraju hiljade i hiljade rascjepkanih gospodarstava u jedno općenacionalno kapitalističko, a onda i svjetsko kapitalističko gospodarstvo. »Decentralizacija« o kojoj je

govorio u gore navedenom citatu Šulce-Gevernic u ime buržoaske političke ekonomije naših dana sastoji se u stvari o podvrgavanju jednome centru sve većeg i većeg broja privrednih jedinica koje su ranije bile relativno »samostalne« ili, tačnije, lokalno (mjesno) ograničene. U stvari, dakle, to je *centralizacija*, jačanje uloge, značenja, moći monopolističkih giganata.

U starijim kapitalističkim zemljama ta »bankovna mreža« je još gušća. U Engleskoj s Irskom 1910. godine broj filijala svih banaka bio je 7151. Četiri krupne banke imale su svaka preko 400 filijala (od 447 do 689), zatim još 4 preko 200 i 11 njih preko 100.

U Francuskoj, *tri* najkrupnije banke: Crédit Lyonnais, Comptoir National i Société Générale razvijale su svoje operacije i mrežu svojih filijala ovako:*

Godine	Broj filijala i kasa			Veličina kapitala	
	u provinciji	u Parizu	ukupno	svoga	tuđeg
				(u mil. franaka)	
1870....	47	17	64	200	427
1890....	192	66	258	265	1245
1909....	1033	196	1229	887	4363

Za karakteristiku »veza« savremene krupne banke Riser navodi podatke o broju pisama koje je poslalo i primilo »Diskontno društvo« (»Disconto-Gesellschaft«), jedna od najvećih banaka u Njemačkoj i u cijelom svijetu (njen kapital se 1914. popeo na 300 miliona maraka):

	Broj pisama	
	primljenih	poslatih
1852	6 135	6 292
1870	85 800	87 513
1900	533 102	626 043

U pariskoj krupnoj banci »Lionski kredit« broj tekućih računa popeo se od 28 535 u godini 1875. na 633 539 u godini 1912.**

Ove jednostavne cifre pokazuju možda očevidnije nego duga razmatranja kako se s koncentracijom kapitala i s po-

* Eugen Kaufmann: »Das französische Bankwesen«, Tüb., 1911, str. 356. i 362.

** Jean Lescure: »L'épargne en France«. P., 1914, str. 52.

rastom bankovnog prometa iz osnova mijenja značenje banaka. Od rascjepkanih kapitalista nastaje jedan kolektivni kapitalist. Vodeći tekuće račune za nekoliko kapitalista, banka kao da vrši čisto tehničku, isključivo pomoćnu operaciju. A kad ta operacija izraste do gigantskih razmjera, onda se pokazuje da šačica monopolista podvrgava sebi trgovačke i industrijske operacije čitavog kapitalističkog društva, dobivajući mogućnost — preko bankovnih veza, preko tekućih računa i drugih finansijskih operacija — najprije da se *tačno obavještava* o stanju poslova kod pojedinih kapitalista, zatim da ih *kontrolira*, da utječe na njih putem proširivanja ili sužavanja, olakšavanja ili otežavanja kredita i najzad da *potpuno određuje* njihovu sudbinu, da određuje njihovu rentabilnost, da ih lišava kapitala ili da im omogućuje da brzo i u ogromnim razmjerama povećavaju svoj kapital itd.

Spomenuli smo malo prije kapital od 300 miliona maraka »Diskontnog društva« u Berlinu. To povećanje kapitala »Diskontnog društva« bilo je jedna od epizoda borbe za hegemoniju između dviju najvećih berlinskih banaka: »Njemačke banke« i »Diskontnog društva«. Godine 1870. prva je bila još novajlija i imala je kapital od svega 15 miliona, druga od 30 miliona. Godine 1908. prva je imala kapital od 200 miliona, druga od 170 miliona. Godine 1914. prva je povisila kapital na 250 miliona, druga, putem fuzije s drugom prvorazredno krupnom bankom, »Schaffhausenskom saveznom bankom«, na 300 miliona. I, razumije se, ta borba za hegemoniju vodi se naporedo sa sve češćim i čvršćim »sporazumima« između obje banke. Evo kakve zaključke nameće taj tok razvitka specijalistima za bankarstvo, koji na ekonomska pitanja gledaju s gledišta koje nikako ne prelazi okvire najumjerenijeg i najakuratnijeg buržoaskog reformatorstva:

»Druge banke će poći istim putem« — pisao je njemački časopis »Banka« povodom povišenja kapitala »Diskontnog društva« na 300 miliona — »i od 300 ljudi koji danas ekonomski upravljaju Njemačkom ostaće vremenom 50, 25 ili još manje. Ne može se očekivati da će se najnoviji pokret za koncentracijom ograničiti samo na bankarstvo. Tješnje veze između pojedinih banaka prirodno dovode i do zbližavanja između industrijskih koncerna kojima su te banke pokrovitelji ... — Jednog lijepog dana probudićemo se i zgranućemo se: oko nas sami trustovi, pred nama nužnost da privatne monopole zamijenimo državnim monopolima. Pa ipak mi, u osnovi nemamo da predbacimo sebi ništa drugo osim to što

smo pustili da razvitak stvari ide svojim tokom, koji je dionica nešto ubrzala.«*

Eto primjera bespomoćnosti buržoaske publicistike, od koje se buržoaska nauka razlikuje samo manjom iskrenošću i težnjom za zataškavanjem suštine stvari, zaklanjanjem šume drvećem. »Zgranjavati se« pred posljedicama koncentracije, »predbacivati« vladi kapitalističke Njemačke ili kapitalističkom »društvu« (»mi«), plašiti se »ubrzanja« koncentracije zbog uvođenja dionica, kao što se jedan njemački specijalist »za kartele«, Čirški, plaši američkih trustova i »više voli« njemačke kartele, jer oni tobože ne mogu »tako pretjerano ubrzavati tehnički i ekonomski napredak kao trustovi«** — zar to nije bespomoćnost?

Ali činjenice ostaju činjenice. U Njemačkoj ne postoje trustovi, nego postoje »samo« karteli, ali njome *upravlja* najviše 300 magnata kapitala. I njihov se broj stalno smanjuje. Banke u svakom slučaju, u svim kapitalističkim zemljama, pored sve raznolikosti i zakonodavstva o bankama — mnogostruko pojačavaju i ubrzavaju proces koncentracije kapitala i stvaranje monopolâ.

»Banke stvaraju u društvenim razmjerama oblik, ali i samo oblik, općeg knjigovodstva i opće raspodjele sredstava za proizvodnju« — pisao je Marks prije pola vijeka u »Kapitalu« (ruski prevod, tom III, dio II, str. 144). Navedeni podaci o porastu bankovnog kapitala, o povećanju broja filijala i mjenjačnica najkrupnijih banaka, broja njihovih tekućih računa itd. pokazuju nam konkretno to »opće knjigovodstvo« *čitave* klase kapitalista, i ne samo kapitalista, jer banke skupljaju, makar i samo za neko vrijeme, sve moguće novčane prihode, i sitnih preduzetnika, i namještenika, i neznatnog gornjeg sloja radnika. »Opća raspodjela sredstava za proizvodnju« — eto *šta* raste, s formalne strane stvari, iz savremenih banaka, koje, nekih tri do šest najkrupnijih banaka u Francuskoj, šest do osam u Njemačkoj, raspolažu milijardama i milijardama. Ali po svojem *sadržaju* ta raspodjela sredstava za proizvodnju nije nikako »opća«, nego privatna, tj. prilagođena je interesima krupnog — i u prvom redu najkrupnijeg, monopolističkog — kapitala, koji operira u uslovima u kojima masa stanovništva živi gladujući, u kojima cio razvitak poljoprivrede beznadno zaostaje za razvitkom industrije, a u industriji »teška industrija« ubire danak od svih ostalih industrijskih grana.

---

* A. Lansburgh: »Die Bank mit den 300 Millionen«, »Die Bank«, 1914, I, str. 426.

** S. Tschierschky, op. cit., str. 128.

U podruštvljavanju kapitalističke privrede bankama počinju da konkuriraju štedionice i poštanske ustanove, koje su više »decentralizirane«, tj. zahvataju u svoj krug utjecaja veći broj krajeva, veći broj zabačenih mjesta, šire krugove stanovništva. Evo podataka koje je skupila jedna američka komisija o pitanju uporednog razvitka uloga u bankama i u štedionicama:*

Ulozi (u milijardama maraka)

	Engleska		Francuska		Njemačka		
	u bankama	u štedionicama	u bankama	u štedionicama	u bankama	u kreditnim zadrugama	u štedionicama
1880....	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888....	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908....	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

Kako plaćaju 4 i 4¼% na uloge, štedionice su prinuđene da traže gdje će »unosno« plasirati svoj kapital, da se upuštaju u mjenične, hipotekarne i druge operacije. Granice između banaka i štedionica »sve se više brišu«. Trgovačke komore, na primjer u Bohumu i u Erfurtu, traže da se štedionicama »zabrani« da vrše »čisto« bankovne operacije kao što je eskont mjenica, traže da se ograniči »bankovna« djelatnost poštanskih ustanova**. Bankarski asovi kao da se boje da im se državni monopol ne prikrade s one strane s koje ga ne očekuju. Ali, razumije se, ta bojazan ne prelazi okvire konkurencije, tako da kažem, dvaju šefova odjeljenja u jednoj kancelariji. Jer, s jedne strane, milijardskim kapitalima štedionica raspolažu faktički na kraju krajeva *ti isti* magnati bankovnog kapitala; a s druge strane, državni monopol u kapitalističkom društvu samo je sredstvo za povećanje i osiguranje prihoda milionara ove ili one industrijske grane koji stoje pred bankrotstvom.

Smjenjivanje starog kapitalizma, s vladavinom slobodne konkurencije, od strane novog kapitalizma, s vladavinom mo-

* Podaci američke National Monetary Commission u »Die Bank«, 1910, 1., str. 1200.
** Ibid., 1913, str. 811, 1022; 1914, str. 713.

nopola, dolazi do izraza, između ostalog, u opadanju značenja burze. »Burza je — piše časopis »Banka«[11] — odavno prestala da bude nužan posrednik prometa koji je bila prije kad banke još nisu mogle da najveći dio emitiranih vrijednosnih papira plasiraju među svoje klijente*.

»„Svaka banka je burza" — ta savremena izreka sadrži u sebi toliko više istine ukoliko je banka krupnija, ukoliko koncentracija u bankarstvu više napreduje.«** »Ako je prije, sedamdesetih godina, burza, sa svojim mladićkim ekscesima« (»fina« aluzija na burzovni krah od 1873,[12] na grinderske skandale[13] itd.) »otvarala epohu industrijalizacije Njemačke, danas banke i industrija mogu „same jahati". Vladavina naših krupnih banaka nad burzom... nije ništa drugo nego izraz potpuno organizirane njemačke industrijske države. Ako se time sužava oblast važenja ekonomskih zakona koji funkcioniraju automatski i izvanredno proširuje oblast svjesnog reguliranja preko banaka, to u vezi s tim nacionalekonomska odgovornost malog broja rukovodećih osoba neizmjerno raste« — tako piše njemački profesor Šulce-Gevernic***, apologet njemačkog imperijalizma, autoritet za imperijaliste svih zemalja, koji bi htio da zataška »sitnicu«, naime da se to »svjesno reguliranje« preko banaka sastoji u pljačkanju publike od strane šačice »potpuno organiziranih« monopolista. Zadatak buržoaskog profesora nije pokazivanje čitave mehanike, nije

---

[11] *»Die Bank«* časopis njemačkih finansijera, izlazio je u Berlinu od 1908. do 1943. *Prev.*

[12] Do burzovnog kraha, došlo je u prvoj polovini 1873. najprije u Austro-Ugarskoj, zatim u Njemačkoj i drugim zemljama. Početkom sedamdesetih godina kreditna ekspanzija, grinderstvo (vidi napomenu 13) i burzovna špekulacija uzeli su dotad neviđene razmjere. Burzovna špekulacija nije jenjavala ni kad su industrija i trgovina već pokazivale otvorene znakove sve dublje svjetske ekonomske krize. Katastrofa je izbila 9. maja 1873. na bečkoj burzi; u toku 24 sata akcije su se obezvrijedile za stotine miliona, broj bankrotstava bio je ogroman. *Prev.*

[13] *Grinderski skandali* (od njem. Gründer — osnivač) događali su se u vrijeme grozničavog osnivanja akcionarskih društava (grinderstva) u Njemačkoj, 1871—1873. Tim osnivanjem, praćenim neobuzdanom špekulacijom građevinskim zemljištem, a na burzi vrijednosnim papirima, bogatili su se ljudi iz buržoaskog poslovnog svijeta, koji pri tom nisu zazirali ni od kakvih mahinacija. *Prev.*

* »Die Bank«, 1914, I, str. 316.

** Dr. Oscar Stillich: »Geld- und Bankwesen«, Berlin, 1907, str. 169.

*** Schulze-Gaevernitz: »Die deutsche Kreditbank« u Grundriss der Sozialökonomik, Tüb. 1915, str. 101.

razgolićavanje svih mahinacija bankovnih monopolista, nego njihovo uljepšavanje.

Tako isto se i Riser, još autoritativniji ekonomist i »bankarac«, izvlači frazama koje ništa ne kazuju od činjenica koje je nemoguće poricati: »burza sve više gubi svojstvo prijeko potrebno za cjelokupnu privredu i za promet vrijednosnih papira, da bude ne samo najfiniji instrument za mjerenje nego i gotovo automatski regulator ekonomskih kretanja koja se stiču u njoj«.*

Drugim riječima: stari kapitalizam, kapitalizam slobodne konkurencije s prijeko potrebnim mu regulatorom, burzom, odlazi u prošlost. Došao mu je na smjenu novi kapitalizam, s očitim crtama nečeg prelaznog, nekakve mješavine slobodne konkurencije i monopola. Prirodno se nameće pitanje: *k čemu* »prelazi« taj najnoviji kapitalizam, ali postaviti to pitanje buržoaski učenjaci ne smiju.

»Prije trideset godina preduzetnici među kojima je postojala slobodna konkurencija obavljali su $^9/_{10}$ onog privrednog rada koji ne spada u oblast fizičkog rada „radnika". Danas činovnici obavljaju $^9/_{10}$ tog privrednog intelektualnog rada. Bankarstvo stoji na čelu tog razvitka.«** Ovo priznanje Šulca-Gavernica opet i opet dovodi do pitanja — prelaz k čemu predstavlja najnoviji kapitalizam, kapitalizam u svom imperijalističkom stadiju?

Među malim brojem banaka, koje zbog procesa koncentracije ostaju na čelu čitave kapitalističke privrede, prirodno se sve više ocrtava i jača tendencija k monopolističkom sporazumu, k *trustu banaka*. U Americi ne devet, nego *dvije* najkrupnije banke, milijardera Rokefelera i Morgana, vladaju nad kapitalom od 11 milijardi maraka.*** Gutanje »Schaffhausenske savezne banke« od strane »Diskontnog društva« u Njemačkoj, koje smo gore spomenuli, izazvalo je ovu ocjenu kod »Frankfurter Zeitunga«,[14] organa burzanskih interesa:

»S porastom koncentracije banaka sužava se krug ustanova kojima je uopće moguće obratiti se za kredit, radi čega se pojačava zavisnost krupne industrije od malog broja bankovnih koncerna. Pri tijesnim vezama između industrije i finansijskog svijeta sloboda kretanja industrijskih društava koja su upućena na bankovni kapital sužava se. Zato krupna

* Riesser, op. cit., str. 629 po 4. izd.

** Schulze-Gaevernitz: »Die deutsche Kreditbank« u Grundris der Socialökonomik, Tüb. 1915, str. 151.

*** »Die Bank«, 1912, 1, str. 435.

[14] »*Frankfurter Zeitung*« (»Frankfurtske novine«), dnevnik, organ njemačkih krupnih burzijanaca. Izlazio je u Frankfurtu na Majni od 1856. do 1943. *Prev.*

industrija s podijeljenim osjećanjima gleda na sve veće trustiziranje (ujedinjavanje ili pretvaranje u trustove) banaka; već u više mahova zapaženi su zameci izvjesnih sporazuma između pojedinih koncerna krupnih banaka, sporazuma koji se svode na ograničavanje konkurencije«.*

Opet i opet posljednja riječ u razvitku bankarstva jeste monopol.

Što se tiče tijesnih veza između banaka i industrije, baš u toj oblasti se možda najočiglednije ispoljava nova uloga banaka. Kad banka eskontira mjenice nekog preduzetnika, otvara mu tekući račun itd., te operacije, uzete zasebno, ni za dlaku ne umanjuju samostalnost toga preduzetnika, i banka ostaje u skromnoj ulozi posrednika. Ali kad su te operacije sve češće i ustaljenije, kad banka »skuplja« u svojim rukama kapitale ogromnih razmjera, kad vođenje tekućeg računa danog preduzeća omogućuje banci — a to i jeste slučaj — sve detaljnije i potpunije upoznavanje ekonomskog stanja njenog klijenta, dobiva se kao rezultat sve potpunija zavisnost industrijskog kapitalista od banke.

U isto vrijeme razvija se, tako da kažem, personalna unija banaka i najkrupnijih industrijskih i trgovačkih preduzeća, stapanje jednih i drugih putem sticanja dionica, putem ulaženja direktora banaka u nadzorne odbore (ili upravne odbore) trgovačkih i industrijskih preduzeća, i obratno. Njemački ekonomist Jajdels skupio je vrlo detaljne podatke o tom obliku koncentracije kapitalâ i preduzeća. Šest najkrupnijih berlinskih banaka bilo je preko svojih direktora zastupano u *344* industrijska društva, a preko svojih članova upravnog odbora još u *407*, ukupno u *751* društvu. U *289* društava oni su imali ili po dva člana nadzornog odbora ili mjesto predsjednika. Među tim trgovačkim i industrijskim društvima nalazimo najraznovrsnije industrijske grane, i osiguranje, i saobraćaj, i restorane, i kazališta, i umjetničke zanate itd. S druge strane, u nadzornim odborima tih istih šest banaka bio je (godine 1910) 51 krupni industrijalac, među njima direktor firme Krup, direktor ogromnog parobrodarskog društva »Hapag« (Hamburg—Amerika) itd., itd. Svaka od tih šest banaka učestvovala je od 1895. do 1910. u emisiji dionica i obligacija za više stotina industrijskih preduzeća, i to: od 281 do 419.**

»Personalnu uniju« banaka i industrije dopunjava »personalna unija« i jednih i drugih društava s vladom. »Mjesta članova nadzornog odbora — piše Jajdels — dobrovoljno se

---

* Citirano kod Schulze-Gaevernitza u Grdr. d. S.-Oek., str. 155.
** Jeidels i Riesser, op. cit.

daju osobama sa zvučnim imenima, a tako isto i bivšim državnim činovnicima koji mogu pribaviti mnogo olakšica (!!) u odnosima s vlastima«... »U nadzornom odboru krupne banke obično nalazimo člana parlamenta ili člana berlinske općinske uprave.«

Izrađivanje i razrađivanje, da tako kažem, krupnokapitalističkih monopola napreduje, prema tome, punom parom svim »prirodnim« i »natprirodnim« putevima. Sistematski se razvija izvjesna podjela rada između nekoliko stotina finansijskih kraljeva savremenog kapitalističkog društva:

»Ukorak s tim proširivanjem polja djelatnosti pojedinih krupnih industrijalaca« (koji ulaze u upravne odbore banaka itd.) »i s ograničavanjem provincijskih direktora banaka na jedan određeni industrijski okrug ide izvjestan porast specijalizacije rukovodilaca krupnih banaka. Takva specijalizacija moguća je uopće samo kod velikog opsega čitavog bankovnog preduzeća i specijalno njegovih industrijskih veza. Ova podjela rada vrši se u dva pravca: s jedne strane, odnosi s industrijom kao cjelinom povjeravaju se jednom od direktora kao njegovo specijalno područje; s druge strane, svaki direktor uzima na sebe nadzor nad pojedinim preduzećima ili grupama preduzeća bliskih po branši ili po interesima«... (Kapitalizam je već dorastao do organiziranog *nadzora* nad pojedinim preduzećima)... »Specijalnost jednoga je njemačka industrija, neki put čak samo zapadnonjemačka« (zapadna Njemačka je industrijski najrazvijeniji dio Njemačke) »drugih — odnosi prema inostranim državama i industriji inostranstva, informacije o ličnosti industrijalaca itd., burzovni poslovi itd. Pored toga, svaki od direktora banke često dobiva u nadležnost određeni kraj ili određenu industrijsku granu; jedan radi uglavnom u nadzornim odborima električnih društava, drugi u kemijskim tvornicama, pivovarama ili tvornicama šećera, treći u nekoliko izoliranih preduzeća, a osim toga još u nadzornom odboru osiguravajućih društava... Jednom riječju, nesumnjivo je da se kod krupnih banaka, s porastom opsega i raznovrsnosti njihovih operacija, razvija sve veća podjela rada između rukovodilaca, s ciljem (i rezultatom) da se oni unekoliko uzdignu, tako da kažem, iznad čisto bankovnih poslova i učine sposobnijim za prosuđivanje i stručno razumijevanje općih pitanja industrije i specijalnih pitanja pojedinih njenih branša, a time i sposobnijim za akciju u okviru industrijske sfere utjecaja banke. Taj sistem banaka dopunjuje se nastojanjem da se u vlastite nadzorne odbore izaberu ljudi koji dobro poznaju industriju: industrijal-

ci, bivši činovnici, naročito oni koji su služili kod željeznica, u rudarstvu itd.«*

Iste ustanove, samo u nešto drugom obliku, nalazimo u francuskom bankarstvu. Na primjer, jedna od tri najkrupnije francuske banke, »Lionski kredit«, organizirala je specijalno »odjeljenje za prikupljanje finansijskih informacija« (service des études financières). U njemu stalno radi više od 50 inženjera, statističara, ekonomista, pravnika itd. Ono košta od 6 do 7 stotina hiljada franaka godišnje. To odjeljenje je opet podijeljeno na 8 odsjeka: jedan skuplja informacije specijalno o industrijskim preduzećima, drugi proučava opću statistiku, treći — željeznička i parobrodarska društva, četvrti vrijednosne papire, peti — finansijske izvještaje itd.**

Imamo, s jedne strane, sve veće stapanje ili, kako je sretno rekao N. I. Buharin — srastanje bankovnog i industrijskog kapitala, a, s druge strane, prerastanje banaka u ustanove zaista »univerzalnog karaktera«. Smatramo potrebnim da tačno navedemo šta o tome pitanju kaže Jajdels, pisac koji je stvar najbolje prostudirao.:

»Kao rezultat promatranja industrijskih veza u njihovoj cjelini dobivamo *univerzalni karakter* finansijskih institucija koje rade za industriju. Nasuprot drugim oblicima banaka i nasuprot zahtjevima koji se ponekad postavljaju u literaturi — da se banke moraju specijalizirati za određenu oblast poslova ili branšu, kako ne bi izgubile tlo pod nogama — krupne banke nastoje da s industrijskim preduzećima stvore što raznovrsnije veze što se tiče mjesta i vrste proizvodnje, trude se da otklone neravnomjernosti u raspodjeli kapitala među pojedinim krajevima ili branšama, koje se objašnjavaju istorijom pojedinih preduzeća.« »Jedna tendencija sastoji se u tome da se veza s industrijom učini općom pojavom; druga — u tome da se ona učini čvrstom i intenzivnom; ni jedna ni druga nisu ostvarene kod šest velikih banaka potpuno, ali su ostvarene već u značajnim razmjerama i u jednakoj mjeri.«

Iz trgovačkih i industrijskih krugova često se čuju žalbe na »terorizam« banaka. I nije čudo što se takve žalbe čuju, kad krupne banke »komandiraju« na način koji pokazuje ovaj primjer: 19. novembra 1901. jedna od takozvanih berlinskih *d* banaka (imena četiri najkrupnije banke počinju slovom *d*) obratila se upravi sjeverozapadno-srednjonjemačkog sindikata cementa ovim pismom: »Iz saopćenja koje ste objavili 18. o. mj. u tim i tim novinama vidi se da moramo računati s

* Jeidels, op. cit., str. 156—157.

** Članak Eug. Kaufmanna o francuskim bankama u »Die Bank«, 1909, 2, str. 851 i d.

mogućnošću da na glavnoj skupštini vašeg sindikata, koja će se održati 30. o. mj., budu doneseni zaključci koji bi u vašem preduzeću mogli dovesti do promjena koje su za nas neprihvatljive. Zato smo, na žalost, prinuđeni da vam uskratimo kredit kojim ste se dosad koristili ... Ali ako na toj glavnoj skupštini ne budu doneseni zaključci koji su za nas neprihvatljivi i ako nam u tom smislu što se tiče budućnosti budu date garancije koje nam konveniraju, spremni smo da s vama stupimo u pregovore o otvaranju novog kredita«.*

U suštini — one iste žalbe sitnog kapitala na ugnjetavanje od strane krupnog, samo što je ovdje u red »sitnih« dospio sindikat! Stara borba između sitnog i krupnog kapitala ponavlja se na novom, kudikamo višem stupnju razvitka. Jasno je da milijardska preduzeća krupnih banaka mogu i tehnički napredak pomicati naprijed sredstvima koja se nikako ne mogu da porede s ranijim. Banke, na primjer, osnivaju specijalna društva za tehnička istraživanja, čijim se rezultatima koriste, naravno, samo »prijateljska« industrijska preduzeća. Ovamo spada »Društvo za proučavanje pitanja električnih željeznica«, »Centralni biro za naučnotehnička istraživanja« itd.

I sami rukovodioci krupnih banaka ne mogu da ne vide da se stvaraju neki novi uslovi narodne privrede, ali su oni pred njima bespomoćni.

»Ko je promatrao u toku posljednjih godina — piše Jajdels — smjenjivanje direktora i članova nadzornih odbora krupnih banaka, morao je zapaziti kako vlast postepeno prelazi u ruke osoba koje smatraju kao neophodan i sve preči zadatak krupnih banaka aktivno miješanje u opći razvitak industrije, pri čemu između tih osoba i starih direktora banaka dolazi zbog toga do razmimoilaženja na poslovnoj, a često i na osobnoj bazi. Radi se u stvari o tome da li banke, kao kreditne ustanove, ne trpe štetu od tog miješanja banaka u industrijski proces proizvodnje, da li one ne žrtvuju solidne principe i sigurnu dobit za ljubav djelatnosti koja nema ničeg zajedničkog s posredovanjem u pribavljanju kredita i koja banku dovodi u oblast u kojoj je ona još više nego prije podvrgnuta slijepoj vladavini industrijske konjunkture. Tako govore mnogi od starih rukovodilaca banaka, a većina mladih vidi u aktivnom miješanju u pitanja industrije onu istu nužnost koja je zajedno s modernom krupnom industrijom rodila krupne banke i današnji industrijski bankovni posao. Obje

---

* Dr. Oscar Stillich: »Geld- und Bankwesen«, Berlin, 1907, str. 147.

se strane slažu samo u tome da za novu djelatnost krupnih banaka još ne postoje ni čvrsti principi ni konkretan cilj.«*

Stari kapitalizam je preživio svoje. Novi predstavlja prelaz k nečemu. Naći »čvrste principe i konkretan cilj« za »izmirenje« monopola i slobodne konkurencije, razumije se, beznadan je posao. Priznanje praktičara zvuči sasvim drukčije nego suhoparno veličanje ljepota »organiziranog« kapitalizma od strane njegovih apologeta tipa Šulce-Gevernica, Lifmana i njima sličnih »teoretičara«.[15]

U koje vrijeme pada definitivno zavođenje »nove djelatnosti« krupnih banaka — na to važno pitanje nalazimo dosta precizan odgovor kod Jajdelsa:

»Veze između banaka i industrijskih preduzeća, s njihovim novim sadržajem, novim oblicima i novim organima, naime krupnim bankama organiziranim u isti mah i centralistički i decentralistički, teško da se stvaraju kao karakteristična privredna pojava prije devedesetih godina; u izvjesnom smislu može se ta početna tačka pomaknuti u 1897, s njenim velikim »fuzijama« preduzeća koje prvi put uvode nove oblike decentralizirane organizacije s obzirom na industrijsku politiku banaka. Ta početna tačka mogla bi se možda pomaknuti na još kasniji termin, jer je tek kriza od 1900. gigantski ubrzala proces koncentracije i u industriji i u bankarstvu, učvrstila taj proces, pretvorila prvi put odnose s industrijom u pravi monopol krupnih banaka, učinila te odnose znatno tješnjim i intenzivnijim.«**

Dakle, XX vijek — to je prekretnica od starog kapitalizma k novom, od vladavine kapitala uopće ka vladavini finansijskog kapitala.

III. FINANŠIJSKI KAPITAL I FINANSIJSKA OLIGARHIJA

»Sve veći i veći dio industrijskog kapitala — piše Hilferding — ne pripada onim industrijalcima koji ga primjenjuju. Do raspolaganja kapitalom oni dolaze samo posredstvom ban-

* Jeidels, op. cit., str. 183—184.

[15] Teorija »*organiziranog kapitalizma*« prikazuje imperijalizam kao posebni, reformirani kapitalizam, u kome su odstranjene konkurencija; anarhija proizvodnje i ekonomske krize, u kome se ostvaruje planski razvoj privrede. Teoriju »organiziranog kapitalizma«, koju su razvijali ideolozi monopolističkog kapitalizma — Sombart, Lifman i drugi, prihvatili su reformisti — Kautski, Hilferding i drugi teoretičari II internacionale. *Prev.*

** Jeidels, op. cit., str. 181.

ke, koja u odnosu prema njima predstavlja vlasnike tog kapitala. S druge strane, i banka mora sve veći i veći dio svojih kapitala da fiksira u industriji. Time ona u sve većoj i većoj mjeri postaje industrijski kapitalist. Bankovni kapital — dakle kapital u novčanom obliku — koji je na taj način u stvari pretvoren u industrijski kapital ja nazivam finansijskim kapitalom.« »Finansijski kapital: kapital kojim raspolažu banke, a koji primjenjuju industrijalci.«*

Ova definicija je nepotpuna utoliko ukoliko se u njoj ne ukazuje na jedan od najvažnijih momenata, naime: na toliki porast koncentracije proizvodnje i kapitala da koncentracija dovodi i da je dovela do monopola. Ali u cijelom Hilferdingovu izlaganju uopće, a napose u objema glavama koje prethode glavi iz koje je uzeta ova definicija, podvlači se uloga *kapitalističkih monopola.*

Koncentracija proizvodnje; monopoli koji izrastaju iz nje; stapanje ili srastanje banaka s industrijom — to je istorija postanka finansijskog kapitala i sadržaj tog pojma.

Sad treba da pređemo na opisivanje toga kako »gospodarenje« kapitalističkih monopola, u općoj situaciji robne proizvodnje i privatnog vlasništva, neizbježno postaje gospodstvo finansijske oligarhije. Napomenućemo da su predstavnici njemačke — i ne samo njemačke — buržoaske nauke, kao Riser, Šulce-Gevernic, Lifman itd., svi do jednoga apologeti imperijalizma i finansijskog kapitala. Oni ne otkrivaju, nego zataškavaju i uljepšavaju »mehaniku» stvaranja oligarhije, njene metode, veličinu njenih prihoda, »dozvoljenih i nedozvoljenih«, njene veze s parlamentima itd., itd. Oni se izvlače od »prokletih pitanja« teškim, zakučastim frazama, pozivanjima na »osjećanje odgovornosti« direktorâ banaka, slavopojkama »osjećanju dužnosti« pruskih činovnika, ozbiljnim analiziranjem detalja potpuno neozbiljnih zakonskih projekata o »nadzoru« i »reglamentaciji«, teoretskim budalaštinama kao što je na primjer ova »naučna« definicija, do koje je došao profesor Lifman: . . . »**trgovina je privredna djelatnost koja ima cilj skupljanje dobara, njihovo čuvanje i njihovo stavljanje na raspolaganje**«** (masna slova su u profesorovom djelu)... Izlazi da je trgovina postojala kod prvobitnog čovjeka, koji još nije znao za razmjenu, da će ona postojati i u socijalističkom društvu!

Ali čudovišne činjenice koje se tiču čudovišne vladavine finansijske oligarhije toliko padaju u oči da je u svim kapitalističkim zemljama, i u Americi, i u Francuskoj i u Njemač-

---

* R. Giljferding, »Finansovyj kapital«, Moskva, 1912, str. 338—339.

** R. Liefmann, op. cit., str. 476.

koj, ponikla literatura koja stoji na *buržoaskom* gledištu, a ipak daje približno tačnu sliku i — malograđansku, naravno — kritiku finansijske oligarhije.

Na prvo mjesto treba staviti »sistem učešća«, o kome je gore već rečeno nekoliko riječi. Evo kako opisuje suštinu stvari njemački ekonomist Hajman, koji je među prvima, ako ne i prvi, obratio na nju pažnju:

»Rukovodilac kontrolira osnovno društvo (doslovno »društvo-mater«), ovo — društva koja zavise od njega (»društva-kćeri«) a ova — »društva-unuke« itd. Na taj način može se i sa ne naročito velikim kapitalom vladati gigantskim oblastima proizvodnje. Jer ako je posjedovanje 50% kapitala uvijek dovoljno za kontrolu nad dioničkim društvom, rukovodiocu je dovoljno da posjeduje samo 1 milion da bi mogao kontrolirati 8 miliona kapitala kod »društava-unuka«. A ako to »preplitanje« ide dalje, onda se sa 1 milionom može kontrolirati 16 miliona, 32 miliona itd.«*

U stvari, iskustvo pokazuje da je dovoljno posjedovati 40% akcija da bi se dirigiralo poslovima dioničkog društva,** jer izvjestan dio raštrkanih, sitnih dioničara nema praktično nikakve mogućnosti da učestvuje na glavnim skupštinama itd. »Demokratizacija« posjeda dionica, od koje buržoaski sofisti i oportunistički »također-socijaldemokrati« očekuju (ili uvjeravaju da očekuju) »demokratizaciju kapitala«, jačanje uloge i značenja sitne proizvodnje itd., u stvari je jedan od načina jačanja moći finansijske oligarhije. Zato, između ostalog, u naprednijim ili starijim i »iskusnijim« kapitalističkim zemljama zakonodavstvo dopušta sitnije dionice. U Njemačkoj zakon ne dopušta dionice ispod sume od 1000 maraka, i njemački finansijski magnati sa zavišću gledaju na Englesku, u kojoj zakon dopušta dionice od 1 funte sterlinga (=20 maraka, oko 10 rubalja). Simens, jedan od najkrupnijih industrijalaca i »finansijskih kraljeva« Njemačke, rekao je u Rajhstagu 7. juna 1900. da je dionica od 1 funte sterlinga baza britanskog imperijalizma«.*** Kod tog trgovca nalazimo dublje, »marksističkije« shvaćanje toga šta je imperijalizam nego kod jednog nepriličnog pisca koga smatraju osnivačem ruskog marksizma[16] i koji misli da je imperijalizam rđava osobina jednog od naroda...

---

* Hans Gideon Heymann: »Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe«, St. 1904, str. 268—269.

** Liefmann, »Beteiligungsges. etc.«, str. 258 po 1. izd.

*** Schulze-Gaevernitz u »Grdr. d. S.-Oek.«, V, 2., str. 110.

[16] Lenjin ima u vidu G. V. Plehanova. Izjave Plehanova u pitanju imperijalizma sadrži zbornik njegovih članaka »O ratu«, izdan u Petrogradu za vrijeme prvog svjetskog rata. *Prev.*

Ali »sistem učešća« ne služi samo gigantskom povećanju vlasti monopolistâ: on pored toga omogućava da se nekažnjeno vrše svakojaki mračni i prljavi poslovi i da se pljačka publika, jer rukovodioci »društva-matere« formalno, po zakonu, ne odgovaraju za »društvo-kćer«, koje se smatra »samostalnim« i *preko* kojeg se može *sve* »provesti«. Evo jedan primjer koji sam uzeo iz majske sveske njemačkog časopisa »Banka« za 1914:

»„Dioničko društvo čelika za opruge" u Kaselu smatralo se prije nekoliko godina jednim od najrentabilnijih preduzeća Njemačke. Loša uprava dovela je do toga da su dividende pale od 15% na 0%. Uprava je, kako se ispostavilo, bez znanja dioničara pozajmila jednom od svojih „društava-kćeri", „Hassia", čiji je nominalni kapital iznosio svega nekoliko stotina hiljada maraka, *6 miliona maraka.* O tome zajmu, koji je bio gotovo tri puta veći od dioničkog kapitala „društva-matere", u bilancama ovog posljednjeg nema ni traga; s pravne strane takvo prikrivanje bilo je potpuno zakonito i moglo je trajati pune dvije godine, jer nijedan paragraf trgovačkog zakona nije bio prekršen. Predsjednik nadzornog odbora, koji je kao odgovorna osoba potpisivao lažne bilance, bio je i ostao predsjednik Trgovačke komore u Kaselu. Dioničari su doznali o tome zajmu društvu „Hassia" tek kad se, mnogo kasnije, pokazalo da je taj zajam pogreška« ... (trebalo je da pisac tu riječ stavi među navodnike) ... »i kad su dionice „čelika za opruge", zbog prodaje od strane upućenih, pale u cijeni za otprilike 100%« ...

... »*Taj tipičan primjer ekvilibristike s bilancama, sasvim obične* kod dioničkih društava, objašnjava nam zašto se uprave dioničkih društava mnogo lakšeg srca laćaju riskantnih poslova nego privatni preduzetnici. Moderna tehnika sastavljanja bilancâ ne samo što im omogućava da riskantne poslove kriju od prosječnog dioničara nego i dopušta glavnim zainteresiranim osobama da skidaju sa sebe odgovornost putem pravovremene prodaje dionica u slučaju neuspjeha eksperimenta, dok privatni preduzetnik plaća svojom kožom za sve što radi ...

Bilance mnogih dioničkih društava naliče na one iz srednjeg vijeka poznate palimpseste, s kojih je trebalo najprije izbrisati ono što je napisano da bi se ispod toga otkrili znaci koji daju stvarni sadržaj rukopisa« (palimpsesti — pergament na kome je osnovni rukopis prebrisan i povrh prebrisanog napisan drugi tekst).

»Najprostije i zato najčešće upotrebljavano sredstvo da se bilanca učini neprovidnom sastoji se u tome što se jedinstveno preduzeće dijeli na nekoliko dijelova u formi osnivanja ili priključivanja „društava-kćeri". Prednosti toga sistema s gledišta najrazličitijih ciljeva — zakonitih i nezakonitih — toliko su očigledne da su danas krupna društva koja nisu prihvatila taj sistem direktno izuzetak.«*

Kao primjer vrlo krupnog i monopolističkog društva koje se uvelike služi tim sistemom pisac navodi čuveno »Opće električno društvo« (AEG, o njemu ćemo još govoriti niže). Godine 1912. smatralo se da to društvo učestvuje u *175—200* društava, vladajući, razumije se, njima i obuhvatajući, u svemu, kapital oko *1½ milijarde maraka.***

(Razna pravila o kontroli, objavljivanju bilance, izrađivanju određenih shema za njih, nadzoru itd., čime zaokupljaju pažnju publike dobronamjerni — tj. koji imaju dobru namjeru da brane i uljepšavaju kapitalizam — profesori i činovnici, ne mogu ovdje biti ni od kakvog značenja. Jer privatno vlasništvo je sveto, i nikome se ne može zabraniti da kupuje, prodaje, razmjenjuje dionice, da ih daje u zalog itd.)

O tome kakve je razmjere »sistem učešća« dostigao kod ruskih krupnih banaka, možemo suditi po podacima kod E. Agada, koji je 15 godina bio činovnik Rusko-kineske banke i u maju 1914. objavio djelo pod ne sasvim tačnim naslovom: »Krupne banke i svjetsko tržište«.*** Pisac dijeli ruske krupne banke na dvije osnovne grupe: *a)* na banke koje rade služeći se »sistemom učešća« i *b)* na »nezavisne« banke, pri čemu pod »nezavisnošću« proizvoljno razumijeva nezavisnost od *inostranih* banaka; prvu grupu pisac dijeli na tri podgrupe: 1) njemačko učešće, 2) englesko i 3) francusko, imajući u vidu »učešće« i dominaciju krupnih inostranih banaka odgovarajuće narodnosti. Kapitale banaka pisac dijeli na »produktivno« ulagane (u trgovinu i industriju) i na »špekulativno« ulagane (u burzovne i finansijske operacije), smatrajući, s njemu svojstvenog sitnoburžoaskoreformističkog gledišta, da je tobože pod kapitalizmom moguće prvi oblik ulaganja odvojiti od drugog i odstraniti drugi.

---

* L. Eschwege: »Tochtergesellschaften«, »Die Bank«, 1914, 1., str. 545.

** Kurt Heinig: »Der Weg des Elektrotrusts«, »Neue Zeit«, 1912, 30. Jahrg., 2, str. 484.

*** E. Agahd: »Grossbanken und Weltmarkt, Die wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russlands Volkswirtschaft und die deutsch-russischen Beziehungen, Berlin, 1914.

Evo piščevih podataka:

Aktiva banaka (prema izvještajima za oktobar-novembar 1913)

u milionima rubalja

Grupe ruskih banaka:	Kapitali koji se ulažu produktivno	špekulativno	ukupno
a 1) 4 banke: Sibirska trgovinska, Ruska, Međunarodna i Diskontna .	413,7	859,1	1 272,8
a 2) 2 banke: Trgovinsko-industrijska i Rusko-engleska	239,3	169,1	408,4
a 3) 5 banaka: Rusko-azijska, Petrogradska privatna, Azovsko-donska, Moskovska Union, Rusko-francuska trgovinska	711,8	661,2	1 373,0
(11 banaka) *Ukupno a)* =	1 364,8	1 689,4	3 054,2
donos: (11 banaka) *ukupno a)*:	1 364,8	1 682,4	3 054,2
b) 8 banaka: Moskovska trgovačka; Volšsko-kamska; Junker i Co.; Petrogradska trgovinska, prije Vavelberg; Moskovska, prije Rjabušinska; Moskovska diskontna; Moskovska trgovinska i Moskovska privatna	504,2	391,1	895,3
(19 banaka) *Ukupno* . . .	1 869,0	2 080,5	3 940,5

Prema ovim podacima, od gotovo 4 milijarde rubalja koje sačinjavaju »djelatni« kapital krupnih banaka *više od* $^3/_4$ preko 3 milijarde, otpada na banke koje su u stvari »društva-kćeri» inostranih banaka, u prvom redu pariskih (čuveni bankovni trio: Union Parisienne, Paris et Pays-Bas, Société Générale) i berlinskih (specijalno »Njemačka banka« i »Diskontno društvo«). Dvije najkrupnije ruske banke: »Ruska« (»Ruska banka za vanjsku trgovinu«) i »Međunarodna« (»Petrogradska međunarodna trgovinska banka«) povisile su svoj kapital od 1906. do 1912. od 44 na 98 miliona rubalja, a rezerve od 15 na 39 miliona, »radeći u $^3/_4$ s njemačkim kapitalom«; prva banka pripada »koncernu« berlinske »Njemačke banke«, druga — berlinskog »Diskontnog društva«. Dobri Agad duboko je indigniran time što berlinske banke imaju u svojim rukama

većinu dionica i što su zbog toga ruski dioničari nemoćni. I, razumije se, zemlja koja izvozi kapital skida kajmak: na primjer berlinska »Njemačka banka« uvodeći u Berlinu dionice Sibirske trgovinske banke držala ih je godinu dana u svom portfelju, a onda ih je prodala po kursu 193 za 100, tj. skoro za dvostruko, »zaradivši« oko 6 miliona rubalja, dobit koju je Hilferding nazvao »osnivačkom dobiti«.

Ukupnu »snagu« najkrupnijih petrogradskih banaka pisac cijeni na 8235 miliona rubalja, gotovo na 8¼ milijardi, pri čemu »učešće«, a tačnije dominaciju inostranih banaka dijeli ovako: francuske banke — 55%; engleske — 10%; njemačke — 35%. Od tih 8235 miliona fungirajućeg kapitala — 3687 miliona, tj. preko 40%, otpada, po piščevom računu, na sindikate: Produgolj, Prodamet, sindikate u industriji nafte, metalurgiji i industriji cementa. Prema tome, stapanje bankovnog i industrijskog kapitala, u vezi sa stvaranjem kapitalističkih monopola, učinilo je i u Rusiji ogromne korake naprijed.

Finansijski kapital, koji je koncentriran u malom broju ruku i koji uživa faktički monopol, vuče ogroman i sve veći profit od osnivačkog posla, od emisije vrijednosnih papira, od državnih zajmova itd., učvršćujući vladavinu finansijske oligarhije, namećući cijelom društvu danak u korist monopolista. Evo jednog od bezbrojnih primjera »gazdovanja« američkih trustova koji navodi Hilferding: godine 1887. Hafemajer je osnovao šećerni trust putem fuzije 15 malih društava, čiji ukupni kapital iznosi 6½ milona dolara. Kapital trusta bio je, kako kažu Amerikanci, »razvodnjen«, utvrđen na 50 miliona dolara. »Rekapitulacija« je računala s budućim monopolnim profitima, kao što čelični trust, također u Americi, računa s budućim monopolnim profitima kad kupuje sve više nalazišta željezne rude. I zaista, šećerni trust je odredio monopolne cijene i dobio takve prihode da je mogao isplaćivati po 10% dividende na kapital koji je bio *sedmostruko* »razvodnjen«, tj. *skoro 70% na stvarno uplaćeni kapital pri osnivanju trusta!* Godine 1909. kapital trusta iznosio je 90 miliona dolara. Za dvadeset i dvije godine kapital je više nego udesetorostručen.

U Francuskoj je vladavina »finansijske oligarhije« (»Protiv finansijske oligarhije u Francuskoj« je naslov poznate Lizisove knjige, čije je peto izdanje izišlo 1908) uzela samo malo drukčiji oblik. Četiri najkrupnije banke imaju ne relativni, nego »apsolutni monopol« pri emitiranju vrijednosnih papira. Faktički je to »trust krupnih banaka«. A monopol osigurava monopolne profite od emisija. Kod zajmova zemlja koja uzima zajam obično ne dobiva više od 90% cjelokupne

sume; 10% dobivaju banke i drugi posrednici. Profit banaka od rusko-kineskog zajma od 400 miliona franaka iznosio je 8%, od ruskog (1904) od 800 miliona — 10%, od marokanskog (1904) od 62 1/2 miliona — 18 3/4%. Kapitalizam koji je počeo svoj razvitak sitnim lihvarskim kapitalom završava svoj razvitak gigantskim lihvarskim kapitalom. »Francuzi su lihvari Evrope« — veli Lizis. Svi uslovi ekonomskog života duboko se mijenjaju zbog tog prebražavanja kapitalizma. U situaciji stagniranja stanovništva, industrije, trgovine, pomorskog saobraćaja »zemlja« se može bogatiti od lihvarstva. »Pedeset ljudi, predstavljajući kapital od 8 miliona franaka, mogu raspolagati *dvjema milijardama* u četiri banke.« Poznati nam već sistem »učešća« dovodi do istih posljedica: jedna od najkrupnijih banaka, »Opće društvo« (Société Générale) emitira 64000 obligacija »društva-kćeri«, »Egipatskih šećerana«. Kurs emisije je 150%, tj. banka zarađuje 50 kopejaka na rubalj. Dividende tog društva ispale su fiktivne, »publika« je izgubila od 90 do 100 miliona franaka; »jedan od direktora „Općeg društva" bio je član upravnog odbora „Šećerana".« Nije čudo što pisac mora izvući zaključak: »francuska republika je finansijska monarhija«; »potpuna vladavina finansijske oligarhije; ona vlada i štampom i vladom«.*

Izuzetno visoka rentabilnost emisije vrijednosnih papira, kao jedne od glavnih operacija finansijskog kapitala, igra veoma važnu ulogu u razvitku i učvršćivanju finansijske oligarhije. »U zemlji nema nijednog posla koji bi i približno donosio takvu korist kao posredovanje pri emisiji inostranih zajmova« — veli njemački časopis »Banka«.**

»Nema nijednog bankovnog posla koji bi donosio tako visoku dobit kao emisioni posao.« Dobit pri emisiji vrijednosnih papira industrijskih preduzeća, po podacima »Njemačkog ekonomista« iznosila je prosječno za godinu:

1895—38,6%	1898—67,7%
1896—36,1%	1899—66,9%
1897—66,7%	1900—55,2%

»Za deset godina, 1891—1900, na emisiji njemačkih industrijskih vrijednosti papira bilo je „zarađeno" *više od jedne milijarde*«.***

* Lysis, »Contre l'oligarchie financière en France«, 5 éd. P., 1908, pp. 11, 12, 26, 39, 40, 48.

** »Die Bank«, 1913, br. 7, str. 630.

*** Stillich, op. cit., str. 143. i W. Sombart: »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert«, 2. Aufl., 1909, str. 526, Anlage 8.

Dok su u vrijeme industrijskog poleta profiti finansijskog kapitala neizmjerno veliki, u vrijeme depresije propadaju sitna i slaba preduzeća, a krupne banke »učestvuju« u kupovanju tih preduzeća za jeftine pare ili u unosnim »sanacijama« i »reorganizacijama«. Pri »sanacijama« preduzeća koja rade s deficitom »dionički kapital se snižava, tj. prihod se dijeli na manji kapital i ubuduće se izračunava prema tom manjem kapitalu. Ili, ako prihoda uopće nema, privlači se novi kapital, koji će, uzet sa niže valoriziranim starim, odsad donositi dovoljan prihod. Uzgred rečeno — dodaje Hilferding — sve te sanacije i reorganizacije imaju za banke dvojako značenje: prvo, kao unosan posao i, drugo, kao zgodna prilika da se društva koja se nalaze u teškoj situaciji dovedu u zavisnost od banaka«.*

Evo primjera: dioničko rudarsko društvo »Union« u Dortmundu osnovano je 1872. Emitiran je dionički kapital od gotovo 40 miliona maraka, i kurs se popeo na 170% kad je za prvu godinu isplaćena dividenda od 12%. Finansijski kapital skinuo je kajmak, zaradivši sitnicu od nekih 28 miliona. Pri osnivanju tog društva glavnu ulogu igrala je ona ista krupna njemačka banka »Diskontno društvo« koja je sretno dotjerala do kapitala od 300 miliona maraka. Zatim dividende »Uniona« padaju do nule. Dioničari moraju pristati na »otpisivanje« kapitala, tj. na gubitak jednog dijela njegovog, da ne bi izgubili sve. Zahvaljujući nizu »sanacija« iz knjiga društva »Union« iščezava u toku 30 godina preko 73 miliona maraka. »Danas prvobitni dioničari toga društva imaju u rukama još samo 5% nominalne vrijednosti svojih dionica«,** — a na svakoj »sanaciji« banke su i dalje »zarađivale«.

Naročito unosnu operaciju finansijskog kapitala predstavlja također špekulacija sa zemljištima u okolini velikih gradova koji se brzo razvijaju. Monopol banaka stapa se ovdje s monopolom zemljišne rente i s monopolom saobraćaja, jer porast cijena zemljišta, mogućnost da se ona povoljno prodaju po parcelama itd. zavisi prije svega od dobrog saobraćaja s centrom grada, a taj se saobraćaj nalazi u rukama krupnih kompanija koje su s tim istim bankama povezane sistemom učešća i raspodjelom direktorskih mjesta. Rezultat je ono što je njemački pisac L. Ešvege, saradnik časopisa »Banka«, koji je specijalno proučavao operacije trgovine zemljištima, njihovog zalaganja itd., nazvao »močvarom«: neobuzdana špekulacija sa zemljištima u blizini gradova, krahovi građevinskih firma kao što je berlinska firma »Bosswau i

---

* »Finansovyj kapital«, str. 172.
** Stillich, op. cit., str. 138, i Liefmann, str. 51.

Knauer« koja je zgrnula nekih 100 miliona maraka posredovanjem »najsolidnije i najveće« »Njemačke banke« (Deutsche Bank), koja je, razumije se, radila po sistemu »učešća«, tj. potajno, iza leđa, i izvukla se izgubivši »svega« 12 miliona maraka, — zatim upropašćavanje sitnih preduzetnika i radnika koji ništa ne dobivaju od fiktivnih građevinskih firma, lopovske transakcije s »poštenom« berlinskom policijom i upravnim organima u cilju dolaženja do potrebnih obavještenja o gradilištima i do građevinskih dozvola općinske uprave itd. itd.*

»Američki moral«, povodom koga tako licemjerno dižu oči k nebu evropski profesori i dobronamjerni buržuji, postao je u epohi finansijskog kapitala moral doslovno svakog velikog grada u svakoj zemlji.

U Berlinu se početkom 1914. govorilo o tome da predstoji stvaranje »saobraćajnog trusta«, tj. »zajednice interesa« triju berlinskih saobraćajnih preduzeća: gradske električne željeznice, tramvajskog društva i omnibuskog društva. »Da takva namjera postoji — pisao je časopis »Banka« — znalo se od onog dana kad se saznalo da je većina dionica omnibuskog preduzeća prešla u ruke dvaju drugih saobraćajnih društava... Osobama koje idu za tim ciljem može se potpuno vjerovati da se one nadaju da će pomoću jedinstvenog reguliranja saobraćaja postići uštede, od kojih bi jedan dio na kraju krajeva mogao ići u korist publici. Ali pitanje se komplicira time što iza tog saobraćajnog trusta koji se stvara stoje banke, a one, ako hoće, mogu da saobraćaj koji su monopolizirale stave u službu interesa svoje trgovine zemljištima. Da bismo se uvjerili koliko je ta pretpostavka prirodna, dovoljno je da se sjetimo kako su već pri osnivanju društva gradske električne željeznice bili tamo umiješani i interesi one krupne banke koja je poticala njegovo osnivanje. Naime: interesi tog saobraćajnog preduzeća preplitali su se s interesima trgovine zemljišta. Stvar je u tome što je istočna linija te željeznice morala prolaziti kroz zemljišta koja je banka kasnije, kad je izgradnja željeznice već bila osigurana, prodala s ogromnom dobiti za sebe i za nekoliko učesnika«...**

Monopol, kad se formirao i kad okreće milijardama, s apsolutnom neizbježnošću prožima *sve* strane društvenog života, bez obzira na političko uređenje i ma koje druge »detalje«. U njemačkoj ekonomskoj literaturi obična je pojava

* »Die Bank«, 1913, str. 952, L. Eschwege, »Der Sumpf«; ibid., 1912, I, str. 223 i d.

** »Verkehrstrust«, »Die Bank«, 1914, 1, str. 89.

lakejsko hvaljenje poštenja pruskog činovništva s aluzijama na francusku Panamu ili američku političku korupciju. Ali činjenica da *čak* buržoaska literatura koja se bavi njemačkim bankarstvom mora stalno ići daleko preko granica čisto bankovnih operacija i pisati, o »privlačnosti banke« povodom sve češćih slučajeva prelaza državnih činovnika u bankovnu službu: »Kako stoji stvar s nepodmitljivošću državnog činovnika koji u sebi priželjkuje toplo mjestance u Berenštrase?«* — ulica u Berlinu u kojoj se nalazi »Njemačka banka«. Izdavač časopisa »Banka« Alfred Lansburg napisao je 1909. godine članak: »Ekonomsko značenje bizantinizma«, između ostalog i povodom puta Vilhelma II u Palestinu i »neposrednog rezultata tog puta, građenja bagdadske željeznice, tog kobnog „standardnog djela njemačkog preduzetničkog duha", koje je više krivo za „okruženje" nego svi naši politički grijehovi uzeti zajedno«** — (pod okruženjem razumijeva se politika Eduarda VII, koji je nastojao da izolira Njemačku i da je okruži obručem imperijalističkog protivnjemačkog saveza). Već spomenuti saradnik istog časopisa, Ešvege, napisao je 1911. godine članak: »Plutokracija i činovništvo«, iznoseći, na primjer, slučaj njemačkog činovnika Felkera, koji je bio član komisije za kartele i isticao se svojom energijom, a poslije nekog vremena dobio unosno mjestance u najkrupnijem kartelu, u sindikatu čelika. Takvi slučajevi, koji nisu nikako slučajni, natjerali su tog istog buržoaskog pisca na priznanje da je »njemačkim ustavom zagarantirana ekonomska sloboda postala u mnogim oblastima privrednog života besadržajna fraza« i da nas pri postojećoj vladavini plutokracije »čak ni najšira politička sloboda ne može spasiti od toga da se ne pretvorimo u narod neslobodnih ljudi«.***

Što se tiče Rusije, ograničićemo se na jedan primjer: prije nekoliko godina sve novine su donijele vijest da direktor kreditne kancelarije Davidov napušta državnu službu i prima mjesto u jednoj krupnoj banci s plaćom koja je, po ugovoru, za nekoliko godina imala da iznese sumu od preko milion rubalja. Kreditna kancelarija je ustanova čiji je zadatak »koordinacija rada svih kreditnih ustanova u državi« i koja daje supsidije prijestolničkim bankama u visini od 800—1000 miliona rubalja.****

Kapitalizmu je uopće svojstveno odvajanje vlasništva na kapital od primjene kapitala u proizvodnji, odvajanje novča-

* »Der Zug zur Bank«, »Die Bank«, 1909, 1, str. 79.
** Ibid., str. 301.
*** Ibid., 1911, 2, str. 825; 1913, 2, str. 962.
**** E. Agahd, str. 202.

nog kapitala od industrijskog ili produktivnog, odvajanje rentijera, koji živi samo do prihoda od novčanog kapitala, od poduzetnika i svih osoba koje neposredno učestvuju u raspolaganju kapitalom. Imperijalizam ili vladavina finansijskog kapitala jeste onaj najviši stupanj kapitalizma u kojem to odvajanje dostiže ogromne razmjere. Nadmoćnost finansijskog kapitala nad svim ostalim oblicima kapitala znači dominantan položaj rentijera i finansijske oligarhije, znači izdvajanje malog broja država koje posjeduju finansijsku »moć« iz reda svih ostalih. U kakvim se razmjerima vrši taj proces, možemo suditi po podacima statistike emisija, tj. izdavanja svakovrsnih vrijednosnih papira.

U »Biltenu Međunarodnog statističkog instituta« A. Najmark* je objavio vrlo iscrpne, potpune i uporedive podatke o emisijama u cijelom svijetu, podatke koji su poslije, fragmentarno, često navođeni u ekonomskoj literaturi. Evo rezultata za četiri decenije:

Suma emisija u milijardama franaka za deceniju

1871—1880	76,1
1881—1890	64,5
1891—1900	100,4
1901—1910	197,8

Sedamdesetih godina ukupna suma emisija u cijelom svijetu povećana je naročito zajmovima u vezi s francusko-pruskim ratom i zatim nastalim periodom »grinderstva« u Njemačkoj. Uopće uzevši, povećanje u toku tri posljednja decenija XIX vijeka relativno ne napreduje mnogo brzo, i tek prvi decenij XX vijeka donosi ogromno povećanje, skoro uvostručenje za 10 godina. Početak XX vijeka, prema tome, jeste prekretnica ne samo što se tiče porasta monopolâ, (kartelâ, sindikatâ, trustova), o čemu smo već govorili, nego i što se tiče porasta finansijskog kapitala.

Opću sumu vrijednosnih papira na svijetu 1910. godine Najmark cijeni približno na 815 milijardi franaka. Oduzimajući, približno, ponavljanja, on tu sumu smanjuje na 575—600 milijardi. Evo podjele po zemljama (uzećemo 600 milijardi):

* Bulletin de l'Institut international de statistique, t. XIX, livr. II. La Haye, 1912. — Podaci o malim državama, drugi stupac, uzeti približno po normama iz 1902, uvećani su za 20%.

Suma vrijednosnih papira 1910. godine (milijarde franaka):

Engleska	142	479
Sjedinjene Države	132	
Francuska	110	
Njemačka	95	
Rusija	31	
Austro-Ugarska	24	
Italija	14	
Japan	12	
Holandija	12,5	
Belgija	7,5	
Španija	7,5	
Švicarska	6,25	
Danska	3,75	
Švedska, Norveška, Rumunjska i dr.	2,5	
Ukupno	600	

Iz tih se podataka odmah vidi kako se oštro izdvajaju četiri najbogatije kapitalističke zemlje, koje posjeduju približno od 100 do 150 milijardi franaka vrijednosnih papira. Od te četiri zemlje dvije su najstarije i, kao što ćemo vidjeti, kolonijama najbogatije kapitalističke zemlje: Engleska i Francuska; druge dvije su najnaprednije kapitalističke zemlje po brzini razvitka i po stupnju rasprostranjenosti kapitalističkih monopola u proizvodnji — Sjedinjene Države i Njemačka. Te četiri države imaju zajedno 479 milijardi franaka, tj. skoro 80% svjetskog finansijskog kapitala. Gotovo sav ostali svijet, na ovaj ili onaj način, igra ulogu dužnika i vazala tih zemalja — međunarodnih bankara, tih četiriju »stupova« svjetskog finansijskog kapitala.

Naročito se treba zadržati na ulozi koju u stvaranju međunarodne mreže zavisnosti i vezâ finansijskog kapitala igra izvoz kapitala.

IV. IZVOZ KAPITALA

Za stari kapitalizam, s potpunom vladavinom slobodne konkurencije, tipičan je bio izvoz *robe*. Za najnoviji kapitalizam, s vladavinom monopolâ, tipičan je postao izvoz *kapitala*.

Kapitalizam je robna proizvodnja na najvišem stupnju svog razvitka, kad i radna snaga postaje roba. Porast razmjene kako u samoj zemlji tako i, naročito, međunarodne razmjene karakteristična je crta kapitalizma. Neravnomjernost i skokovitost u razvitku pojedinih preduzeća, pojedinih industrij-

skih grana, pojedinih zemalja, neizbježne su u kapitalizmu. Prvo je Engleska, prije drugih, postala kapitalistička zemlja i, oko polovine XIX vijeka, uvevši slobodnu trgovinu, polagala pravo na ulogu »radionice cijelog svijeta«, liferanta fabrikata u sve zemlje, koje su je, za uzvrat, morale snabdijevati sirovinama. Ali *taj* monopol Engleske već je u posljednjoj četvrti XIX vijeka bio podriven, jer se niz drugih zemalja, ogradivši se »zaštitnim« carinama, razvio u samostalne kapitalističke države. Na pragu XX vijeka vidimo stvaranje monopolâ druge vrste: prvo, monopolističkih saveza kapitalista u svim zemljama razvijenog kapitalizma; drugo, monopolističkog položaja malog broja najbogatijih zemalja, u kojima je akumulacija kapitala dostigla gigantske razmjere. Pojavio se ogroman »suvišak kapitala« u najrazvijenijim zemljama.

Razumije se, kad bi kapitalizam mogao razviti poljoprivredu, koja je sad svuda strašno zaostala za industrijom, kad bi on mogao podići životni standard masa stanovništva, koje svuda ostaje, i pored vrtoglavog tehničkog napretka, polugladno i ubogo — tada o suvišku kapitala ne bi moglo biti ni govora. I taj »argument« najčešće ističu sitnoburžoaski kritičari kapitalizma. Ali tada kapitalizam ne bi bio kapitalizam, jer i neravnomjernost razvitka i polugladni životni standard masa jesu osnovni, neizbježni uslovi i preduslovi tog načina proizvodnje. Dokle god kapitalizam ostaje kapitalizam, suvišak kapitala upotrebljava se ne na podizanje životnog standarda masa u danoj zemlji, jer bi to bilo snižavanje profita kapitalistâ, nego na podizanje profita putem izvoza kapitala u inostranstvo, u zaostale zemlje. U tim zaostalim zemljama profit je obično visok, jer je kapitala malo, cijena zemlje je relativno mala, nadnica niska, sirovine jeftine. Mogućnost izvoza kapitala stvara se time što je niz zaostalih zemalja već uvučen u kružni tok svjetskog kapitalizma, što su već položene ili se polažu glavne linije željezničkih pruga, osigurani elementarni uslovi razvitka industrije itd. Nužnost izvoza kapitala stvara se time što je u malom broju zemalja kapitalizam »prezreo«, i kapitalu nedostaju (u uslovima nerazvijenosti poljoprivrede i bijede masa) poprišta za »rentabilno« plasiranje.

Evo približnih podataka o veličini kapitala koji su tri glavne zemlje investirale u inostranstvu.*

---

* Hobson: »Imperialism«, L., 1902, p. 58. Riesser, op. cit., str. 395. i 404; P. Arndt u »Weltwirtschaftliches Archiv«, Bd. 7, 1916, S. 35; Neymarck u Bulletinu; Giljferding: »Finansovyj kapital«, str. 492; Lloyd George, govor u domu komuna 4. maja 1915, »Daily Telegraph« od 5. maja 1915; B. Harms, »Probleme der Weltwirt-

Kapital investiran u inostranstvu

(u milijardama franaka)

Godine	Engleska	Francuska	Njemačka
1862	3,6	—	—
1872	15	10 (1869)	—
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27—37	12,5
1914	75—100	60	44

Odavde vidimo da je izvoz kapitala dostigao ogroman razvitak tek na početku XX vijeka. Pred rat je u inostranstvu uloženi kapital triju glavnih zemalja iznosio 175—200 milijardi franaka. Prihod od te sume, po skromnoj stopi od 5%, mora da dostiže 8—10 milijardi franaka godišnje. Solidna baza imperijalističkog ugnjetavanja i eksploatiranja većine nacija i zemalja svijeta, kapitalističkog parazitizma šačice najbogatijih država!

Kako je među pojedine zemlje raspodijeljen taj kapital investiran u inostranstvu, *gdje* je on investiran, na to pitanje može se dati samo približan odgovor, koji nam ipak može osvijetliti neke opće međusobne odnose i veze savremenog imperijalizma:

Dijelovi svijeta među koje su raspodijeljeni (približno) inostrani kapitali (oko 1910)

(u milijardama maraka)

	Engleska	Francuska	Njemačka	Ukupno
Evropa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Azija, Afrika i Australija	29	8	7	44
Svega	70	35	35	140

schaft«, Jena 1912, S. 235. i dr.; Dr. Siegmund Schilder, »Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft«, Berlin 1912, Band 1, S. 150; George Paish, »Great Britain's Capital Investments etc.« u »Journal of the Royal Statistical Society«, vol. LXXIV, 1910—11, str. 167. i d.; Georges Diouritch, »L'Expansion des banques allemandes à l'étranger, ses rapports avec le développement économique de l'Allemagne«. P. 1909, p. 84.

Kod Engleske na prvo mjesto dolaze njeni kolonijalni posjedi, koji su vrlo veliki i u Americi (npr. Kanada), a da i ne govorimo o Aziji itd. Ovdje je gigantski izvoz kapitala najtješnje povezan s gigantskim kolonijama, o čijem ćemo značenju za imperijalizam još govoriti niže. Druga je stvar kod Francuske. Ovdje je inostrani kapital investiran uglavnom u Evropi, i prije svega u Rusiji (najmanje 10 milijardi franaka), pri čemu je to poglavito — *zajmovni* kapital, državni zajmovi, a ne kapital koji se ulaže u industrijska preduzeća. Za razliku od engleskog, kolonijalnog imperijalizma, francuski možemo nazvati lihvarskim imperijalizmom. Kod Njemačke imamo treći tip: njene kolonije su male, a raspodijeljenost kapitala koji ona investira u inostranstvu je između Evrope i Amerike najravnomjernija.

Izvoz kapitala utiče u onim zemljama u koje se on kanalizira na razvitak kapitalizma, neobično ga ubrzavajući. Zato, ako taj izvoz može, do izvjesnog stepena, dovoditi do nekog zastoja u razvitku u zemljama koje izvoze kapital, to biva samo po cijenu proširivanja i produbljivanja daljeg razvitka kapitalizma u cijelom svijetu.

Zemlje koje izvoze kapital gotovo uvijek dobivaju mogućnost da izvuku izvjesne »koristi«, čiji karakter baca svjetlost na specifičnost epohe finansijskog kapitala i monopolâ. Evo šta je na primjer pisao u oktobru 1913. berlinski časopis »Banka«:

»Na međunarodnom tržištu kapitala odigrava se, ima neko vrijeme, komedija dostojna Aristofanova pera. Čitav niz inostranih država, od Španije do Balkana, od Rusije do Argentine, Brazila i Kine, istupa otvoreno ili prikriveno na krupnim novčanim tržištima sa zahtjevima, ponekad izvanredno upornim, da im se odobri zajam. Novčana tržišta nisu sad u naročito sjajnom stanju, a ni političke perspektive nisu ružičaste. Ali nijedno novčano tržište ne usuđuje se da uskrati zajam, iz straha da će ga susjed preteći, pristati da dâ zajam i time osigurati sebi izvjesne usluge za usluge. Pri takvim međunarodnim poslovima gotovo uvijek ponešto kane zajmodavcu: ustupak u trgovačkom ugovoru, stanica za ugalj, izgradnja luke, masna koncesija, narudžba topova.«*

Finansijski kapital stvorio je epohu monopolâ. A monopoli svuda nose sa sobom monopolističke principe: iskorišćavanje »veza« za unosan posao dolazi namjesto konkurencije na otvorenom tržištu. Najobičnija je stvar: kao uvjet zajma postavlja se utrošak jednog njegovog dijela na kupovanje pro-

---

* »Die Bank«, 1913, 2, 1024.

izvoda zemlje koja daje zajam, naročito ratnog materijala, brodova itd.) Francuska je u toku dva posljednja decenija (1890—1910) vrlo često pribjegavala tom sredstvu. Izvoz kapitala u inostranstvo postaje sredstvo za poticanje izvoza robe u inostranstvo. Pri tome su transakcije između naročito krupnih preduzeća takve da stoje — kako se »blago« izrazio Šilder* — »na granici korupcije«. Krup u Njemačkoj, Šilder u Francuskoj, Amstrong u Engleskoj — primjeri su firmi, tijesno povezanih s gigantskim bankama i s vladom, koje se ne mogu lako »obići« kad se sklapa zajam.

Francuska, dajući zajam Rusiji, »prikliještila« ju je u trgovinskom ugovoru od 16. septembra 1905, ugovorivši izvjesne koncesije do 1917; ista je stvar s trgovinskim ugovorom s Japanom od 19. avgusta 1911. Carinski rat između Austrije i Srbije, koji je s prekidom od 7 mjeseci trajao od 1906. do 1911. izazvala je jednim dijelom konkurencija između Austrije i Francuske u isporučivanju ratnog materijala Srbiji. Pol Dešanel izjavio je u parlamentu januara 1912. da su francuske firme od 1908. do 1911. isporučile Srbiji ratnog materijala za 45 miliona franaka.

U izvještaju austrougarskog konzula u São Paulu (Brazil) veli se: »izgradnja brazilskih željezničkih pruga vrši se većim dijelom pomoću francuskog, belgijskog, britanskog i njemačkog kapitala; te zemlje osiguravaju sebi pri finansijskim operacijama koje su u vezi s izgradnjom željezničkih pruga liferacije potrebnog željezničkog materijala«.

Na taj način finansijski kapital u doslovnom, možemo reći, smislu riječi razapinje svoje mreže na sve zemlje svijeta. Veliku ulogu igraju kod toga banke koje se osnivaju u kolonijama i filijale tih banaka. Njemački imperijalisti sa zavišću gledaju na »stare« kolonijalne zemlje, koje su se osigurale u tom pogledu naročito »uspješno«: Engleska je 1904. imala 50 kolonijalnih banaka sa 2279 filijala (1910: 72 sa 5449 filijala); Francuska — 20 sa 136 filijala; Holandija — 16 sa 68, a Njemačka »svega« 13 sa 70 filijala.** Američki kapitalisti, opet, zavide engleskim i njemačkim: »u Južnoj Americi — tužili su se oni 1915. godine — 5 njemačkih banaka ima 40 filijala i 5 engleskih — 70 filijala... Engleska i Njemačka investirale su za posljednjih 25 godina u Argentini, Brazilu i Urugvaju

* Schilder, op. cit., str. 346, 350, 371.
** Riesser, op. cit., str .375, 4. izd. i Diouritch, str. 283.

oko četiri biliona (milijarde) dolara, i zahvaljujući tome koriste se sa 46% ukupne trgovine tih triju zemalja.*

Zemlje koje izvoze kapital podijelile su sve među sobom, u prenesenom smislu riječi. Ali finansijski kapital doveo je i do *stvarne* podjele svijeta.

V. PODJELA SVIJETA IZMEĐU SAVEZA KAPITALISTA

Monopolistički savezi kapitalista — karteli, sindikati, trustovi — dijele među sobom prije svega unutrašnje tržište, prigrabljujući u svoje ruke, više ili manje potpuno, proizvodnju dane zemlje. Ali unutrašnje tržište, u kapitalizmu, neizbježno je povezano s vanjskim. Kapitalizam je davno stvorio svjetsko tržište. I što je više rastao izvoz kapitala i širile se na razne načine inostrane i kolonijalne veze i »sfere utjecaja« najkrupnijih monopolističkih saveza, stvar se »prirodno« primicala sve bliže svjetskom sporazumu među njima, stvaranju međunarodnih kartela.

To je novi stepen svjetske koncentracije kapitala i proizvodnje, kudikamo viši od prethodnih. Da vidimo, kako izrasta taj supermonopol.

Električna industrija je najtipičnija za najnovije uspjehe tehnike, za kapitalizam *kraja* XIX i početkom XX vijeka. I ona se najviše razvila u dvije najnaprednije zemlje među novim kapitalističkim zemljama: u Sjedinjenim Državama i Njemačkoj. U Njemačkoj je na porast koncentracije u toj grani naročito jako utjecala kriza od 1900. Banke, koje su se nekako u to vrijeme bile već dovoljno srasle s industrijom, silno su ubrzale i produbile u vrijeme te krize propast relativno sitnih preduzeća, njihovo gutanje od strane krupnih. »Banke su — piše Jajdels — uskraćivale pomoć baš onim preduzećima kojima je ta pomoć bila najpotrebnija, izazivajući time najprije vrtoglav uspon, a zatim beznadan krah društava koja nisu bila s njima dovoljno tijesno povezana.«**

Zahvaljujući tome koncentracija je poslije 1900. godine koraknula naprijed gigantskim koracima. Prije 1900. godine bilo je osam ili sedam »grupa« u električnoj industriji, pri

---

* The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. LIX, May 1915, p. 301. Tu, na str. 331, čitamo da je poznati statističar Paish u posljednjoj svesci finansijskog časopisa »Statist« cijenio sumu kapitala koji su izvele Engleska, Njemačka, Francuska, Belgija i Holandija na 40 milijardi dolara, tj. na 200 milijardi franaka.

** Jeidels, op. cit., str. 232.

čemu se svaka sastojala od nekoliko društava (ukupno ih je bilo 28) i iza svake je stajalo od 2 do 11 banaka. Između 1908. i 1912. sve su se te grupe stopile u dvije ili u jednu. Evo kako je tekao taj proces:

Grupe u električnoj industriji:

Prije 1900: Felten i Guillaume | Lahmeyer | Union A E G | Siemens i Halske | Schuckert i K° | Bergmann | Kummer

Felten i Lahmeyer | A E G (Opće elektr. društvo) | Siemens i Halske Schuckert | Bergmann | Kummer krahirala 1900.

A E G (opće elektr. društvo) | Siemens i Halske-Schuckert

1912: (Tijesna »kooperacija« od 1908)

Čuveno AEG (Opće električno društvo), koje je izraslo na taj način, vlada nad 175—200 društava (po sistemu »učešća«) i raspolaže ukupnom sumom kapitala od približno 1½ *milijarde* maraka. Samo direktnih inostranih predstavništava ono ima 34, od kojih su 12 dionička društva — u više od 10 država. Još 1904. računalo se da kapital koji je njemačka električna industrija uložila u inostranstvu iznosi 233 miliona maraka, od toga 62 miliona u Rusiji. Ne treba ni govoriti da je »Opće električno društvo« gigantsko »kombinirano« preduzeće s proizvodnjom — samo broj njegovih fabrikacionih društava iznosi 16 — najrazličitijih produkata, od kablova i izolatora do automobila i aviona.

Ali koncentracija u Evropi bila je i sastavni dio procesa koncentracije u Americi. Evo kako je stvar tekla:

»Opća električna K°« (General Electric Co.)

Amerika	Thompson-Houston Co. osniva za Evropu firmu	Edison Co. osniva za Evropu firmu: »Francuska Edison Co.«, koja predaje patente njemačkoj firmi
Njemačka	»Union električno društvo«	»Opće električno društvo« (AEG)

»Opće električno društvo« (AEG)

Tako su se stvorile *dvije* električne »velike sile«: »drugih, *potpuno* nezavisnih od njih, električnih društava nema na zemlji« — piše Hajnig u svom članku »Put električnog trusta«. O razmjerima prometa i veličini preduzećâ oba »trusta« izvjesnu — ni izdaleka potpunu predodžbu daju ove cifre:

	Promet robe (milioni maraka)	Broj namještenika	Čista dobit (milioni maraka)
Amerika: »Opća el. K°« (GEC)	1907: 252 1910: 298	28 000 32 000	35,4 45,6
Njemačka: »Opće el. društvo« (AEG) . .	1907: 216 1911: 362	30 700 60 800	14,5 21,7

Godine 1907. između američkog i njemačkog trusta sklopljen je ugovor o podjeli svijeta. Konkurencija se uklanja. »Opća električna kompanija« (GEC) »dobiva« Sjedinjene Države i Kanadu; »Općem elcktričnom društvu« (AEG) »padaju u dio« Njemačka, Austrija, Rusija, Holandija, Danska, Švicarska, Turska, Balkan. Specijalni — razumije se, tajni — ugovori sklopljeni su u pogledu »društava-kćeri«, koja prodiru u nove industrijske grane i u »nove«, formalno još nepodijeljene zemlje. Uvodi se uzajamna razmjena pronalazaka i iskustava.*

Lako je razumjeti koliko je otežana konkurencija protiv tog faktički jedinstvenog, svjetskog trusta, koji raspolaže kapitalom od nekoliko milijardi i ima svoje »podružnice«, predstavništva, agenture, veze itd. u svim krajevima svijeta. Ali podjela svijeta između dva moćna trusta, naravno, ne isključuje *ponovnu podjelu* kad se odnosi snaga — zbog neravnomjernosti razvitka, ratova, krahova itd. mijenjaju.

Poučan primjer pokušaja takve ponovne podjele, borbe za ponovnu podjelu, pruža petrolejska industrija.

»Petrolcjsko tržište svijeta — piše Jajdels 1905 — još i danas je podijeljeno između dvije krupne finansijske grupe: između američkog „Petrolejskog trusta" Rokefelerova (Standard Oil Co.) i gospodarâ ruske bakinske nafte, Rotšilda i Nobela. Obje grupe stoje u tijesnoj vezi među sobom, ali njihovom monopolnom položaju prijeti, ima već nekoliko godina pet neprijatelja.«** 1) iscrpenost američkih izvora nafte; 2)

---

* Riesser, op. cit.: Diouritch, op. cit., str. 239; Kurt Heinig, op. cit.

** Jeidels, str. 192—193.

konkurentska firma Mantašova u Bakuu; 3) izvori nafte u Austriji i 4) u Rumunjskoj; 5) prekooceanski izvori nafte, naročito u holandskim kolonijama (vrlo bogate firme Samuela i Šela, koje su povezane i s engleskim kapitalom). Tri posljednja niza preduzeća povezana su s njemačkim krupnim bankama, s najkrupnijom »Njemačkom bankom« na čelu. Te su banke samostalno i planski razvijale petrolejsku industriju, npr. u Rumunjskoj, da bi imale »svoj« oslonac. U rumunjskoj petrolejskoj industriji cijenio se 1907. strani kapital na 185 miliona franaka, od čega su 74 miliona bila njemački kapital.*

Zametnula se borba koju u ekonomskoj literaturi i nazivaju borbom za »podjelu svijeta«. S jedne strane, Rokefelerov »Petrolejski trust«, da bi prigrabio *sve* u svoje ruke, osnovao je »društvo-kćer« u *samoj* Holandiji, kupujući izvore nafte u Holandskoj Indiji i želeći da na taj način zada udarac svom glavnom neprijatelju: holandsko-engleskom trustu »Shell«. S druge strane, »Njemačka banka« i druge berlinske banke nastojale su da »sačuvaju« »za sebe« Rumunjsku i da je ujedine s Rusijom protiv Rokefelera. Ovaj posljednji raspolagao je kudikamo većim kapitalom i odličnom organizacijom transporta i isporuke petroleja potrošačima. Borba se morala svršiti i svršila se 1907. potpunim porazom »Njemačke banke«, kojoj je ostalo jedno od dvoga: ili s milionskim gubicima likvidirati svoje »petrolejske interese« ili se pokoriti. Izabrano je drugo i sklopljen je ugovor, vrlo nepovoljan za »Njemačku banku« s »Petrolejskim trustom«. Tim ugovorom »Njemačka banka« se obavezala da »neće poduzimati ništa na štetu američkih interesa«; uz to je bilo predviđeno da ugovor prestaje važiti ako u Njemačkoj bude donesen zakon o državnom monopolu petroleja.

Tada počinje »petrolejska komedija«. Jedan od finansijskih kraljeva Njemačke, fon Gviner, direktor »Njemačke banke«, pokreće preko svog privatnog sekretara Štausa agitaciju za monopol petroleja. Sav gigantski aparat najkrupnije berlinske banke, sve mnogobrojne »veze« stavljaju se u pokret, štampa je izvan sebe od »patriotskih« poklika protiv »jarma« američkog trusta,i Rajhstag gotovo jednoglasno donosi 15. marta 1911. rezoluciju koja poziva vladu da razradi projekt o petrolejskom monopolu. Vlada se uhvatila za tu »popularnu« ideju, i igra »Njemačke banke«, koja je htjela da podvali svom američkom kontrahentu i da popravi svoje poslove putem državnog monopola, izgledala je dobivena. Njemački petrolejski kraljevi već su unaprijed uživali u gigantskim pro-

* Diouritch, str. 245—246.

fitima, koji ne bi zaostajali iza profita ruskih tvorničara šećera... Ali, prvo, njemačke krupne banke posvađale su se među sobom oko podjele plijena, i »Diskontno društvo« je iznijelo na vidjelo egoistične interese »Njemačke banke«, drugo, vlada se prepala borbe protiv Rokefelera, jer je bilo vrlo problematično da li će Njemačka moći da mimo njega dobije dovoljno petroleja (proizvodnja Rumunjske je mala); treće, u to vrijeme trebalo je votirati milijardski kredit za 1913. namijenjen vojnim pripremama Njemačke. Projekt monopola je odložen. Rokefelerov »Petrolejski trust« izišao je iz borbe privremeno kao pobjednik.

Berlinski časopis »Banka« pisao je povodom toga da bi se Njemačka mogla boriti protiv »Petrolejskog trusta« samo kad bi uvela monopol električne struje i vodenu snagu pretvorila u jeftin elektricitet. Ali — dodavao je on dalje — »električni monopol doći će onda kad bude potreban proizvođačima; to jest onda kad pred vratima bude stajao slijedeći veliki krah u električnoj industriji i kad gigantske, skupe električne centrale, koje sad svuda podižu privatni »koncerni« električne industrije i za koje ti »koncerni« već sad dobivaju izvjesne djelomične monopole od gradova, država itd., ne budu više mogle raditi s profitom. Tada će se morati pribjeći vodenim snagama; ali njih neće biti moguće pretvarati na račun države u jeftin elektricitet, njih će opet trebati predati »privatnom monopolu koji kontrolira država«, jer je privatna industrija već sklopila niz pogodaba i ugovorila za sebe ogromne odštete... Tako je bilo s monopolom kalija, tako je s petrolejskim monopolom, tako će biti s monopolom elektriciteta. Bilo bi vrijeme da naši državni socijalisti, koji se daju zaslijepiti lijepim principom, naposljetku shvate da u Njemačkoj monopoli nikad nisu išli za tim i nisu doveli do toga da donose korist potrošačima ili bar da daju državi dio preduzetničke dobiti, nego su služili samo za to da na državni račun saniraju privatnu industriju koja je došla gotovo do bankrotstva«.*

Takva dragocjena priznanja moraju činiti buržoaski ekonomisti Njemačke. Ovdje jasno vidimo kako se privatni i državni monopoli prepliću u epohi finansijskog kapitala, kako su i jedni i drugi faktički samo pojedine karike imperijalističke borbe među najkrupnijim monopolistima za podjelu svijeta.

I u trgovačkoj mornarici gigantski porast koncentracije doveo je do podjele svijeta. U Njemačkoj su se izdvojila dva najkrupnija društva: »Hamburg-Amerika« i »Sjevernonjemač-

* »Die Bank«, 1912, 2, 629, 1036; 1912, 1913, 1, 388.

ki Lloyd«, oba s kapitalom od 200 miliona maraka (dionicâ i obligacijâ), s parobrodima koji koštaju 185—189 miliona maraka. S druge strane, u Americi je 1. januara 1903. stvoren takozvani Morganov trust, »Međunarodna kompanija za pomorsku trgovinu«, koja ujedinjuje američka i engleska parobrodarska društva, devet na broju, i raspolaže kapitalom od 120 miliona dolara (480 miliona maraka). Još 1903. sklopljen je između njemačkih kolosa i tog američko-engleskog trusta ugovor o podjeli svijeta u vezi s podjelom profita. Njemačka društva odrekla su se konkurencije u prevozu između Engleske i Amerike. Bilo je tačno određeno kome se koje luke »prepuštaju«, bio je stvoren zajednički kontrolni odbor itd. Ugovor je sklopljen na 20 godina, s klauzulom da u slučaju rata gubi važnost«.*

Izvanredno je poučna i istorija stvaranja međunarodnog kartela željezničkih šina. Engleske, belgijske i njemačke tvornice željezničkih šina prvi put su pokušale da osnuju takav kartel još 1884, u vrijeme najjače depresije industrijskih poslova. Sporazumjele su se da neće konkurirati na unutrašnjem tržištu zemalja koje su sklopile sporazum, a da će vanjska tržišta podijeliti po ključu: 66% Engleska, 27% Njemačka i 7% Belgija. Indija je bila cijela prepuštena Engleskoj. Protiv jedne engleske firme koja je ostala izvan sporazuma poveden je zajednički rat, i troškovi toga rata pokrivani su određenim procentom od zajedničkih prodaja. Ali godine 1886, kad su iz saveza istupile dvije engleske firme, savez se raspao. Karakteristično je da do sporazuma nije moglo doći za vrijeme periodâ industrijskog poleta koji su poslije toga došli.

Početkom 1904. osnovan je sindikat čelika u Njemačkoj. U novembru 1904. obnovljen je međunarodni kartel željezničkih šina po ključu: Engleska — 53,5%, Njemačka — 28,83%, Belgija — 17,67%. Kasnije mu je prišla Francuska sa 4,8%, 5,8% i 6,4% za prvu, drugu i treću godinu, povrh 100%, tj. pri sumi od 104,8% itd. Godine 1905. prišao mu je »Čelični trust« Sjedinjenih Država (»Čelična korporacija«), zatim Austrija i Španija. »U ovome momentu — pisao je Fogelštajn, godine 1910 — podjela zemlje je završena, i krupni potrošači, u prvom redu državne željeznice, mogu sad, pošto je svijet podijeljen a da njihovi interesi nisu uzeti u obzir, živjeti kao pjesnik na Jupiterovu nebu«.**

Spomenućemo još međunarodni sindikat cinka, koji je osnovan godine 1909. i koji je tačno raspodijelio proizvodnju među pet grupa tvornica: njemačkih, belgijskih, francuskih,

* Riesser, op. cit., str. 125.
** Vogelstein: »Organisationsformen«, str. 100.

španjolskih i engleskih; — zatim međunarodni trust baruta. taj, po Lifmanovim riječima, »potpuno moderni tijesni savez između svih njemačkih tvornica eksploziva, koje su poslije, zajedno sa slično organiziranim francuskim i američkim tvornicama dinamita, podijelile među sobom, tako reći, cio svijet«.*

Lifman je nabrojao 1897. ukupno oko 40 međunarodnih kartela u kojima učestvuje Njemačka, a 1910 — već oko 100.

Neki buržoaski pisci (kojima se sad pridružio i K. Kautski, koji je potpuno iznevjerio svoju marksističku poziciju, na primjer, iz 1909) izražavaju mišljenje da međunarodni karteli, kao jedan od najreljefnijih izraza internacionalizacije kapitala, dopuštaju nadu u mir među narodima u kapitalizmu. To mišljenje je teoretski potpuno glupo, a praktički — sofizam i način nepoštene odbrane najgoreg oportunizma. Međunarodni karteli pokazuju do kog su stepena izrasli danas kapitalistički monopoli i *radi čega* se vodi borba između savezâ kapitalista. Ovaj drugi moment je najvažniji; jedino nam on objašnjava istorijsko-ekonomski smisao onog što se događa, jer se *oblik* borbe može mijenjati i mijenja se stalno u zavisnosti od raznih, relativno slučajnih i privremenih uzroka, ali *suština* borbe, njen klasni *sadržaj* nikako se *ne* može promijeniti dok postoje klase. Razumije se da je u interesu na primjer njemačke buržoazije, kojoj je sad u stvari prešao u svojim teoretskim razmatranjima Kautski (o tome će još biti govora niže), da se zataška *sadržaj* današnje ekonomske borbe (podjela svijeta) i da se ističe čas jedan, čas drugi *oblik* te borbe. Istu pogrešku čini Kautski. A radi se, naravno, ne o njemačkoj, nego o svjetskoj buržoaziji. Kapitalisti dijele svijet ne zbog svoje naročite pakosti, nego zato što ih dostignuti stepen koncentracije primorava da udare tim putem radi postizanja profita; pri tome oni ga dijele »prema kapitalu«, »prema snazi« — drugog načina podjele ne može biti u sistemu robne proizvodnje i kapitalizma. A snaga se mijenja u zavisnosti od ekonomskog i političkog razvitka; da bismo razumjeli ono što se događa, treba da znamo koja se pitanja rješavaju promjenama snage, a da li su to promjene »čisto« ekonomske ili *izvan*ekonomske (na primjer vojne), to je sporedno pitanje koje ne može ništa promijeniti u osnovnim pogledima na najnoviju epohu kapitalizma. Zamjenjivati pitanje *sadržaja* borbe i pogodaba među savezima kapitalista pitanjem oblika borbe i pogodaba (danas mirnog, sutra nemirnog, prekosutra opet nemirnog) znači srozavati se na ulogu sofista.

---

* Liefmann: »Kartelle und Trusts«, 2. A., str. 161.

Epoha najnovijeg kapitalizma pokazuje nam da se između savezâ kapitalistâ stvaraju izvjesni odnosi *na bazi* ekonomske podjele svijeta, a naporedo s tim, u vezi s tim, između političkih saveza, država, stvaraju se izvjesni odnosi na bazi teritorijalne podjele svijeta, borbe za kolonije, »borbe za privredni teritorij«.

VI. PODJELA SVIJETA IZMEĐU VELIKIH SILA

Geograf A. Supan u svojoj knjizi o »teritorijalnom razvitku evropskih kolonija«* daje ovaj rezime toga razvitka na kraju XIX vijeka:

Procent zemljine površine koji pripada evropskim kolonijalnim državama (i Sjedinjenim Državama):

	1876.	1900.	Povećanje za
u Africi	10,8%	90,4%	+ 79,6%
„ Polineziji	56,8%	98,9%	+ 42,1%
„ Aziji	51,5%	56,6%	+ 5,1%
„ Australiji	100,0%	100,0%	—
„ Americi	27,5%	27,2%	— 0,3%

»Karakteristična crta ovog perioda — zaključuje on — jest, prema tome, podjela Afrike i Polinezije«. Kako u Aziji i Americi nema nezaposjednutih zemalja, tj. zemalja koje ne pripadaju nijednoj državi, Supanov zaključak treba proširiti i reći da je karakteristična crta tog perioda definitivna podjela zemlje, definitivna ne u tom smislu da *ponovna podjela* nije moguća — naprotiv, ponovne podjele su moguće i neizbježne — nego u tom smislu da je kolonijalna politika kapitalističkih zemalja *završila* zaposjedanje nezaposjednutih zemalja na našem planetu. Svijet je prvi put već podijeljen, tako da ubuduće predstoje *samo* ponovne podjele, tj. prelaz od jednog »posjednika« drugome, a ne od stanja bez gospodara ka »gospodaru«.

Mi preživljujemo, prema tome, naročitu epohu svjetske kolonijalne politike, koja je najtješnje povezana s »najnovijim stupnjem u razvitku kapitalizma«, s finansijskim kapitalom .Zato se moramo iscrpnije zadržati prije svega na

* A. Supan: »Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien«, 1906, str. 254.

činjeničkom materijalu, da bismo što tačnije objasnili kako razliku te epohe od ranijih epoha, tako i stanje stvari danas. Ovdje, prije svega, iskrsavaju dva pitanja činjenica: opaža li se jačanje kolonijalne politike, zaoštravanje borbe za kolonije baš u epohi finansijskog kapitala, i kako je zapravo podijeljen svijet u tome pogledu danas?

Američki pisac Moris u svojoj knjizi o istoriji kolonizacije* pokušava da dâ uporedne podatke o veličini kolonijalnih posjeda Engleske, Francuske i Njemačke za razne periode XIX vijeka. Evo, ukratko, rezultata koje je on dobio:

Veličina kolonijalnih posjeda

Godine	Engleska		Francuska		Njemačka	
	površina (mil. kv. milja)	stanovništvo (milioni)	površina (mil. kv. milja)	stanovništvo (milioni)	površina (mil. kv. milja)	stanovništvo (milioni)
1815—1830.	?	126,4	0,02	0,5	—	—
1860.	2,5	145,1	0,2	3,4	—	—
1880.	7,7	267,9	0,7	7,5	—	—
1890.	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

Za Englesku period ogromnog jačanja kolonijalnih osvajanja pada u godine 1860—1880, a vrlo značajnog jačanja — u posljednja dva decenija XIX vijeka. Za Francusku i Njemačku — baš u ta dva decenija. Vidjeli smo gore da period najvišeg razvitka predmonopolističkog kapitalizma, kapitalizma s prevladavanjem slobodne konkurencije, pada u šezdesete i sedamdesete godine prošlog vijeka. Sad vidimo da *upravo poslije tog perioda* počinje ogroman »polet« kolonijalnih osvajanja, zaoštrava se u najvećem stepenu borba za teritorijalnu podjelu svijeta. Nesumnjiva je, dakle, činjenica da je prelaz kapitalizma k stadiju monopolističkog kapitalizma, k finansijskom kapitalu, *povezan* sa zaoštravanjem borbe za podjelu svijeta.

Hobson u svom djelu o imperijalizmu izdvaja epohu 1884 do 1900. kao epohu pojačane »ekspanzije« (proširenja teritorija) glavnih evropskih država. Po njegovom računu, Engleska je stekla za to vrijeme 3,7 miliona kv. milja sa stanovništvom od 57 miliona; Francuska — 3,6 miliona kv. milja sa stanovništvom od 36½ miliona; Njemačka — 1,0 milion kv. milja

* Henry C. Mor is: »The History of Colonization«. N.-Y., 1900, vol. II, pp. 88; I, 419; II, 304.

sa 14,7 miliona; Belgija — 900 hiljada kv. milja sa 30 miliona; Portugal — 800 hiljada kv. milja sa 9 miliona. Trka za kolonijama krajem XIX vijeka, naročito od osamdesetih godina, od strane svih kapitalističkih država, jeste općepoznata činjenica istorije diplomacije i vanjske politike.

U epohi najvećeg procvata slobodne konkurencije u Engleskoj, 1840—1860, njeni rukovodeći buržoaski političari bili su *protiv* kolonijalne politike, smatrali su da je oslobođenje kolonija, njihovo potpuno otcjepljenje od Engleske, neizbježna i korisna stvar. M. Bər ističe u svom, 1898. objavljenom, članku o »najnovijem engleskom imperijalizmu«* kako je 1852. godine takav, uopće govoreći, imperijalizmu naklonjeni engleski državnik kao Dizraeli govorio: »Kolonije — to su mlinski kamenovi o našem vratu«. A krajem XIX vijeka bili su u Engleskoj junaci dana Sesil Rodes i Džozef Čemberlen, koji su otvoreno propovijedali imperijalizam i primjenjivali imperijalističku politiku s najvećim cinizmom!

Interesantno je da je veza čisto, tako da kažem, ekonomskih i socijalno-političkih korijena najnovijeg imperijalizma već tada bila jasna tim rukovodećim političarima engleske buržoazije. Čemberlen je propovijedao imperijalizam kao »istinsku, mudru i ekonomičnu politiku«, ukazujući naročito na konkurenciju na koju sad nailazi Engleska na svjetskom tržištu od strane Njemačke, Amerike i Belgije. Spas je u monopolu — govorili su kapitalisti osnivajući kartele, sindikate, trustove. Spas je u monopolu — ponavljale su političke vođe buržoazije žureći se da zgrabe u svoje ruke još nepodijeljene dijelove svijeta. A Sesil Rodes, kako priča njegov intimni prijatelj, novinar Stid, govorio mu je u vezi sa svojim imperijalističkim idejama 1895: »Jučer sam bio u londonskom East-Endu (radnička četvrt) i posjetio jednu skupštinu nezaposlenih. Tamo sam čuo divlje govore, koji su bili, svi, jedan krik: kruha, kruha! Vraćajući se kući i razmišljajući o onome što sam vidio, uvjerio sam se, više nego ikad, u važnost imperijalizma... Moja zavjetna misao je rješenje socijalnog pitanja, naime: da bismo spasli četrdeset miliona stanovnika Ujedinjenog Kraljevstva od ubistvenog građanskog rata, mi kolonijalni političari moramo steći nove zemlje radi smještanja suviška stanovništva, radi sticanja novih tržišta za robu koja se proizvodi u tvornicama i rudnicima. Imperij, ja sam to uvijek govorio, jeste pitanje želuca. Ako ne želite građanski rat, vi morate postati imperijalisti«.**

---

* »Die Neue Zeit«, XVI, I, 1898, S. 302.
** »Die Neue Zeit«, XVI, I, 1898, S. 304.

Tako je 1895. govorio Sesil Rodes, milionar, finansijski kralj, glavni krivac za englesko-burski rat; njegova odbrana imperijalizma samo je malko gruba, cinična, a u suštini se ne razlikuju od »teorije«, gospode Maslova, Sidekuma, Potresova, Davida, osnivača ruskog marksizma itd., itd. Sesil Rodes je bio nešto pošteniji socijalšovinist...

Da bismo dali što tačniju sliku teritorijalne podjele svijeta i promjena u tom pogledu u toku posljednjih decenija, poslužićemo se podacima koje daje Supan u spomenutom djelu u pitanju kolonijalnih posjeda svih država svijeta. Supan uzima 1876. i 1900; mi ćemo uzeti 1876 — tačku vrlo sretno izabranu, jer se može smatrati da je baš u to vrijeme, uopće uzevši, završen razvitak zapadnoevropskog kapitalizma u njegovom predmonopolističkom stadiju — i 1914, zamjenjujući Supanove cifre novijim ciframa po Hibnerovim »Geografsko-statističkim tabelama«. Supan uzima samo kolonije; mi smatramo za korisno — radi davanja potpune slike podjele svijeta — dodati podatke, ukratko, i o nekolonijalnim zemljama i o polukolonijama, među koje ubrajamo Perziju, Kinu i Tursku: prva od tih zemalja već je gotovo potpuno postala kolonija, druga i treća postaju to.

Dobivamo ove rezultate:

Kolonijalni posjedi velikih sila:
(milioni kv. km i milioni stanovnika)

	Kolonije				Metropole		Ukupno	
	1876.		1914.		1914.		1914.	
	kv. km	stanov.	kv. km	stanov.	kv. km	stanov.	kv. km	stanov.
Engleska	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
Rusija	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Francuska	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Njemačka	—	—	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
USA	—	—	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
Japan	—	—	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
Ukupno 6 velikih sila	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6

Kolonije ostalih država (Belgije, Holandije i dr.) .	9,9	45,3
Polukolonije (Perzija, Kina, Turska)	14,5	361,2
Ostale zemlje	28,0	289,9
Cijela Zemlja	133,9	1 657,0

Iz ovoga jasno vidimo kako je bila »završena« na granici između XIX i XX vijeka podjela svijeta. Kolonijalni posjedi proširili su se poslije 1876. u ogromnim razmjerima: više od jedan i po puta, od 40 na 65 miliona kv. km kod šest najvećih država; povećanje iznosi 25 miliona kv. km, jedan i po puta više od površine metropola ($16^1/_2$ miliona). Tri države nisu 1876. imale nikakvih kolonija, a četvrta, Francuska, gotovo ih nije imala. Do 1914. te četiri države stekle su kolonije s površinama od 14,1 milion kv. km, tj. približno jedan i po puta više od površine Evrope, sa stanovništvom od skoro 100 miliona. Neravnomjernost u proširivanju kolonijalnog posjeda vrlo je velika. Ako uporedimo, na primjer, Francusku, Njemačku i Japan, koji se ne razlikuju mnogo po veličini svoje površine i po broju stanovništva, vidjećemo da je prva od tih zemalja stekla gotovo tri puta više kolonija (po površini) nego druga i treća zajedno. Ali po veličini finansijskog kapitala Francuska je u početku razmatranog perioda bila, možda, i nekoliko puta bogatija od Njemačke i Japana zajedno. Na veličinu kolonijalnih posjeda, pored čisto ekonomskih uslova, i na bazi tih uslova, utječu uslovi geografski i dr. Ma koliko da je snažno napredovalo posljednjih decenija niveliranje svijeta, izjednačavanje uslova privrede i života u raznim zemljama pod pritiskom krupne industrije, razmjene i finansijskog kapitala ostaje ipak velika razlika, i među šest navedenih zemalja nalazimo, s jedne strane, mlade kapitalističke zemlje, koje su neobično brzo napredovale (Amerika, Njemačka, Japan); s druge — zemlje starog kapitalističkog razvitka, koje su u posljednje vrijeme napredovale kudikamo sporije od prethodnih (Francuska i Engleska); s treće — zemlju najzaostaliju u ekonomskom pogledu (Rusiju), u kojoj je najnoviji kapitalistički imperijalizam opleten, tako da kažem, osobito gustom mrežom pretkapitalističkih odnosa.

Naporedo s kolonijalnim posjedima velikih sila stavili smo male kolonije malih država, koje su, tako reći, najbliži objekt moguće i vjerovatne »ponovne podjele« kolonija. Većinom te male države drže svoje kolonije samo zahvaljujući tome što među velikim državama postoje suprotnosti interesa, trvenja itd., koji ometaju sporazum o podjeli plijena. Što se tiče »polukolonijalnih« država, one su primjer prelaznih oblika, koji se sretaju u svim oblastima prirode i društva.

Finansijski kapital je tako krupna, može se reći odlučujuća snaga u svim ekonomskim i u svim međunarodnim odnosima, da on može podvrgavati sebi i stvarno podvrgava čak i države koje uživaju potpunu političku nezavisnost; primjere za to vidjećemo odmah. Ali, razumije se, najveće »udobnosti« i najveće koristi daje finansijskom kapitalu *takvo* podvrgavanje koje je povezano s gubitkom političke nezavisnosti zemalja i naroda koji se podvrgavaju. Polukolonijalne zemlje su tipične kao »sredina« u tom pogledu. Jasno je da se borba oko tih poluzavisnih zemalja morala naročito zaoštriti u epohi finansijskog kapitala, kad je ostali svijet već bio podijeljen.

Kolonijalna politika i imperijalizam postojali su i prije najnovijeg stadija kapitalizma, pa čak i prije kapitalizma. Rim, koji se bazirao na ropstvu, vodio je kolonijalnu politiku i ostvarivao imperijalizam. Ali »opća« razmatranja o imperijalizmu koja zaboravljaju ili potiskuju u pozadinu osnovnu razliku društveno-ekonomskih formacija pretvaraju se neizbježno u najpraznije banalnosti ili razmetanje, kao što je poređenje »velikog Rima s Velikom Britanijom«.* Čak i kapitalistička kolonijalna politika *ranijih* stadija kapitalizma bitno se razlikuje od kolonijalne politike finansijskog kapitala.

Osnovna osobenost najnovijeg kapitalizma jeste vladavina monopolističkih saveza najkrupnijih preduzetnika. Takvi monopoli su najčvršći kad se u jedne ruke prigrabe *svi* izvori sirovina, i mi smo vidjeli s kakvom revnošću međunarodni savezi kapitalista usmjeravaju svoje snage na to da protivniku oduzmu svaku mogućnost konkurencije, da pokupuju, na primjer, ležišta gvozdene rude ili izvore nafte itd. Jedino posjedovanje kolonije pruža punu garanciju uspjeha monopola protiv svih slučajnosti borbe s takmacem — sve do slučajnosti kad bi protivnik htio da se odbrani zakonom o državnom monopolu. Ukoliko je razvitak kapitalizma viši, ukoliko se jače osjeća nedostatak sirovina, ukoliko je oštrija konkurencija i trka za izvorima sirovina u cijelom svijetu, utoliko je ogorčenija borba za stjecanje kolonija.

»Može se postaviti tvrdnja — piše Šilder — koja će nekima možda izgledati paradoksalna, naime: da porast gradskog i industrijskog stanovništva u više ili manje bliskoj budućnosti može mnogo prije naići na prepreku u nedostatku sirovina za industriju nego u nedostatku namirnica«. Tako se, na primjer, sve jače osjeća nedostatak drveta, koje sve više poskupljuje — koža — sirovina za tekstilnu industriju.

---

* C. P. Lucas, »Greater Rome and Greater Britain«, Oxf. 1912. ili Earl of Cromer, »Ancient and Modern Imperialism«, L. 1910.

»Savezi industrijalaca pokušavaju da stvore ravnotežu između poljoprivrede i industrije u granicama cjelokupne svjetske privrede; kao primjer možemo navesti međunarodni savez udruženjâ vlasnika predionica pamuka, koji postoji od 1904. u nekoliko najvažnijih industrijskih država, zatim po uzoru na njega 1910. osnovani savez evropskih udruženja vlasnika predionica lana«.*

Naravno, značenje činjenica te vrste buržoaski reformisti, a među njima naročito današnji kautskijanci, pokušavaju da oslabe ukazivanjem na to da bi se sirovine »mogle« dobaviti na slobodnom tržištu bez »skupe i opasne« kolonijalne politike ,da bi se ponuda sirovina »mogla« gigantski povećati »prostim« poboljšanjem uslova poljoprivrede uopće. Ali takva ukazivanja pretvaraju se u apologetiku imperijalizma, u uljepšavanje imperijalizma, jer se ona baziraju na zaboravljanju glavne osobitosti najnovijeg kapitalizma: monopolâ. Slobodno tržište sve više odlazi u prošlost, monopolistički sindikati i trustovi krešu ga svakog dana, a »prosto« poboljšanje uslova poljoprivrede svodi se na poboljšanje položaja masa, na povećanje nadnice i smanjenje profita. A gdje, osim u fantaziji sladunjavih reformista, postoje trustovi koji bi se brinuli o položaju masa umjesto o osvajanju kolonija?

Za finansijski kapital imaju značenje ne samo već poznati izvori sirovina, nego i mogući izvori, jer se tehnika nevjerovatno brzo razvija u naše dane, i zemlje koje nisu podesne danas mogu postati podesne sutra, ako budu nađene nove metode (a u tu svrhu krupna banka može opremiti specijalnu ekspediciju inženjera, agronoma itd.), ako se utroše veće sume kapitala. To isto vrijedi za istraživanja mineralnih bogatstava, za nove načine obrađivanja i iskorišćavanja ovih ili onih sirovina itd., itd. Otuda — neizbježna težnja finansijskog kapitala za proširivanjem privrednog teritorija i čak teritorija uopće. Kao što trustovi kapitaliziraju svoj imetak po dvostrukoj ili trostrukoj procjeni, računajući s »mogućim« u budućnosti (a ne sa sadašnjim) profitima, računajući s daljim rezultatima monopolâ, tako i finansijski kapital uopće teži da prigrabi što više zemalja, kakvih bilo, gdje bilo, kako bilo, računajući s mogućim izvorima sirovina, bojeći se da ne zaostane u žestokoj borbi oko posljednjeg komadića nepodijeljenog svijeta ili oko ponovne podjele već podijeljene parčadi.

Engleski kapitalisti se trude na sve moguće načine da razviju proizvodnju pamuka u *svojoj* koloniji, Egiptu, — godine 1904. od 2,3 miliona hektara ziratne zemlje u Egiptu

* Schilder, op. cit., str. 38—42.

bilo je već 0,6 miliona pod pamukom tj. više od jedne četvrtine; ruski u *svojoj* koloniji, Turkestanu, zato što tim putem lakše mogu da potuku svoje inostrane konkurente, lakše mogu da pristupe monopolizaciji izvora sirovina, stvaranju ekonomičnijeg i rentabilnijeg tekstilnog trusta s »kombiniranom« proizvodnjom, s koncentriranjem *svih* stadija proizvodnje i prerade pamuka u jednim rukama.

Interesi izvoza kapitala tako isto guraju na osvajanje kolonija, jer je na kolonijalnom tržištu lakše (a ponekad jedino i moguće) monopolističkim metodama odstraniti konkurenta, osigurati sebi liferacije, učvrstiti odgovarajuće »veze« itd.

Izvanekonomska nadgradnja koja izrasta na podlozi finansijskog kapitala, njegova politika, njegova ideologija jačaju težnju za kolonijalnim osvajanjima. »Finansijski kapital neće slobodu, nego hoće gospodstvo«, pravo veli Hilferding. A jedan buržoaski francuski pisac, kao da razvija i dopunjava naprijed navedene misli Sesila Rodesa, piše da ekonomskim uzrocima savremene kolonijalne politike treba dodati socijalne: »uslijed sve veće kompliciranosti života koja pritiska ne samo radničke mase nego i srednje klase nagomilavaju se u svim zemljama stare civilizacije „nestrpljivost, ozlojeđenost, mržnja ugrožavajući javni mir; energiji koja je izbačena iz određenog klasnog kolosijeka treba naći primjenu, zaposliti je izvan zemlje, da se ne bi dogodila eksplozija unutra"«.*

Kad već govorimo o kolonijalnoj politici epohe kapitalističkog imperijalizma, potrebno je istaći da finansijski kapital i odgovarajuća mu međunarodna politika, koja se svodi na borbu velikih sila za ekonomsku i političku podjelu svijeta, stvara čitav niz *prelaznih* oblika državne zavisnosti. Za ovu epohu nisu tipične samo dvije osnovne grupe zemalja: zemlje koje posjeduju kolonije i kolonije, nego i raznovrsni oblici zavisnih zemalja, politički formalno samostalnih, a u stvari sapetih mrežama finansijske i diplomatske zavisnosti. Jedan od tih oblika — polukolonije — već smo istakli ranije. Primjer drugog — jeste, na primjer, Argentina.

»Južna Amerika, naročito Argentina — piše Šulce-Gevernic u svome djelu o britanskom imperijalizmu — nalazi se u takvoj finansijskoj zavisnosti od Londona da je gotovo treba nazvati engleskom trgovačkom kolonijom«.** Kapitale koje

---

* Wahl, »La France aux colonies«, citirano u Henri Russier: »Le Partage de l'Océanie«, P., 1905, p. 165.

** Schulze-Gaevernitz, »Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts«, Lpz. 1906, str. 318. Isto govori Sartorius v. Waltershausen: »Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande«, Berlin, 1907, s. 46.

je Engleska investirala u Argentini Šilder cijeni, na osnovi izvještaja austrougarskog konzula u Buenos Ajresu za godinu 1909, na 8 3/4 milijarde franaka. Nije teško zamisliti kakve se čvrste veze stvaraju zbog toga između finansijskog kapitala — i njegovog vjernog »prijatelja«, diplomatije — Engleske i buržoazije Argentine, rukovodećih krugova čitavog njenog ekonomskog i političkog života.

Nešto drukčiji oblik finansijske i diplomatske zavisnosti, uz političku nezavisnost, pruža nam primjer Portugala. Portugal je samostalna, suverena država, ali faktički se preko 200 godina, od rata za španjolsko nasljedstvo (1701—1714), nalazi pod protektoratom Engleske. Engleska je štitila Portugal i njegove kolonijalne posjede radi jačanja svoje pozicije u borbi sa svojim protivnicima — Španijom i Francuskom. Engleska je za uzvrat dobivala trgovinske povlastice, bolje uvjete za izvoz robe i specijalno za izvoz kapitala u Portugal i njegove kolonije, mogućnost da se služi portugalskim lukama i otocima, njegovim kablovima itd., itd.* Takvih odnosa među pojedinim velikim i malim državama bilo je uvijek, ali u epohi kapitalističkog imperijalizma oni postaju opći sistem, ulaze, kao dio, u cjelokupnost odnosa »podjele svijeta«, pretvaraju se u karike operacijâ svjetskog finansijskog kapitala.

Da bismo završili s pitanjem podjele svijeta, moramo istaći još ovo. To pitanje postavila je potpuno otvoreno i određeno pred sam kraj XIX i početkom XX vijeka ne samo američka literatura poslije španjolsko-američkog rata i engleska poslije englesko-burskog rata, ne samo njemačka literatura, koja je »najljubomornije« promatrala »britanski imperijalizam«, sistematski ocjenjivala tu činjenicu. I u francuskoj buržoaskoj literaturi pitanje je postavljeno dovoljno određeno i široko, ukoliko je to s buržoaskog gledišta moguće. Pozvaćemo se na istoričara Drioa, koji je u svojoj knjizi: »Politički i socijalni problemi kraja XIX vijeka« u glavi o »velikim silama i podjeli svijeta« pisao ovo: »U toku posljednjih godina sva slobodna mjesta na zemljinoj kugli, osim u Kini, zaposjele su države Evrope i Sjeverne Amerike. Na toj bazi došlo je već do nekoliko sukoba i premještanja utjecaja, koji su preteče strašnijih eksplozija u bliskoj budućnosti. Jer treba se žuriti: nacije koje se nisu osigurale riskiraju da nikad ne dobiju svoj dio i da ne učestvuju u gigantskoj eksploataciji zemljine kugle koja će biti jedna od najbitnijih činjenica idućeg (tj. XX) vijeka. Eto zašto je u posljednje vrijeme svu Evropu i Ameriku zatresla groznica kolonijalne ekspanzije,

* Schilder, op. cit., I t., str. 160—161.

„imperijalizma", koji je najznačajnija karakteristična crta kraja XIX vijeka«. I pisac dodaje: »U toj podjeli svijeta, u toj ludoj trci za bogatstvom i velikim tržištima zemlje, relativna snaga imperija osnovanih u ovom, XIX, vijeku nije ni u kakvom razmjeru s mjestom što ga zauzimaju u Evropi nacije koje su ih osnovale. Države koje dominiraju u Evropi, koje određuju njenu sudbinu, *ne* dominiraju u istoj mjeri u cijelom svijetu. I, kako će kolonijalna snaga, nada u još neprocijenjena bogatstva, očigledno imati reperkusija na relativnu snagu evropskih država, kolonijalno pitanje — »imperijalizam« ako hoćete — koje je već promijenilo političke uslove Evrope, mijenjaće ih sve više i više«.*

VII. IMPERIJALIZAM KAO POSEBAN STADIJ KAPITALIZMA

Sad treba da pokušamo izvući izvjesne zaključke, rezimirati ono što smo gore rekli o imperijalizmu. Imperijalizam je izrastao kao razvitak i direktan nastavak osnovnih osobina kapitalizma uopće. Ali kapitalizam je postao kapitalistički imperijalizam tek na određenom, vrlo visokom stupnju svog razvitka, kad su se neke osnovne osobine kapitalizma počele pretvarati u svoju suprotnost, kad su se na cijeloj liniji formirale i ispoljile crte prelazne epohe od kapitalizma k višoj društveno-ekonomskoj formaciji. Ekonomski osnovno u tom procesu jeste smjenjivanje kapitalističke slobodne konkurencije kapitalističkim monopolima. Slobodna konkurencija je osnovna osobina kapitalizma i robne proizvodnje uopće; monopol je direktna suprotnost slobodne konkurencije, a ova se pred našim očima počela pretvarati u monopol, stvarajući krupnu proizvodnju, potiskujući sitnu, zamjenjujući krupnu još krupnijom, dovodeći koncentraciju proizvodnje i kapitala do toga da je iz nje izrastao i izrasta monopol: karteli, sindikati, trustovi i kapital desetak banaka, koje obrću milijardama, koji se s njima stapa. A u isto vrijeme monopoli, izrastajući iz slobodne konkurencije, ne uklanjaju slobodnu konkurenciju, nego postoje nad njom i naporedo s njom, rađajući time niz naročito oštrih i plahih protivrječnosti, trvenja, sukoba. Monopol je prelaz od kapitalizma ka višem sistemu.

Ako bi trebalo dati što kraću definiciju imperijalizma, valjalo bi reći da je imperijalizam monopolistički stadij kapitalizma. Ta definicija sadržavala bi ono najglavnije, jer, s

* J.-E. Driault: »Problèmes politiques et sociaux«, P., 1907, str. 299.

jedne strane, finansijski kapital je bankovni kapital monopolistički malog broja krupnih banaka koji se stopio s kapitalom monopolističkih saveza industrijalaca; a, s druge strane, podjela svijeta je prelaz od kolonijalne politike koja se nesmetano širi na oblasti nezaposjednute ni od jedne kapitalističke države ka kolonijalnoj politici monopolnog posjedovanja teritorija Zemlje, podijeljene dokraja.

Ali odveć kratke definicije, iako su zgodne jer rezimiraju glavno — ipak su nedovoljne kad treba da se iz njih specijalno izvode vrlo bitne crte one pojave koju treba definirati. Zato, ne zaboravljajući uslovno i relativno značenje svih definicija uopće, koje nikad ne mogu obuhvatiti svestrane veze pojave u njenom punom razvitku, treba dati definiciju imperijalizma koja će sadržavati ovih pet osnovnih njegovih obilježja: 1) koncentracija proizvodnje i kapitala koja je došla do tako visokog stupnja razvitka da je stvorila monopole, koji igraju odlučujuću ulogu u privrednom životu; 2) stapanje bankovnog kapitala s industrijskim i stvaranje, na bazi tog »finansijskog kapitala«, finansijske oligarhije; 3) izvoz kapitala, za razliku od izvoza robe, dobiva naročito važno značenje; 4) stvaraju se međunarodni monopolistički savezi kapitalista koji dijele svijet i 5) završena je teritorijalna podjela Zemlje od strane najkrupnijih kapitalističkih država. Imperijalizam je kapitalizam na onom stadiju razvitka kad se formirala vladavina monopola i finansijskog kapitala, dobio istaknuto značenje izvoz kapitala, počela podjela svijeta od strane međunarodnih trustova i završila se podjela čitavog teritorija Zemlje od strane najkrupnijih kapitalističkih zemalja.

Mi ćemo još vidjeti niže kako se može i mora drukčije definirati imperijalizam ako se imaju u vidu ne samo osnovni čisto ekonomski pojmovi (na koje se ograničava navedena definicija), nego istorijsko mjesto danog stadija kapitalizma u odnosu prema kapitalizmu uopće, ili odnos imperijalizma i dvaju osnovnih pravaca u radničkom pokretu. A sad treba istaći da imperijalizam, shvaćen u spomenutom smislu, predstavlja, nesumnjivo, naročit stadij razvitka kapitalizma. Da bismo čitaocu dali što temeljitiju predodžbu o imperijalizmu, namjerno smo se trudili da navedemo što više mišljenja *buržoaskih* ekonomista, koji su prinuđeni da priznavaju potpuno nesumnjivo utvrđene činjenice najnovije ekonomike kapitalizma. Iz tog razloga navođeni su detaljni statistički podaci, koji omogućavaju da se vidi do kojeg je upravo stepena izrastao bankovni kapital itd., u čemu se upravo izrazio prelaz kvantiteta u kvalitet, prelaz razvijenog kapitalizma u imperijalizam. Ne treba, naravno, ni govoriti da su sve granice u

prirodi i društvu uslovne i pokretne, da bi bilo glupo diskutirati na primjer o tome u koju godinu ili u koji decenij pada »definitivno« nastupanje imperijalizma.

Ali diskutirati o definiciji imperijalizma treba prije svega s glavnim marksističkim teoretičarem epohe takozvane Druge internacionale, tj. perioda od 25 godina, od 1889. do 1914. K. Kautskim. Protiv osnovnih ideja koje su izražene u našoj definiciji imperijalizma Kautski je istupio potpuno odlučno i 1915. i čak još u novembru 1914, govoreći da pod imperijalizmom treba razumijevati ne »fazu« ili stupanj privrede, nego politiku, naime određenu politiku kojoj finansijski kapital »daje prednost«, da se imperijalizam ne može »identificirati« sa »savremenim kapitalizmom«, da će se u slučaju ako se pod imperijalizmom razumijevaju »sve pojave savremenog kapitalizma« — karteli, protekcionizam, vladavina finansijera, kolonijalna politika — pitanje o nužnosti imperijalizma za kapitalizam svesti na »najobičniju tautologiju«, jer onda je »prirodno, imperijalizam životna nužnost za kapitalizam« itd. Misao Kautskog najtačnije ćemo izraziti ako navedemo njegovu definiciju imperijalizma, upravljenu direktno protiv suštine ideja koje sam ja iznio (jer su zamjerke iz tabora njemačkih marksista, koji su godinama zastupali slične ideje, odavno poznate Kautskom kao zamjerke određene struje u marksizmu).

Definicija Kautskog glasi:

»Imperijalizam je produkt visokorazvijenog industrijskog kapitalizma. On se sastoji u težnji svake industrijske kapitalističke nacije da priključuje sebi ili podvrgava sve veće *agrarne* (kurziv Kautskog) oblasti, bez obzira na to kojim su nacijama one naseljene«.*

Ova definicija nije apsolutno ni za šta, jer ona jednostrano, tj. proizvoljno izdvaja samo i isključivo nacionalno pitanje (iako je ono veoma važno, kako samo po sebi, tako i u svom odnosu prema imperijalizmu), proizvoljno i *netačno* ga vezujući *samo* s industrijskim kapitalom u zemljama koje anektiraju druge nacije, i tako isto proizvoljno i netačno ističući aneksiju agrarnih oblasti.

Imperijalizam je tendencija k aneksijama — eto na što se svodi *politički* dio definicije Kautskog. On je tačan, ali krajnje nepotpun, jer politički — imperijalizam je uopće tendencija k nasilju i k reakciji. Nas, međutim, ovdje interesira *ekonomska* strana stvari, koju je u *svoju* definiciju unio *sam* Kautski. Netačnosti u definiciji Kautskog bodu oči. Za im-

* »Die Neue Zeit«, 1914, 2. (32. sv.), str. 919, od 11. septembra 1914. Upor. 1915, 2, str. 107. i d.

perijalizam je baš karakterističan *ne* industrijski, *nego* finansijski kapital. Nije slučajnost što je u Francuskoj baš naročito brzi razvitak *finansijskog* kapitala, uz slabljenje industrijskog, izazvao osamdesetih godina prošlog vijeka krajnje zaoštravanje aneksionističke (kolonijalne) politike. Za imperijalizam je baš karakteristična tendencija k anektiranju *ne samo* agrarnih oblasti nego čak i najindustrijskijih (njemački apetiti na Belgiju, francuski na Lotaringiju), jer, prvo, završena podjela svijeta primorava da se, pri *ponovnoj podjeli*, pružaju ruke na *svakojake* zemlje; drugo, za imperijalizam je bitna utakmica nekoliko velikih država u težnji za hegemonijom, tj. za osvajanjem zemalja ne toliko direktno radi sebe koliko radi slabljenja protivnika i podrivanja *njegove* hegemonije (za Njemačku je Belgija naročito važna kao uporište protiv Engleske; za Englesku Bagdad kao uporište protiv Njemačke itd.).

Kautski se poziva specijalno — i često — na Engleze, koji su tobože dali čisto političko značenje riječi imperijalizam u njegovom, Kautskog, smislu. Uzmimo Engleza Hobsona i čitamo u njegovom djelu »Imperijalizam«, koje je izišlo 1902:

»Novi imperijalizam razlikuje se od starog, prvo, time što on na mjesto tendencija jednog rastućeg imperija stavlja teoriju i praksu imperijâ koji jedan drugom konkuriraju i od kojih se svaki rukovodi istom pohlepom za političkim širenjem i trgovačkom dobiti; drugo, prevladavanje finansijskih interesa ili interesa koji se tiču investiranja kapitala nad trgovinskim interesima«.*

Vidimo da Kautski u stvari apsolutno nema pravo kad se poziva na Engleze uopće (on bi se mogao pozvati samo na vulgarne engleske imperijaliste ili direktne apologete imperijalizma). Vidimo da Kautski, prisvajajući da i dalje brani marksizam, faktički čini korak nazad u poređenju sa *socijal-liberalom* Hobsonom, koji *pravilnije* uzima u obzir dvije »istorijski konkretne« (Kautski svojom definicijom upravo tjera šegu s istorijskom konkretnošću!) osobenosti savremenog imperijalizma: 1) konkurenciju *nekoliko* imperijalizama i 2) prevladavanje finansijera nad trgovcem. A ako se prvenstveno govori o tome da industrijska zemlja anektira agrarnu, onda se time ističe dominantna uloga trgovca.

Definicija Kautskog nije samo netačna i nemarksistička. Ona služi kao baza čitavog sistema shvaćanja koja na cijeloj liniji kidaju i s marksističkom teorijom i s marksističkom praksom, o čemu će još biti govora niže. Sasvim je neozbiljna

---

* Hobson: »Imperialism«, L. 1902, p. 324.

ona prepirka oko riječi koju je pokrenuo Kautski: da li najnoviji stadij kapitalizma treba nazvati imperijalizmom ili stadijem finansijskog kapitala. Zovite ga kako hoćete; to je svejedno. Bitno je to da Kautski odvaja politiku imperijalizma od njegove ekonomike, govoreći o aneksijama kao i politici kojoj finansijski kapital »daje prednost« i suprotstavljajući toj politici drugu tobože moguću buržoasku politiku na toj istoj bazi finansijskog kapitala. Izlazi da su monopoli u ekonomici spojivi s nemonopolističkim, nenasilničkim, neaneksionističkim metodama u politici. Izlazi da je teritorijalna podjela svijeta, koja je završena baš u epohi finansijskog kapitala i koja čini osnovu specifičnosti sadašnjih oblika utakmice između najvećih kapitalističkih država, spojiva s neimperijalističkom politikom. Dobiva se zataškivanje, otupljivanje najosnovnijih protivrječnosti, najnovijeg stupnja kapitalizma umjesto pokazivanja njihove dubine; dobiva se buržoaski reformizam umjesto marksizma.

Kautski polemizira s njemačkim apologetom imperijalizma i aneksija, Kunovom, koji rasuđuje nezgrapno i cinički: imperijalizam je savremeni kapitalizam; razvitak kapitalizma je neizbježan i progresivan; dakle, imperijalizam je progresivan; dakle, treba puziti pred imperijalizmom i pjevati mu slavopojke! Nešto nalik na onu karikaturu koju su slikali narodnjaci protiv ruskih marksista 1894—1895: ako marksisti, vele, smatraju da je kapitalizam u Rusiji neizbježan i progresivan, onda treba da otvore krčmu i da se bave širenjem kapitalizma. Kautski odgovara Kunovu: ne, imperijalizam nije savremeni kapitalizam, nego samo jedan od oblika politike savremenog kapitalizma, i mi se možemo i moramo boriti protiv te politike, boriti protiv imperijalizma, protiv aneksija itd.

Odgovor je naoko prihvatljiv, a u stvari — on je lukavije, prikrivenije (i zato opasnije) propovijedanje mirenja s imperijalizmom, jer »borba« protiv politike trustova i banaka koja ne dira u temelje ekonomike trustova i banaka svodi se na buržoaski reformizam i pacifizam, na dobre i nevine želje. Izvlačenje od postojećih protivrječnosti, zaboravljanje najvažnijih od njih umjesto otkrivanja sve dubine protivrječnosti — eto to je teorija Kautskog, koja nema ničeg zajedničkog s marksizmom. I naravno, takva »teorija« služi samo odbrani ideje jedinstva s Kunovima!

»Sa čisto ekonomskog gledišta — piše Kautski — nije nemoguće da kapitalizam proživi još jednu novu fazu, prenošenje politike kartelâ na vanjsku politiku, fazu ultraimpe-

rijalizma«,* tj. nadimperijalizma, ujedinjenja imperijalizama cijelog svijeta, a ne njihove borbe, fazu prestanka ratova u kapitalizmu, fazu »opće eksploatacije svijeta od strane internacionalno ujedinjenog finansijskog kapitala«.**

Na toj »teoriji ultraimperijalizma« moraćemo se zadržati niže, da bismo iscrpno pokazali koliko ona odlučno i definitivno kida s marksizmom. A ovdje, držeći se općeg plana ove studije, treba da se osvrnemo na tačne ekonomske podatke koji se odnose na to pitanje. Da li je »sa čisto ekonomskog gledišta« moguć »ultra-imperijalizam«, ili su to ultragluposti?

Ako pod čisto ekonomskim gledištem razumijevamo »čistu« apstrakciju, onda će se sve što možemo reći svesti na postavku: razvitak ide u pravcu monopolâ, prema tome, u pravcu jednog svjetskog monopola, jednog svjetskog trusta. To je neosporno, ali i apsolutno besadržajno; to je kao tvrđenje da »razvitak ide« u pravcu proizvođenja namirnica u laboratorijama. U tom smislu »teorija« ultraimperijalizma je isto takva glupost kao što bi bila »teorija ultrapoljoprivrede«.

Ako pak govorimo o »čisto ekonomskim« uslovima epohe finansijskog kapitala kao o istorijski konkretnoj epohi koja se odnosi na početak XX vijeka, najbolji odgovor na mrtve apstrakcije »ultraimperijalizma« (koje služe isključivo reakcionarnom cilju: odvlačenju pažnje od dubine *postojećih* protivrječnosti) jeste suprotstavljanje tim apstrakcijama konkretne ekonomske stvarnosti savremene svjetske prirode. Besadržajna pričanja Kautskog o ultraimperijalizmu pothranjuju, između ostalog, onu duboko pogrešnu misao, koja navraće vodu na mlin apologeta imperijalizma, da tobože gospodstvo finansijskog kapitala *slabi* neravnomjernosti i protivrječnosti unutar svjetske privrede, dok ih ono faktički *jača*.

R. Kalver je u svojoj knjižici »Uvod u svjetsku privredu«*** pokušao da sabere najglavnije čisto ekonomske podatke koji omogućuju da se dobije konkretna predodžba o uzajamnim odnosima unutar svjetske privrede na granici XIX i XX vijeka. On dijeli cijeli svijet na 5 »glavnih privrednih oblasti«: 1) srednjoevropska (cijela Evropa osim Rusije i Engleske); 2) britanska; 3) ruska; 4) istočnoazijska i 5) američka, uključujući kolonije u »oblasti« onih država kojima one pripadaju i »ostavljajući po strani« mali broj zemalja neraspo-

---

* »Die Neue Zeit«, 1914, 2 (32. sv.), str. 921, od 11. septembra 1914. Upor. 1915, 2, str. 107. i d.

** »Die Neue Zeit«, 1915, 1, str. 144, od 30. aprila 1915.

*** R. Calwer: »Einführung in die Weltwirtschaft«. Brl. 1906.

ređenih po oblastima: na primjer Perziju, Afganistan i Arabiju u Aziji, Maroko i Abesiniju u Africi itd.

Evo, u skraćenom obliku, ekonomskih podataka koje on navodi o tim oblastima:

Glavne privredne oblasti svijeta			Saobraćajna sredstva		Trgovina	Industrija		
	Površina (kv. km)	Stanovništvo (milioni)	Željezničke pruge (hilj. km)	trgovačka mornarica (mil. tona)	(uvoz i izvoz zajedno) (milijarde maraka)	Proizvodnja uglja	sirovog gvožđa (mil. tona)	Broj vretena u pamučnoj industriji (mil.)
1) sred. evropska	27,6 *(23,6)	388 (146)	204	8	41	251	12	26
2) britanska	29,9 *(28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
3) ruska	22	131	63	1	3	16	3	7
4) istočnoazijska	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5) američka	30	148	379	6	14	245	14	19

Vidimo tri oblasti s visoko razvijenim kapitalizmom (snažni razvitak i saobraćaja, i trgovine i industrije): srednjoevropsku, britansku i američku. Među njima su tri države koje vladaju svijetom: Njemačka, Engleska i Sjedinjene Države. Imperijalistička utakmica i borba među njima krajnje su zaoštrene zbog toga što Njemačka ima neznatnu oblast i malo kolonija; stvaranje »srednje Evrope« još je stvar budućnosti i ona se rađa u ogorčenoj borbi. Zasad je obilježje cijele Evrope politička rascjepkanost. U britanskoj i američkoj oblasti, naprotiv, imamo vrlo visoku političku koncentraciju, ali ogromni nerazmjer između prostranih kolonija prve i neznatnih — druge. A u kolonijama kapitalizam tek počinje da se razvija. Borba za Južnu Ameriku sve više se zaoštrava.

Dvije su oblasti slabog razvitka kapitalizma — ruska i istočnoazijska. U prvoj je gustina stanovništva neobično mala, u drugoj — neobično velika; u prvoj je politička koncentracija velika, u drugoj — ne postoji. Kinu su tek počeli da dijele i borba oko nje između Japana, Sjedinjenih Država itd. postaje sve oštrija.

* U zagradama su površina i stanovništvo kolonija.

Uporedite s tom stvarnošću — s ogromnom raznolikošću ekonomskih i političkih uslova, s krajnjim nerazmjerom u brzini razvitka raznih zemalja itd., s ogorčenom borbom između imperijalističkih država — glupu priču Kautskog o »mirnom« ultraimperijalizmu. Zar to nije reakcionaran pokušaj zaplašenog malograđanina da se sakrije pred strašnom stvarnošću? Zar nam internacionalni karteli, za koje Kautski misli da su zameci »ultraimperijalizma« (kao što se proizvodnja tableta u laboratoriju »može« proglasiti za zametak ultrapoljoprivrede), ne pokazuju primjer podjele i *ponovne podjele* svijeta, prelaz od mirne podjele na ne-mirnu, i obrnuto? Zar američki itd. finansijski kapital, koji je mirno dijelio cijeli svijet uz učešće Njemačke, recimo u međunarodnom sindikatu željezničkih šina ili u međunarodnom trustu trgovačke mornarice, ne *dijeli* sad *ponovo* svijet na osnovi novih odnosa snaga, koje se mijenjaju sasvim *ne*-mirnim putem?

Finansijski kapital i trustovi ne slabe, nego jačaju razlike u brzini porasta raznih dijelova svjetske privrede. A kad su se odnosi snaga već jednom izmijenili, u čemu može biti, *u kapitalizmu*, rješenje protivrječnosti, ako ne u *sili*? Izvanredno tačne podatke o razlici u brzini porasta kapitalizma i finansijskog kapitala u cijeloj svjetskoj privredi imamo u statistici željezničkih pruga.* Posljednjih decenija imperijalističkog razvitka dužina željezničkih pruga izmijenila se ovako:

	Željezničke pruge (hiljade kilometara)					
	1890.		1913.		+	
Evropa	224		346		+122	
Sjedinjene Američke Države	268		411		+143	
Sve kolonije	82	125	210	347	+128	+222
Samostalne i polusamostalne države Azije i Amerike	43		137		+ 94	
Svega	617		1104			

Prema tome, razvitak željezničkih pruga bio je najbrži u kolonijama i u samostalnim (i polusamostalnim) državama Azije i Amerike. Poznato je da tamo caruje i potpuno vlada

* Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1915; Archiv für Eisenbahnwesen, 1892; za godinu 1890. neki sitni detalji u pogledu raspodijeljenosti željezničkih pruga među kolonijama raznih zemalja određeni su približno.

finansijski kapital 4—5 najkrupnijih kapitalističkih država. Dvjesta hiljada kilometara novih željezničkih pruga u kolonijama i drugim zemljama Azije i Amerike — to znači preko 40 milijardi maraka novog investiranja kapitala pod naročito povoljnim uvjetima, s naročitim garancijama rentabilnosti, s unosnim narudžbinama za tvornice čelika itd., itd.

Najbrže raste kapitalizam u kolonijama i prekooceanskim zemljama. Među njima se pojavljuju *nove* imperijalističke države (Japan). Borba svjetskih imperijalizama zaoštrava se. Raste danak koji ubire finansijski kapital od naročito rentabilnih kolonijalnih i prekooceanskih preduzeća. Pri podjeli tog »plijena« neobično veliki dio dospijeva u ruke zemalja koje uvijek ne zauzimaju prvo mjesto što se tiče brzine razvitka proizvodnih snaga. U najvećim državama, uzetim zajedno sa njihovim kolonijama, dužina željezničkih pruga iznosila je:

	(hiljade kilometara) 1890.	1913.	
Sjedinjene Države	268	413	+145
Britanski imperij	107	208	+101
Rusija	32	78	+ 46
Njemačka	43	68	+ 25
Francuska	41	63	+ 25
Ukupno u 5 država	491	830	+339

Dakle, oko 80% svih željezničkih pruga koncentrirano je u 5 najvećih država. Ali koncentracija *vlasništva* na te pruge, koncentracija finansijskog kapitala još je kudikamo veća, jer na primjer engleskim i francuskim milionarima pripada ogromna količina dionica i obligacija američkih, ruskih i drugih željeznica.

Zahvaljujući svojim kolonijama, Engleska je povećala »svoju« željezničku mrežu za 100 hiljada kilometara, četiri puta više nego Njemačka. Međutim, opće je poznato da je za to vrijeme razvitak proizvodnih snaga u Njemačkoj i naročito razvitak proizvodnje uglja i gvožđa, tekao kudikamo brže nego u Engleskoj, a da i ne govorimo o Francuskoj i Rusiji. Godine 1892. Njemačka je proizvodila 4,9 miliona tona sirovog gvožđa, prema 6,8 u Engleskoj; a 1912. već 17,6 prema 9,0 što predstavlja gigantsku nadmoćnost nad Engleskom!* Pita se:

* Vidi i Edgar Crammond, »The Economic Relations of the British and German Empires« u »Journal of the Royal Statistical Society«, 1914, July, pp. 777. ss.

ima li *na bazi kapitalizma* neko drugo sredstvo osim rata za uklanjanje nerazmjera između razvitka proizvodnih snaga i akumulacije kapitala, s jedne strane — podjele kolonija i »sfera utjecaja« finansijskog kapitala, s druge?

VIII. PARAZITIZAM I TRULJENJE KAPITALIZMA

Sad se moramo zadržati na još jednoj veoma važnoj strani imperijalizma, kojoj se mahom ne pridaje dovoljno važnosti u većini razmatranja o toj temi. Jedan od nedostataka marksista Hilferdinga jeste to što je on ovdje učinio korak nazad u poređenju s nemarksistom Hobsonom. Mislimo na parazitizam koji je svojstven imperijalizmu.

Kao što smo vidjeli, najdublja ekonomska osnova imperijalizma jeste monopol. To je monopol kapitalistički, tj. monopol koji je izrastao iz kapitalizma i koji se nalazi u općim uslovima kapitalizma, robne proizvodnje, konkurencije, u stalnoj i bezizlaznoj protivrječnosti s tim općim uslovima. Međutim, kao i svaki monopol, on neizbježno rađa tendenciju k zastoju i truljenju. Ukoliko dolazi, makar i privremeno, do monopolnih cijena, utoliko iščezavaju, do izvjesnog stepena, stimuli za tehnički, a prema tome i za svaki drugi progres, kretanje naprijed; utoliko se, dalje, pojavljuje *ekonomska* mogućnost da se umjetno zadržava tehnički progres. Primjer: u Americi je neki Ovens pronašao stroj za pravljenje boca, koji znači revoluciju u fabrikaciji boca. Njemački kartel tvorničara boca kupuje Ovensove patente i stavlja ih u ladicu, zadržava njihovu primjenu. Naravno, monopol u kapitalizmu nikad ne može potpuno i za vrlo dugo vrijeme ukloniti konkurenciju sa svjetskog tržišta (u tome je, između ostalog, jedan od uzroka besmislenosti teorije ultraimperijalizma). Naravno, mogućnost smanjivanja troškova proizvodnje i povećavanja profita putem uvođenja tehničkih usavršavanja djeluje u korist promjena. Ali *tendencija* k zastoju i truljenju, koja je svojstvena monopolu, djeluje, sa svoje strane, i dalje, i u pojedinim industrijskim granama, u pojedinim zemljama, za izvjestan period vremena ona pobjeđuje.

Monopol posjedovanja naročito prostranih, bogatih ili sa zgodnim položajem kolonija djeluje u tom istom pravcu.

Dalje. Imperijalizam je ogromna akumulacija novčanog kapitala u malom broju zemalja, koji dostiže, kao što smo vidjeli, 100—150 milijardi franaka u vrijednosnim papirima. Otud — neobičan porast klase ili tačnije, sloja rentijera, tj. osoba koje žive od »rezanja kupona« — osoba koje su potpuno odvojene od učešća u ma kojem preduzeću — osoba

čija je profesija besposličenje. Izvoz kapitala, jedna od najbitnijih ekonomskih osnova imperijalizma, još više pojačava tu potpunu odvojenost sloja rentijera od proizvodnje, udara pečat parazitizma na čitavu zemlju koja živi od eksploatacije rada nekoliko prekooceanskih zemalja i kolonija.

»Godine 1893 — piše Hobson — britanski kapital investiran u inostranstvu iznosio je oko 15% cjelokupnog bogatstva Ujedinjenog Kraljevstva«.* Napomenućemo da se taj kapital do 1915. godine povećao otprilike za $2^1/_2$ puta. »Agresivni imperijalizam — čitamo dalje kod Hobsona — koji tako skupo košta poreske obveznike i koji ima tako malo značenja za industrijalca i trgovca... izvor je velikih profita za kapitalista koji investira svoj kapital«... (engleski se taj pojam izražava jednom riječi: »investor« — »ulagač«, rentijer)... »Godišnji dohodak koji Velika Britanija dobiva od cijele svoje vanjske i kolonijalne trgovine, uvoza i izvoza, procijenio je statističar Gifen na 18 miliona funti sterlinga (oko 170 miliona rubalja) za 1899. godinu, računajući $2^1/_2$% na cio promet od 800 miliona funti sterlinga«. Ma kako velika da je ta suma, ona ne može objasniti agresivni imperijalizam Velike Britanije. Njega objašnjava suma od 90—100 miliona funti sterlinga koja predstavlja prihod od »investiranog« kapitala, prihod sloja rentijera.

Dohodak rentijera *pet puta* je veći nego dohodak od vanjske trgovine u »najtrgovinskijoj« zemlji svijeta! Eto suštine imperijalizma i imperijalističkog parazitizma.

Pojam: »država-rentijer«, (Rentnerstaat), ili država-lihvar, dobiva stoga opću upotrebu u ekonomskoj literaturi o imperijalizmu. Svijet je podijeljen na šačicu država-lihvara i ogromnu većinu država-dužnika. »Od investicija u inostranstvu — piše Šulce-Gevernic — na prvom mjestu stoje one koje otpadaju na zemlje politički zavisne ili savezničke: Engleska daje zajam Egiptu, Japanu, Kini, Južnoj Americi. Njena ratna mornarica, u slučaju krajnje potrebe, igra ulogu sudskog egzekutora. Politička snaga Engleske čuva je od pobune dužnika.** Sartorius fon Valtershauzen u svom djelu »Nacionalnoekonomski sistem investiranja kapitala u inostranstvu« ističe kao primjer »države-rentijera« Holandiju i pokazuje da takve sad postaju Engleska i Francuska.*** Šilder smatra da pet industrijskih država predstavljaju »izrazite zemlje-vjerovnike«: Engleska, Francuska, Njemačka, Belgija

---

* Hobson, str. 59, 62.

** Schulze-Gaevernitz, Br. Imp., 320. i d.

*** Sart. von Waltershausen, »D. Volkswirt, Syst. etc.« B 1907, Buch IV.

i Švicarska. Holandiju on ne ubraja ovamo samo zato što ona ima »slabu industriju«.* Sjedinjene Države su vjerovnik samo u odnosu na Ameriku.

»Engleska — piše Šulce-Gevernic — postepeno prerasta od industrijske države u državu-vjerovnika. I pored apsolutnog povećanja industrijske proizvodnje i industrijskog izvoza, raste relativno značenje prihoda od kamata i dividenda, od emisija, komisija i špekulacije za cjelokupnu narodnu privredu. Po mom mišljenju baš ta činjenica je ekonomska osnova imperijalističkog uspona. Vjerovnik je čvršće vezan s dužnikom nego prodavac s kupcem«.** Što se tiče Njemačke, izdavač berlinskog časopisa »Banka« A. Lansburg pisao je 1911. u članku »Njemačka — država-rentijer« ovo: »U Njemačkoj se rado podsmjehuju sklonosti k pretvaranju u rentijera koja se opaža u Francuskoj. Ali pri tome zaboravljaju da, ukoliko se stvar tiče buržoazije, prilike u Njemačkoj postaju sve sličnije prilikama u Francuskoj«.***

Država-rentijer je država parazitskog, trulećeg kapitalizma, i ta okolnost mora se odražavati kako na svim socijalno-političkim prilikama danih zemalja uopće, tako i na dvjema osnovnim strujama u radničkom pokretu napose. Da bismo to pokazali što očiglednije, daćemo riječ Hobsonu, koji je kao svjedok »najpouzdaniji«, jer se za njega ne može posumnjati da naginje »marksističkoj ortodoksiji«, a, s druge strane, on je Englez koji dobro zna kako stoje stvari u zemlji najbogatijoj i kolonijama, i finansijskim kapitalom i imperijalističkim iskustvom.

Opisujući, pod svježim utiskom englesko-burskog rata, povezanost imperijalizma s interesima »finansijera«, porast njihovih profita od narudžbi, liferacija itd., Hobson veli: »usmjerivači te određeno parazitske politike su kapitalisti; ali isti motivi utječu i na specijalne kategorije radnika. U mnogim gradovima najvažnije industrijske grane zavise od vladinih narudžbi; imperijalizam centara metalurgije i brodogradilišne industrije zavisi u velikoj mjeri od te činjenice«. Po mišljenju pisca, dvije su stvari slabile snagu starih imperija: 1) »ekonomski parazitizam« i 2) formiranje vojske od zavisnih naroda. »Prvo je običaj ekonomskog parazitizma, koji čini da vladajuća država iskorištava svoje provincije, kolonije i zavisne zemlje za bogaćenje svoje vladajuće klase i za podmićivanje svojih nižih klasa, da bi one ostale mirne«. Da bi takvo podmićivanje bilo ekonomski moguće, ma u ka-

* Schilder, str. 393.

** Schulze-Gaevernitz, Br. Imp., 122.

*** »Die Bank«, 1911, 1, str. 10—11.

kvom se obliku ono izvodilo, potreban je — dodaćemo mi — monopolistički visok profit.

Što se tiče druge stvari, Hobson piše: »Jedan od najčudnijih simptoma sljepoće imperijalizma je ona bezbrižnost kojom Velika Britanija, Francuska i druge imperijalističke nacije udaraju tim putem. Velika Britanija otišla je najdalje. Većinu bitaka kojima smo osvojili naš industrijski imperij vodile su naše trupe sastavljene od urođenika; u Indiji, kao i u posljednje vrijeme u Egiptu, velike stajaće vojske nalaze se pod komandom Britanaca; gotovo sve ratove u vezi s našim pokoravanjem Afrike, osim njenog južnog dijela, vodili su za nas urođenici«.

Perspektiva podjele Kine dovodi Hobsona do ove ekonomske ocjene: »Veliki dio Zapadne Evrope mogao bi tada dobiti izgled i karakter koji sad imaju dijelovi ovih zemalja: jug Engleske, Rivijera, mjesta Italije i Švicarske koja najviše posjećuju turisti i u kojima stanuju bogataši, naime: šačica bogatih aristokrata koji dobivaju dividende i penzije s Dalekog istoka, s nešto većom grupom profesionalnih namještenika i trgovaca i većim brojem posluge i radnika zaposlenih u transportu i u industriji koja se bavi konačnom izradom fabrikata. Nestalo bi glavnih industrijskih grana; masovni artikli ishrane i masovni polufabrikati dolazili bi, kao danak, iz Azije i Afrike«. »Eto kakve mogućnosti otvara pred nama širi savez zapadnih država, evropska federacija velikih sila; ona ne samo što ne bi kretala naprijed stvar svjetske civilizacije nego bi mogla značiti ogromnu opasnost zapadnog parazitizma: izdvojiti grupu najrazvijenijih industrijskih nacija, čije gornje klase dobivaju ogroman danak iz Azije i Afrike i pomoću toga danka drže velike pripitomljene mase namještenika i slugu, koji se više ne bave proizvodnjom masovnih poljoprivrednih i industrijskih artikala, nego ličnim posluživanjem ili drugostepenim industrijskim radom pod kontrolom nove finansijske aristokracije. Neka oni koji odbacuju takvu teoriju« (trebalo je reći: perspektivu) »kao teoriju koja ne zaslužuje da se o njoj raspravlja ispitaju ekonomske i socijalne uslove onih okruga današnje južne Engleske koji su već dovedeni u takav položaj. Neka razmisle kako bi se grdno mogao proširiti taj sistem kad bi Kina bila podvrgnuta ekonomskoj kontroli takvih grupa finansijera, »ulagača kapitala«, njihovih političkih i trgovačko-industrijskih namještenika, koji istjeruju profite iz najvećeg potencijalnog rezervoara koji je ikad svijet poznavao, da bi se ti profiti trošili u Evropi. Razumije se, situacija je odveć složena, igra svjetskih sila odveć neproračunljiva, da bi se ova ili ona interpretacija budućnosti u jednom jedinom pravcu učinila vrlo vjerovat-

nom. Ali utjecaji koji danas dominiraju imperijalizmom Zapadne Evrope kreću se u tom pravcu i, ako ne nailaze na otpor, ili ako nisu potiskivani u drugom pravcu, onda se oni kreću ka tom cilju«.*

Pisac ima potpuno pravo: *kad* snage imperijalizma *ne bi* naišle na otpor, one bi dovele upravo do toga. Značenje »Sjedinjenih Država Evrope« u savremenim, imperijalističkim uslovima ocijenjeno je ovdje pravilno. Trebalo bi samo dodati da *i unutar* radničkog pokreta oportunisti, koji su sad privremeno pobijedili u većini zemalja, »rade« sistematski i stalno baš u tom pravcu. Imperijalizam, koji znači podjelu svijeta i eksploataciju ne samo Kine, koji znači monopolno visoke profite za šačicu najbogatijih zemalja, stvara ekonomsku mogućnost potkupljivanja gornjih slojeva proletarijata i time hrani, oformljuje, učvršćuje oportunizam. Ne treba samo zaboraviti one snage koje djeluju protiv imperijalizma uopće i oportunizma napose, koje, prirodno, ne može da vidi socijal-liberal Hobson.

Njemački oportunist Gerhard Hildebrand, koji je u svoje vrijeme bio isključen iz partije zbog odbrane imperijalizma, a sad bi mogao biti vođa takozvane »socijaldemokratske« partije Njemačke, dobro dopunjava Hobsona propagirajući »Sjedinjene Države zapadne Evrope« (bez Rusije) u cilju »zajedničkih« akcija... protiv afričkih crnaca, protiv »velikog islamskog pokreta«, za držanje »jake vojske i flote«, protiv »japansko-kineske koalicije«** itd.

Opis »britanskog imperijalizma« kod Šulce-Gevernica pokazuje nam iste crte parazitizma. Nacionalni dohodak Engleske se od 1865. do 1898. otprilike udvostručio, a dohodak »od inostranstva« je za to vrijeme porastao *za devet puta*. Ako je »zasluga« imperijalizma »odgajanje crnca za rad« (bez prinuđivanja ne ide...), »opasnost« imperijalizma sastoji se u tome što će »Evropa svaliti fizički rad — najprije poljoprivredni i rudarski, a zatim i grublji industrijski — na leđa čovječanstva tamne kože, a sama će se povući u ulogu rentijera, pripremajući možda time ekonomsku, a poslije i političku emancipaciju crvenokožih i tamnokožih rasa«.

Sve veći dio zemljišta u Engleskoj oduzima se poljoprivrednoj proizvodnji i namjenjuje sportu, zabavi za bogataše. Za Škotsku — najaristokratskije mjesto za lov i druge sportove — vele da »živi od svoje prošlosti od mistera Karnegija« (američkog milijardera). Samo na trke i lov na lisice Engle-

---

* Hobson, str. 103, 205, 244, 335, 386.

** Gerhard Hilderbrand, »Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus«, 1910, str. 229. i d.

ska troši godišnje 14 miliona funti sterlinga (oko 130 miliona rubalja). Broj rentijera u Engleskoj iznosi oko 1 milion. Procenat produktivnog stanovništva se smanjuje:

	Stanovništvo Engleske	Broj radnika u glavnim industrijskim granama	% stanovništva
		(milioni)	
1851	17,9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

I, govoreći o engleskoj radničkoj klasi, buržoaski istraživač »britanskog imperijalizma početka XX vijeka« mora da sistematski pravi razliku između *»gornjeg sloja«* radnika i *»stvarno proleterskog donjeg sloja«*. Gornji sloj daje masu članova kooperativa i strukovnih saveza, sportskih društava i mnogobrojnih vjerskih sekta. Njegovom nivou prilagođeno je izborno pravo, koje je u Engleskoj »još uvijek *dovoljno ograničeno da bi se odstranio stvarno proleterski donji sloj«!!* Da bi se uljepšao položaj engleske radničke klase, obično se govori samo o tom gornjem sloju, koji čini *manjinu* proletarijata: na primjer, »pitanje nezaposlenosti pretežno je pitanje koje se tiče Londona i proleterskog donjeg sloja, *kome političari ne pridaju veliku važnost«** ... Trebalo je reći: kome buržoaski politikanti i »socijalistički« oportunisti ne pridaju veliku važnost.

U red osobenosti imperijalizma koje su u vezi s krugom pojava koji opisujemo ide smanjivanje emigracije iz imperijalističkih zemalja i povećavanje imigracije (dolaska radnika i useljavanja) u te zemlje iz zaostalijih zemalja, s nižom nadnicom. Emigracija iz Engleske, kako ističe Hobson, opada od godine 1884: ona je iznosila 242 hiljade te godine, a 169 hiljada 1900. godine. Emigracija iz Njemačke dostigla je maksimum u deceniju 1881—1890: 1453 hiljade, padajući u dva slijedeća decenija na 544 hiljade i na 341 hiljadu. Zato je rastao broj radnika koji dolaze u Njemačku iz Austrije, Italije, Rusije itd. Po popisu od 1907. u Njemačkoj je bilo 1 342 294 stranca, od toga industrijskih radnika — 440 800, poljoprivrednih — 257 329.** U Francuskoj su radnici u rudarstvu »velikim dijelom« stranci: Poljaci, Talijani, Španjolci.*** U Sjedinjenim Državama imigranti iz istočne i južne

* Schulze-Gaevernitz, Br. Imp., 301.
** Statistik des Deutschen Reichs, Bd. 211.
*** Henger, »Die Kapitalsanlage der Franzosen«, Stuttgart, 1913.

Evrope zauzimaju najgore plaćena mjesta, a američki radnici daju najveći procenat nadzornika i najbolje plaćenih radnika.* Imperijalizam ima tendenciju da i među radnicima izdvoji privilegirane kategorije i da ih otcijepi od širokih masa proletarijata.

Treba istaći da se u Engleskoj tendencija imperijalizma da cijepa radnike i da jača među njima oportunizam, da izaziva privremeno truljenje radničkog pokreta, ispoljila mnogo prije kraja XIX i početka XX vijeka. Jer dvije krupne karakteristične crte imperijalizma postojale su u Engleskoj od sredine XIX vijeka: ogromni kolonijalni posjedi i monopolni položaj na svjetskom tržištu. Marks i Engles su sistematski, u toku niza decenija, pratili tu vezu između oportunizma u radničkom pokretu i imperijalističkih osobenosti engleskog kapitalizma. Engels je na primjer pisao Marksu 7. oktobra 1858: »Engleski proletarijat faktički se sve više i više buržoazira, tako da ta najburžoaskija nacija hoće, izgleda, da na kraju krajeva dovede stvar dotle da ima buržoasku aristokratiju i buržoaski proletarijat *pored* buržoazije. Kod nacije koja epskloatira cio svijet to je, razumije se, donekle zakonito«. Skoro četvrt vijeka kasnije, u pismu od 11. augusta 1881, on govori o »najgorim engleskim tredjunionima, koji dopuštaju da ih vode ljudi koji su se prodali buržoaziji ili koje ona u najmanju ruku plaća«. A u pismu Kautskom od 12. septembra 1882. Engels je pisao: »Pitate me šta misle engleski radnici o kolonijalnoj politici? Isto što misle o politici uopće. Ovdje nema radničke partije, ima samo konzervativnih i liberalnih radikala, a radnici se zajedno s njima mirno koriste kolonijalnim monopolom Engleske i njenim monopolom na svjetskom tržištu«.** (To isto je Engels rekao u predgovoru drugog izdanja »Položaja radničke klase u Engleskoj«, 1892).

Ovdje su jasno pokazani uzroci i posljedice. Uzroci: 1) eksploatacija cijelog svijeta od strane Engleske; 2) njen monopolni položaj na svjetskom tržištu; 3) njen kolonijalni monopol. Posljedice: 1) buržoaziranje jednog dijela engleskog proletarijata; 2) jedan njegov dio dopušta da ga vode ljudi koji su se prodali buržoaziji ili koje ona u najmanju ruku plaća. Imperijalizam početka XX vijeka završio je podjelu svijeta od strane šačice država, od kojih svaka sad eksplo-

---

* Hourwich, »Immigration and Labour«, N. Y. 1913.

** Briefwechsel von Marx und Engels, Bd. II., S. 290; IV, 453. — K. Kautsky: »Sozialismus und Kolonialpolitik«, Brl. 1907, str. 79; ta brošura pisana je još u ono beskrajno daleko vrijeme kad je Kautski bio marksist.

atira (u smislu izvlačenja ekstraprofita) nešto manji dio »cijelog svijeta« nego Engleska 1858. godine; svaka zauzima monopolni položaj na svjetskom tržištu zahvaljujući trustovima, kartelima, finansijskom kapitalu, odnosima vjerovnika prema dužniku; svaka ima u izvjesnoj mjeri kolonijalni monopol (vidjeli smo da je od 75 miliona kv. km *svih* kolonija svijeta *65* miliona, tj. 86%, koncentrirano u rukama šest država; *61* milion, tj. 81%, koncentrirano je u rukama tri države).

Razlika sadašnje situacije sastoji se u ekonomskim i političkim uslovima koji su morali pojačati nespojivost oportunizma s općim i osnovnim interesima radničkog pokreta: imperijalizam je iz zametaka izrastao u vladajući sistem; kapitalistički monopoli zauzeli su prvo mjesto u narodnoj privredi i u politici; podjela svijeta dovedena je do kraja; a s druge strane, umjesto nepodijeljenog monopola Engleske vidimo borbu za učešće u monopolu među malim brojem imperijalističkih država, koja karakterizira čitav početak XX vijeka. Oportunizam ne može sad potpuno pobijediti u radničkom pokretu jedne zemlje za dugi niz decenija, kao što je pobijedio oportunizam u Engleskoj u drugoj polovini XIX vijeka, ali on je definitivno sazrio, prezrio i istrulio u nizu zemalja, potpuno se stopivši kao socijalšovinizam s buržoaskom politikom.*

IX. KRITIKA IMPERIJALIZMA

Kritiku imperijalizma mi shvaćamo, u širokom smislu riječi, kao odnos raznih društvenih klasa prema politici imperijalizma u vezi s njihovom općom ideologijom.

Gigantski razmjeri finansijskog kapitala, koji je koncentriran u malo ruku i koji stvara neobično široku i gustu mrežu odnosa i veza koja mu podvrgava masu ne samo srednjih i sitnih nego i najsitnijih kapitalista i vlasnika — s jedne strane, a s druge — zaoštrena borba protiv drugih nacionalnodržavnih grupa finansijera za podjelu svijeta i za gospodstvo nad drugim zemljama — sve to izaziva opći prelaz svih imućnih klasa na stranu imperijalizma. »Opće« oduševljavanje njegovim perspektivama, strasna odbrana imperijalizma, uljepšavanje imperijalizma na sve moguće načine — to je znak vremena. Imperijalistička ideologija prodire i u radničku klasu. Nju ne dijeli kineski zid od drugih klasa. Ako

* Ruski socijalšovinizam gospode Potresovâ, Čhenkelijâ, Maslovâ itd., kako u svom otvorenom obliku, tako i u prikrivenom (gospoda Čheidze, Skobeljev, Akselrod, Martov itd.), također je izrastao iz ruske varijante oportunizma, to jest iz likvidatorstva.

su vođe današnje takozvane »socijaldemokratske« partije Njemačke s pravom dobile ime »socijalimperijalista«, tj. socijalista na riječima, a imperijalista na djelu, Hobson, je još 1902. zapazio postojanje »fabijanskih imperijalista« u Engleskoj, koji pripadaju oportunističkom »Fabijanskom društvu«.

Buržoaski učenjaci i publicisti istupaju kao branioci imperijalizma obično u nešto prikrivenom obliku, zataškavajući potpunu vladavinu imperijalizma i njegove duboke korijene, nastojeći da istaknu u prvi plan pojedinosti i sporedne detalje, trudeći se da odvrate pažnju od onog što je bitno potpuno neozbiljnim projektima »reformi« kao što je policijski nadzor nad trustovima ili bankama itd. Rjeđe istupaju cinični, otvoreni imperijalisti koji imaju hrabrosti da priznaju apsurdnost misli o reformiranju osnovnih svojstava imperijalizma.

Navešćemo jedan primjer. Njemački imperijalisti u publikaciji: »Arhiv za svjetsku privredu« nastoje da prate nacionalnooslobodilačke pokrete u kolonijama, naročito, razumije se, u nenjemačkim. Oni bilježe vrenje i proteste u Indiji, pokret u Natalu (južna Afrika), u Holandskoj Indiji itd. Jedan od njih, u bilješci o jednoj engleskoj publikaciji koja donosi izvještaj o konferenciji podvlašćenih nacija i rasa, održanoj 28—30. juna 1910. i sastavljenoj od predstavnika raznih naroda Azije, Afrike i Evrope koji se nalaze pod tuđinskom vladavinom, komentirajući govore na toj konferenciji, piše: »Vele nam da se treba boriti protiv imperijalizma; vladajuće države treba da priznaju podvlašćenim narodima pravo na samostalnost; međunarodni sud treba da kontrolira ispunjavanje ugovora sklopljenih između velikih sila i slabih naroda. Dalje od tih nevinih želja konferencija ne ide. Ne vidimo ni traga od uviđanja da je imperijalizam nerazdvojno vezan s kapitalizmom u njegovom današnjem obliku, i da je zato (!!) direktna borba protiv imperijalizma beznadna, osim ako hoćemo da se ograničavamo na istupanje protiv pojedinih, naročito odvratnih, ekscesa«.* Zato što je reformističko popravljanje osnova imperijalizma obmana, »nevina želja«, zato što buržoaski predstavnici ugnjetenih nacija ne idu »dalje« naprijed, zato buržoaski predstavnik ugnjetačke nacije ide »dalje« *nazad,* k servilnosti pred imperijalizmom, koja je maskirana pretenzijom na »naučnost«. I to je »logika«!

Pitanja: da li je moguća reformistička izmjena osnova imperijalizma, da li treba ići naprijed, daljem zaoštravanju i produbljivanju protivrječnosti koje on rađa, ili nazad, nji-

---

* Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. II, str. 193.

hovom otupljivanju — osnovna su pitanja kritike imperijalizma. Pošto reakcija na čitavoj liniji i pojačavanje nacionalnog ugnjetavanja u vezi s jarmom finansijske oligarhije i uklanjanjem slobodne konkurencije predstavljaju političke osobitosti imperijalizma, sitnoburžoaskodemokratska opozicija imperijalizmu pojavljuje se gotovo u svim imperijalističkim zemljama početka XX vijeka. I raskid s marksizmom od strane Kautskog i široke internacionalne struje kautskijanstva sastoji se baš u tome što Kautski ne samo nije mario, nije umio da se suprotstavi toj sitnoburžoaskoj, reformističkoj, ekonomski u principu reakcionarnoj, opoziciji, nego se, naprotiv, praktično s njom stopio.

U Sjedinjenim Državama imperijalistički rat protiv Španije 1898. godine izazvao je opoziciju »antiimperijalista«, posljednjih Mohikanaca buržoaske demokratije, koji su taj rat nazivali »zločinačkim«, aneksiju tuđih zemalja smatrali kršenjem ustava, postupak prema vođi urođenika na Filipinima, Aguinaldu (njemu su obećali slobodu njegove zemlje, a poslije su iskrcali američke trupe i anektirali Filipine) proglašavali »šovinističkom obmanom« — citirali Linkolnove riječi: »kad bijeli čovjek upravlja sam sobom, to je samouprava; kad on upravlja sam sobom i ujedno drugima, to više nije samouprava, to je despotizam«.* Ali kako se sva ta kritika bojala da prizna nerazdvojnu vezu imperijalizma s trustovima i, prema tome, s osnovama kapitalizma, bojala da se pridruži snagama koje rađa krupni kapitalizam i njegov razvitak, ona je ostala »nevina želja«.

Takva je i osnovna pozicija Hobsona u njegovoj kritici imperijalizma. Hobson je anticipirao Kautskog ustajući protiv »neizbježnosti imperijalizma« i apelirajući na potrebu da se »podigne potrošačka sposobnost« stanovništva (u kapitalizmu!). Na sitnoburžoaskom gledištu u kritici imperijalizma, svemoći banaka, finansijske oligarhije itd. stoje Agad, A. Lansburg, L. Ešvege, koje smo više puta citirali, a od francuskih pisaca — Viktor Berar, pisac površne knjige: »Engleska i imperijalizam«, koja je izišla 1900. Svi oni, bez ikakve pretenzije da budu marksisti, suprotstavljaju imperijalizmu slobodnu konkurenciju i demokratiju, osuđuju zamisao bagdadske željeznice koja vodi sukobima i ratu, izražavaju »nevine želje« za mirom itd. — sve do statističara međunarodnih emisija A. Najmarka, koji je sračunavajući stotine milijardi franaka »međunarodnih« vrijednosti, uzviknuo 1912: »zar je moguće

* J. Patouillet: »L'impérialisme américain«, Dijon. 1904, str. 272.

pretpostaviti da mir može biti narušen?... da će se pri tako ogromnim ciframa riskirati izazivanje rata?«*

Ne treba da se čudimo takvoj naivnosti kod buržoaskih ekonomista; njima je uz to i *korisno* da izgledaju toliko naivni i da »ozbiljno« govore o miru pod imperijalizmom. Ali šta je ostalo od marksizma kod Kautskog, kad on 1914, 1915, 1916. godine staje na to isto buržoaskoreformističko gledište i tvrdi da se »svi slažu« (imperijalisti, kvazisocijalisti i socijalpacifisti) što se tiče mira? Umjesto analize i pokazivanja dubine protivrječnosti imperijalizma vidimo samo reformističku »nevinu želju« izbjeći ih, izvući se od njih.

Evo jednog primjera ekonomske kritike imperijalizma kod Kautskog. On uzima podatke o izvozu i uvozu Engleske iz Egipta za 1872. i 1912; izlazi da je taj izvoz i uvoz rastao slabije nego opći izvoz i uvoz Engleske. I Kautski zaključuje: »mi nemamo nikakvih razloga da pretpostavimo da bi bez vojne okupacije Egipta trgovina s njim, isključivo pod utjecajem ekonomskih faktora, manje porasla«. »Težnje kapitala za ekspanzijom« »mogu se najbolje ostvariti ne nasilničkim metodama imperijalizma, nego mirnom demokratijom«.**

Ovo rasuđivanje Kautskog, koje na sto načina prepjevava njegov ruski štitonoša (i ruski zaklanjač socijalšovinistâ) g. Spektator, čini osnovu kritike imperijalizma kod Kautskog, i zato se na njemu treba detaljnije zadržati. Počećemo s citatom iz Hilferdinga, za čije je zaključke Kautski više puta, pa i u aprilu 1915, rekao da su »jednodušno prihvaćeni od svih socijalističkih teoretičara«.

»Nije stvar proletarijata — piše Hilferding — da progresivnijoj kapitalističkoj politici suprotstavlja pređenu politiku ere slobodne trgovine i neprijateljskog odnosa prema državi. Odgovor proletarijata na ekonomsku politiku finansijskog kapitala, na imperijalizam, ne može biti slobodna trgovina, nego samo socijalizam. Cilj proleterske politike ne može sad biti uspostavljanje slobodne konkurencije — ideal koji je postao reakcionaran — nego samo potpuno uništenje konkurencije putem uklanjanja kapitalizma«.***

Kautski je raskinuo s marksizmom, zastupajući jedan za epohu finansijskog kapitala »reakcionaran ideal«, »mirnu demokratiju«, »samu težinu ekonomskih faktora« — jer taj ideal *objektivno* vuče nazad, od monopolističkog kapitalizma k nemonopolističkom, on je reformistička obmana.

---

* Bulletin de l'Institut Internacional de Statistique. T. XIX, livr. II, p. 225.

** Kautsky, »Natinalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund«, Nürnberg, 1915, str. 72. i 70.

*** »Finansovyj kapital«, 567.

Trgovina s Egiptom (ili drugom kolonijom ili polukolonijom) »porasla bi« jače *bez* vojne okupacije, bez imperijalizma, bez finansijskog kapitala. Šta to znači? Da bi se kapitalizam razvijao brže kad slobodna konkurencija ne bi bila ograničavana ni monopolima uopće, ni »vezama« ili ugnjetavanjem (tj. također monopolom) finansijskog kapitala, ni monopolističkim posjedovanjem kolonija od strane pojedinih zemalja?

Drugog smisla rasuđivanja Kautskog ne mogu da imaju, a *ovaj* »smisao« je besmislica. Uzmimo da je *tako*, da *bi* slobodna konkurencija, bez ikakvih monopola, razvijala kapitalizam i trgovinu brže. Ali ukoliko je razvitak trgovine i kapitalizma brži, utoliko je jača koncentracija proizvodnje i kapitala, *koja rađa* monopol. A monopoli su se *već* rodili — baš *iz* slobodne konkurencije! Ako su monopoli sad i počeli usporavati razvitak, ipak to nije argument za slobodnu konkrenciju, koja nije moguća poslije toga kad je rodila monopol.

Ma kako okretali rasuđivanje Kautskog, u njemu nećete naći ničeg osim reakcionarnosti i buržoaskog reformizma.

Ako korigiramo to rasuđivanje i kažemo, kao što veli Spektator: trgovina engleskih kolonija s Engleskom razvija se sad sporije nego s drugim zemljama — ni to ne spasava Kautskog. Jer Englesku tuče *također* monopol, *također* imperijalizam, samo druge zemlje (Amerike, Njemačke). Poznato je da su karteli doveli do zaštitnih carina novog, originalnog tipa: zaštićuju se (to je istakao još Engels u III tomu »Kapitala«) baš oni proizvodi koji se mogu izvoziti. Poznat je, dalje, kartelima i finansijskom kapitalu svojstveni sistem »izvoza po bagatelnim cijenama«, »dumpinga«, kako kažu Englezi: u zemlji kartel prodaje svoje proizvode po monopolno visokim cijenama, a u inostranstvo prodaje budzašto — da bi minirao konkurenta, da bi do maksimuma proširivao svoju proizvodnju itd. Ako Njemačka brže razvija svoju trgovinu s engleskim kolonijama nego Engleska, onda to samo dokazuje da je njemački imperijalizam svježiji, jači, organiziraniji, viši od engleskog, a ne dokazuje nikako »nadmoćnost« slobodne trgovine, jer ne bori se slobodna trgovina protiv protekcionizma, protiv kolonijalne zavisnosti, nego se bori jedan imperijalizam protiv drugog, jedan monopol protiv drugog, jedan finansijski kapital protiv drugog. Nadmoćnost njemačkog imperijalizma nad engleskim jača je od zida kolonijalnih granica ili zaštitnih carina: izvlačiti iz toga »argument« *za* slobodnu trgovinu i »mirnu demokratiju« jeste plitkost, zaboravljanje osnovnih crta i svojstava imperijalizma, zamjena marksizma malograđanskim reformizmom.

Interesantno je da je čak buržoaski ekonomist A. Lansburg, koji kritizira imperijalizam tako isto malograđanski kao i Kautski, ipak došao do naučnije obrade podataka trgovinske statistike. On je uporedio ne jednu slučajno izvučenu zemlju i samo koloniju s ostalim zemljama, nego je uporedio izvoz iz imperijalističke zemlje 1) u zemlje koje su od nje finansijski zavisne, koje od nje uzajmljuju novac i 2) u zemlje finansijski nezavisne. Dobilo se ovo:

Izvoz iz Njemačke
(milioni maraka)

		1889.	1908.	Poveć. u %
U zemlje finansijski zavisne od Njemačke:	Rumunjska	48,2	70,8	+ 47%
	Portugal	19,0	32,8	+ 73%
	Argentina	60,7	147,0	+143%
	Brazil	48,7	84,5	+ 73%
	Čile	28,3	52,4	+ 85%
	Turska	29,9	64,0	+114%
	Ukupno	234,8	451,5	+ 92%
U zemlje finansijski nezavisne od Njemačke:	Velika Britanija	651,8	997,4	+ 53%
	Francuska	210,2	437,9	+108%
	Belgija	137,2	322,8	+135%
	Švicarska	177,4	401,1	+127%
	Australija	21,2	64,5	+205%
	Holandska Indija	8,8	40,7	+363%
	Ukupno	1206,6	2264,4	+ 87%

Lansburg nije *sabrao* cifre i zato, čudnovato, nije opazio da *ako* te cifre išta dokazuju, dokazuju da on *nije u pravu*, jer je izvoz u finansijski zavisne zemlje porastao *ipak brže*, iako ne mnogo, nego u finansijski nezavisne (ističemo »ako«, jer Lansburgova statistika ni izdaleka nije potpuna).

Ispitujući vezu uvoza sa zajmovima, Lansburg piše:

»Godine 1890/91. zaključen je rumunjski zajam posredovanjem njemačkih banaka, koje su već prethodnih godina davale avanse na račun tog zajma. Zajam je služio uglavnom za nabavku željezničkog materijala, koji se dobivao iz Njemačke. Godine 1891. njemački izvoz u Rumunjsku iznosio je 55 miliona maraka. Slijedeće godine pao je na 39,4 miliona i, s prekidima, pao je 1900. godine na 25,4 miliona. Tek posljednjih godina ponovo je dostignut nivo od 1891 — zahvaljujući dvama novim zajmovima.

Njemački izvoz u Portugal popeo se zbog zajmova od 1888/89. na 21,1 milion (1890); zatim je u dvije slijedeće go-

dine pao na 16,2 i 7,4 miliona i dostigao svoj stari nivo tek 1903. godine.

Još su reljefniji podaci o njemačko-argentinskoj trgovini. Zbog zajmova 1888. i 1890. njemački izvoz u Argentinu dostigao je 1889. godine 60,7 miliona. Dvije godine kasnije izvoz je iznosio svega 18,6 miliona, manje od trećine ranijeg. Tek 1901. dostignut je i premašen nivo od 1889, što je bilo u vezi s novim državnim i gradskim zajmovima, s avansima za podizanje električnih centrala i drugim kreditnim operacijama.

Izvoz u Čile popeo se zbog zajma od 1889. na 45,2 miliona (1892) i pao je druge godine na 22,5 miliona. Poslije novog zajma, zaključenog posredovanjem njemačkih banaka 1906. godine, izvoz se popeo na 84,7 miliona (1907), da bi već 1908. ponovo pao na 52,4 miliona.*

Lansburg izvlači iz tih činjenica smiješan malograđanski moral: da je izvoz koji je u vezi sa zajmovima nesiguran i neravnomjeran, da nije dobro izvoziti kapital u inostranstvo umjesto da se »prirodno« i »harmonično« razvija domaća industrija, da Krupa »skupo« koštaju milionski bakšiši pri inostranim zajmovima itd. Ali činjenice govore jasno: povećanje izvoza *baš* je u vezi s lupeškim mahinacijama finansijskog kapitala, koji ne vodi računa o buržoaskom moralu i dere dvije kože s vola: prvo, profit od zajma, drugo, profit od *tog istog* zajma kad se ovaj troši na kupovanje Krupovih proizvoda ili željezničkog materijala sindikata čelika i tako dalje.

Ponavljamo: mi nikako, ne smatramo Lansburgovu statistiku za savršenstvo, ali nju je obavezno trebalo navesti, jer je ona naučnija od statistike Kautskog i Spektatora, jer Lansburg pokazuje kako se pravilno prilazi pitanju. Ko hoće da raspravlja o značenju finansijskog kapitala u stvari izvoza itd., taj mora umjeti da izdvoji vezu izvoza specijalno i samo s mahinacijama finansijera, specijalno i samo s prodajom kartelskih proizvoda itd. Porediti pak naprosto kolonije uopće s nekolonijama, jedan imperijalizam s drugim imperijalizmom, jednu polukoloniju ili koloniju (Egipat) sa svim ostalim zemljama — znači obilaziti i zataškavati baš *suštinu* stvari.

Teoretska kritika imperijalizma kod Kautskog zato i nema ničeg zajedničkog s marksizmom, zato i služi samo kao uvod u propovijedanje mira i jedinstva s oportunistima i socijalšovinistima, što ta kritika obilazi i zataškava baš najdublje i najosnovnije protivrječnosti imperijalizma: protivrječnost između monopola i slobodne konkurencije koja postoji naporedo s monopolima, između gigantskih »operacija«

* »Die Bank«, 1909, 2, str. 819 i d.

(i gigantskih profita) finansijskog kapitala i »poštene« trgovine na slobodnom tržištu, između kartela i trustova, s jedne strane, i nekartelirane industrije, s druge, itd.

Potpuno isti reakcionarni karakter ima i famozna teorija »ultraimperijalizma«, čiji je tvorac Kautski. Uporedite njegovo razmatranje o toj temi 1915. s Hobsonovim razmatranjem 1902:

Kautski: »... Zar ne može sadašnja imperijalistička politika biti potisnuta od nove, ultraimperijalističke, koja će namjesto međusobne borbe nacionalnih finansijskih kapitala staviti zajedničku eksploataciju svijeta od strane internacionalno ujedinjenog finansijskog kapitala? Takva nova faza kapitalizma u svakom slučaju može se zamisliti. Da li se ona može i ostvariti — za rješenje tog pitanja nemamo još sve potrebne pretpostavke«*

Hobson: »Kršćanstvo, koje se učvrstilo u nekoliko velikih federativnih imperija, od kojih svaki ima niz necivilizirani kolonija i zavisnih zemalja, izgleda mnogima kao najzakonitiji razvitak sadašnjih tendencija, i to takav razvitak koji ulijeva najviše nade u trajan mir na čvrstoj bazi interimperijalizma«.

Ultraimperijalizmom ili nadimperijalimom Kautski je nazvao ono što je Hobson 13 godina prije njega nazvao interimperijalizmom ili međuimperijalizmom. Osim kovanja nove pametne riječi, zamjenjivanjem jednog latinskog prefiksa drugim, napredak »naučne« misli kod Kautskog sastoji se samo u pretenziji da se kao marksizam servira ono što Hobson opisuje, u stvari, kao licemjerstvo engleskih popova. Poslije englesko-burskog rata bilo je sasvim prirodno da taj mnogopoštovani stalež koncentrira glavne snage na *tješenje* engleskih malograđana i radnika, koji su imali mnogo gubitaka u mrtvima u južnoafričkim bojevima i koji su povišenjem poreza plaćali garantiranje viših profita engleskim finansijerima. A koja bi utjeha mogla biti bolja od utjehe da imperijalizam nije tako rđav, da je on blizu inter- (ili ultra-) imperijalizmu, koji može osigurati stalan mir? Ma kako bile dobre namjere engleskih popova ili sladunjavog Kautskog, objektivni, tj. stvarni socijalni smisao njegove »teorije« jedan je i samo jedan: najreakcionarnije tješenje masa nadama u mogućnost stalnog mira u kapitalizmu pomoću skretanja pažnje od oštrih protivrječnosti i oštrih problema današnjice na lažne perspektive nekog tobože novog budućeg »ultraimperijalizma«. Obmana masa — osim nje nema apsolutno ničeg u »marksističkoj« teoriji Kautskog.

---

* »Neue Zeit«, 30. aprila 1915, 144.

U stvari, dovoljno je da jasno uporedimo općepoznate, nepobitne činjenice, pa da se uvjerimo koliko su perspektive koje bi Kautski htio da sugerira njemačkim radnicima (i radnicima svih zemalja) lažne. Uzmimo Indiju, Indokinu i Kinu. Poznato je da su te tri kolonijalne i polukolonijalne zemlje sa stanovništvom od 6—7 stotina miliona podvrgnute eksploataciji finansijskog kapitala nekoliko imperijalističkih država — Engleske, Francuske, Japana, Sjedinjenih Država itd. Uzmimo da te imperijalističke zemlje sklope saveze, jedan protiv drugog, da bi odbranile ili proširile svoje posjede, interese i »sferu utjecaja« u spomenutim azijskim državama. To bi bili »interimperijalistički« ili »ultraimperijalistički« savezi. Uzmimo da *sve* imperijalističke države sklope savez radi »mirne« podjele spomenutih azijskih zemalja — to bi bio »internacionalno ujedinjeni finansijski kapital«. Faktične primjere takvog saveza imamo u istoriji XX vijeka, na primjer u odnosu velikih sila prema Kini.[18] Pita se: da li je »moguće« pretpostaviti, pod uvjetom da kapitalizam postoji i dalje (a baš taj uvjet pretpostavlja Kautski), da takvi savezi neće biti kratkotrajni? da će oni isključivati trvenja, sukobe i borbu u svakojakim i u svim mogućim oblicima?

Dovoljno je da jasno postavimo pitanje, pa da na njega ne bude moguć drugi odgovor do negativan. Jer u kapitalizmu *nije* moguća druga baza za podjelu sfera utjecaja, interesâ, kolonija itd. osim *snaga* učesnika u diobi, snaga opće-ekonomska, finansijska, vojna itd. A snaga tih učesnika u diobi mijenja se nejednako, jer u kapitalizmu *ravnomjernog* razvitka pojedinih preduzeća, trustova, industrijskih grana, zemalja ne može biti. Prije pola vijeka Njemačka je bila šaka jada, ako njenu kapitalističku snagu uporedimo sa snagom ondašnje Engleske; tako isto — Japan u poređenju s Rusijom. Zar je »moguće« pretpostaviti da će za deset-dvadeset godina ostati *ne*izmijenjen odnos snaga između imperijalističkih država? Apsolutno nije moguće.

Zato su »interimperijalistički« ili »ultraimperijalistički« savezi u kapitalističkoj stvarnosti, a ne u banalnoj malogra-

---

[17] *Francuska Panama* — izraz koji je nastao u vezi s razobličavanjem velikih zloupotreba i koruptivnosti političara, državnih činovnika i listova u Francuskoj 1892—1893, potkupljenih od francuske kompanije za izgradnju Panamskog kanala. *Prev.*

[18] Lenjin ima u vidu takozvani »završni protokol« potpisan 7. septembra 1901. između imperijalističkih država (Engleska, Austro-Ugarska, Belgija, Francuska, Njemačka, Italija, Japan, Rusija, Holandija, Španija i SAD) i Kine poslije ugušenja bokserskog ustanka (vidi napomenu 19). Strani kapital dobivao je njime nove mogućnosti za eksploatiranje i pljačku Kine. *Prev.*

đanskoj fantaziji engleskih popova ili njemačkog »marksista« Kautskog — ma u kakvom se obliku ti savezi sklapali: bilo u obliku jedne imperijalističke koalicije protiv druge imperijalističke koalicije, bilo u obliku općeg saveza *svih* imperijalističkih država — *ne*izbježno samo »predasi« između ratova. Mirni savezi pripremaju ratove i sa svoje strane izrastaju iz ratova, uvjetujući jedni druge, rađajući promjenu oblika mirne i nemirne borbe iz *jednog i istog tla* imperijalističkih veza i uzajamnih odnosa svjetske privrede i svjetske politike. A premudri Kautski, da bi umirio radnike i pomirio ih sa socijalšovinistima, koji su prešli na stranu buržoazije, *odvaja* jednu kariku jedinstvenog lanca od druge, odvaja današnji mirni (i ultraimperijalistički — čak ultra-ultraimperijalistički) savez *svih* država radi »umirivanja« Kine (sjetite se ugušivanja bokserskog ustanka[19]) od sutrašnjeg ne-mirnog sukoba, koji priprema prekosutra opet »mirni«opći savez za podjelu recimo Turske *itd. itd.* Umjesto žive veze između periodâ imperijalističkog mira i periodâ imperijalističkih ratova Kautski servira radnicima mrtvu apstrakciju, da bi ih pomirio s njihovim mrtvim vođama.

Amerikanac Hil u svojoj »Istoriji diplomatije u međunarodnom razvitku Evrope« daje u predgovoru ove periode najnovije istorije diplomatije: 1) era revolucije; 2) u stavni pokret; 3) era »trgovinskog imperijalizma«* naših dana. A jedan pisac dijeli istoriju »svjetske politike« Velike Britanije od godine 1870. na 4 perioda: 1) prvi azijski (borba protiv kretanja Rusije u srednjoj Aziji u pravcu Indije); 2) afrički (otprilike 1885. do 1902) — borba s Francuskom oko podjele Afrike (»Fašoda« 1898 — umalo što nije došlo do rata s Francuskom); 3) drugi azijski (ugovor s Japanom protiv Rusije) i 4) »evropski« — uglavnom protiv Njemačke**. »Političke čarke prethodnica razigravaju se na finansijskoj bazi«, pisao je još 1905. bankovni »radnik« Riser, ukazujući na to kako je francuski finansijski kapital, operirajući u Italiji,

---

[19] *Bokserski ustanak* — antiimperijalistički narodni ustanak u Kini 1899—1901, koji je diglo društvo »Ihotjiian« (»Pesnica pravde i sloge«), kasnije nazvano Ihotvan. Združeni kazneni korpus imperijalističkih država, pod vrhovnom komandom njemačkog generala Valderzea, krvavo je ugušio ustanak. U gušenju ustanka učestvovali su njemački, japanski, engleski, američki i ruski imperijalisti. Kina je bila primorana da 1901. potpiše takozvani »završni protokol«, po kojem se pretvarala u polukoloniju stranog imperijalizma. *Prev.*

* David Jayne Hill: »A History of the Diplomacy in the International Development of Europe«, vl. I, p. X.

** Schilder, op. cit., 178.

pripremao politički savez tih zemalja, kako se razvijala borba Njemačke i Engleske oko Perzije, borba svih evropskih kapitala oko zajmova Kini itd. Eto to je živa stvarnost »ultraimperijalističkih« mirnih saveza u njihovoj nerazdvojnoj vezi s prostoimperijalističkim konfliktima.

Zataškavanje najdubljih protivrječnosti imperijalizma od strane Kautskog, koje se neizbježno pretvara u uljepšavanje imperijalizma, ostavlja svoje tragove i na kritici političkih osobina imperijalizma koju daje taj pisac. Imperijalizam je epoha finansijskog kapitala i monopolâ koji svuda nose tendenciju ka dominaciji, a ne ka slobodi. Reakcija na cijeloj liniji, ma kakav bio politički poredak, krajnje zaoštravanje protivrječnosti i u toj oblasti — rezultat je tih tendencija. Naročito se zaoštrava također nacionalno ugnjetavanje i težnja za aneksijama, tj. za narušavanjem nacionalne nezavisnosti (jer aneksija nije ništa drugo nego narušavanje samoodređenja nacija). Hilferding pravilno ističe vezu između imperijalizma i zaoštravanja nacionalnog ugnjetavanja: »Što se tiče novootvorenih zemalja — piše on — kapital koji se tamo uvozi pojačava suprotnosti i izaziva sve veći i veći otpor naroda, kod kojih se budi nacionalna svijest, protiv došljaka; otpor koji može lako preći u opasne mjere protiv stranog kapitala. Potpuno se revolucioniraju stari socijalni odnosi, ruši se hiljadugodišnja agrarna izoliranost »vanistorijskih nacija«, one se uvlače u kapitalistički vrtlog. Kapitalizam sam postepeno daje pokorenima sredstva i puteve za njihovo oslobođenje. I oni ističu cilj koji je nekad za evropske nacije predstavljao nešto najviše: stvaranje jedinstvene nacionalne države kao sredstva za ekonomsku i kulturnu slobodu. Taj pokret za nezavisnost prijeti evropskom kapitalu u njegovim najdragocjenijim oblastima eksploatacije koje obećavaju najsjajnije perspektive, i evropski kapital može održavati svoju dominaciju samo putem stalnog povećavanja svojih vojnih snaga«.*

Ovome treba dodati da imperijalizam vodi aneksijama, pojačavanju nacionalnog ugnjetavanja i prema tome i sve jačem otporu ne samo u novootvorenim nego i u starim zemljama. Ustajući protiv pojačavanja političke reakcije od strane naroda, kod kojih se budi nacionalna svijest, protiv došljaka; imperijalizma, Kautski ostavlja u sjeni pitanje o nemogućnosti jedinstva s oportunistima u epohi imperijalizma, pitanje koje je postalo naročito aktuelno. Ustajući protiv aneksija, on daje svojim argumentima oblik koji je za oportuniste najmanje bolan i koji oni najlakše mogu prihvatiti. On se obraća neposredno njemačkoj publici, a ipak zataškava baš

* »Finansovyj kapital«, 487.

ono što je najvažnije i najaktuelnije: na primjer da je Elzas-Lotaringija aneksija od strane Njemačke. Da bismo ocijenili to »zastranjivanje misli« Kautskog, uzećemo primjer. Uzmimo da Japanac osuđuje aneksiju Filipina od strane Amerikanaca. Pita se: da li će biti mnogo onih koji će povjerovati da on to čini iz mržnje prema aneksijama uopće, a ne iz želje da on sam anektira Filipine? I zar nećemo morati priznati da se »borba« Japanaca protiv aneksije može smatrati iskrenom i politički poštenom jedino u tom slučaju ako on ustaje protiv aneksije Koreje od strane Japana, ako on zahtijeva slobodu otcjepljenja Koreje od Japana?

I teoretska analiza imperijalizma kod Kautskog i njegova ekonomska i, tako isto, politička kritika imperijalizma *skroz* su zadojene duhom — koji se apsolutno ne može pomiriti s marksizmom — zataškavanja i zaglađivanja najosnovnijih protivrječnosti, težnjom da se u evropskom radničkom pokretu pošto-poto odbrani uzdrmano jedinstvo s oportunizmom.

X. ISTORIJSKO MJESTO IMPERIJALIZMA

Vidjeli smo da je imperijalizam po svojoj ekonomskoj suštini monopolistički kapitalizam. Već time je određeno istorijsko mjesto imperijalizma, jer monopol, koji izrasta na tlu slobodne konkurencije i baš iz slobodne konkurencije, jeste prelaz od kapitalističke formacije k višoj društveno-ekonomskoj formaciji. Napose treba istaći četiri glavne vrste monopolâ ili glavne manifestacije monopolističkog kapitalizma, koje su karakteristične za epohu koju razmatramo.

Prvo, monopol je izrastao iz koncentracije proizvodnje na vrlo visokom stupnju njenog razvitka. To su monopolistički savezi kapitalista, karteli, sindikati, trustovi. Vidjeli smo kakvu ogromnu ulogu igraju oni u današnjem privrednom životu. U početku XX vijeka oni su potpuno prevladali u najrazvijenijim zemljama, i mada su prve korake na putu karteliranja prije učinile zemlje s visokom zaštitnom carinom (Njemačka, Amerika), Engleska je sa svojim sistemom slobodne trgovine tek nešto malo kasnije pokazala istu osnovnu činjenicu: rađanje monopola iz koncentracije proizvodnje.

Drugo, monopoli su doveli do pojačanog prigrabljivanja najvažnijih izvora sirovina, naročito za osnovnu i najjače karteliranu, industriju kapitalističkog društva: industriju uglja i crnu metalurgiju. Monopolističko posjedovanje najvažnijih izvora sirovina silno je povećalo vlast krupnog kapitala i za-

oštrilo protivrječnosti između kartelirane i nekartelirane industrije.

Treće, monopol je izrastao iz banaka. One su se od skromnih posredničkih preduzeća pretvorile u monopoliste finansijskog kapitala. Nekih tri do pet najkrupnijih banaka svake od najrazvijenijih kapitalističkih nacija ostvarilo je »personalnu uniju« industrijskog i bankovnog kapitala, koncentriralo u svojim rukama raspolaganje milijardama i milijardama, koje čine najveći dio kapitala i novčanih prihoda cijele zemlje. Finansijska oligarhija koja prekriva gustom mrežom odnosa zavisnosti sve bez izuzetka ekonomske i političke institucije savremenog buržoaskog društva — najreljefnija je manifestacija tog monopola.

Četvrto, monopol je izrastao iz kolonijalne politike. Mnogobrojnim »starim« motivima kolonijalne politike finansijski kapital je dodao borbu za izvore sirovina, za izvoz kapitala, za »sfere utjecaja« — tj. sfere unosnih poslova, koncesija, monopolističkih profita itd. — najzad za privredni teritorij uopće. Kad su kolonije evropskih država predstavljale, na primjer, deseti dio Afrike, kao što je to bilo još 1876, tada se kolonijalna politika mogla razvijati ne-monopolistički, po tipu, tako da kažem, »slobodnog prigrabljivanja« zemalja. Ali kad je $^{9}/_{10}$ Afrike bilo prigrabljeno (1900), kad je cijeli svijet bio podijeljen — neizbježno je nastupila era monopolnog posjedovanja kolonija, a prema tome, i naročito zaoštrene borbe za podjelu i za ponovnu podjelu svijeta.

Koliko je monopolistički kapitalizam zaoštrio sve protivrječnosti kapitalizma — opće je poznato. Dovoljno je ukazati na skupoću i na pritisak kartela. To zaoštravanje protivrječnosti najjača je pokretačka snaga prelaznog istorijskog perioda, koji je počeo s definitivnom pobjedom svjetskog finansijskog kapitala.

Monopoli, oligarhija, tendencija ka dominaciji umjesto tendencijâ k slobodi, eksploatacija sve većeg broja malih ili slabih nacija od šačice najbogatijih ili najjačih nacija — sve to rodilo je one karakteristične crte imperizalizma koje nas gone da ga karakteriziramo kao parazitski ili truleći kapitalizam. Sve reljefnije se ispoljava, kao jedna od tendencija imperijalizma, stvaranje »države-rentijera«, države-lihvara, čija buržoazija sve više živi od izvoza kapitala i »rezanja kupona«. Bilo bi pogrešno misliti da ta tendencija k truljenju isključuje brzi porast kapitalizma; ne, pojedine industrijske grane, pojedini slojevi buržoazije, pojedine zemlje pokazuju u epohi imperijalizma jače ili slabije čas jednu čas drugu od tih tendencija. Uopće uzevši, kapitalizam raste kudikamo brže nego prije, ali taj porast ne samo što postaje uopće neravnomjer-

niji, nego se neravnomjernost manifestira i specijalno u truljenju zemalja najbogatijih kapitalom (Engleska).

O brzini ekonomskog razvitka Njemačke pisac studije o njemačkim krupnim bankama, Riser, veli: »Ne baš spori napredak prethodne epohe (1848—1870) stoji prema brzini razvitka cijele njemačke privrede, i posebno njenih banaka, u ovoj epohi (1870—1905) otprilike u istom odnosu kao brzina kretanja poštanskih kola dobrog starog vremena prema brzini današnjeg automobila, koji juri tako da postaje opasan i za bezbrižnog pješaka i za one koji sjede u automobilu«. Sa svoje strane taj finansijski kapital koji je neobično brzo izrastao rado bi, baš zato što je tako brzo izrastao, prešao na »mirnije« posjedovanje kolonija koje treba da budu prigrabljene — ne samo pomoću mirnih sredstava — od bogatijih nacija. A u Sjedinjenim Državama ekonomski razvitak je posljednjih decenija napredovao još brže nego u Njemačkoj, i baš *zahvaljujući* tome parazitske crte najnovijeg američkog kapitalizma ispoljile su se naročito oštro. S druge strane, poređenje recimo republikanske američke buržoazije s monarhističkom japanskom ili njemačkom pokazuje da najkrupnija politička razlika u najvećem stepenu slabi u epohi imperijalizma — ne zato što ona ne bi bila važna uopće, nego zato što se u svim tim slučajevima radi o buržoaziji s određenim crtama parazitizma.

Monopolno visoki profiti kapitalista jedne od mnogih industrijskih grana, jedne od mnogih zemalja itd. pružaju tim kapitalistima ekonomsku mogućnost da potkupljuju pojedine slojeve radnika, a privremeno i prilično značajnu manjinu radnika, privlačeći ih na stranu buržoazije dane industrijske grane ili dane nacije protiv svih ostalih. I sve jači antagonizam između imperijalističkih nacija zbog podjele svijeta pojačava tu tendenciju. Tako se stvara veza između imperijalizma i oportunizma, koja se manifestovala najranije i najjasnije u Engleskoj zahvaljujući tome što su se neke imperijalističke crte razvitka pojavile ondje mnogo ranije nego u drugim zemljama. Neki pisci, npr. L. Martov, vole da se izvlače od činjenice da između imperijalizma i oportunizma u radničkom pokretu postoji veza — činjenice koja sad naročito jako pada u oči — pomoću »službenooptimističkih« (u duhu Kautskog i Huismansa) rezoniranja ove vrste: stvar protivnika kapitalizma bila bi beznadna kad bi baš najrazvijeniji kapitalizam vodio jačanju oportunizma ili kad bi baš najbolje plaćeni radnici bili skloni oportunizmu itd. Ne treba se varati u pogledu značenja tog »optimizma«: to je optimizam u pogledu oportunizma, to je optimizam koji služi za prikrivanje oportunizma. U stvari, naročita brzina i naročita odvratnost razvitka

oportunizma nije nikakva garancija njegove čvrste pobjede; brzina razvitka zlog čira na zdravom organizmu može samo ubrzati provaljivanje čira, oslobođenje organizma od njega. Najopasniji su u ovom pogledu ljudi koji neće da shvate da borba protiv imperijalizma ako nije nerazdvojno vezana s borbom protiv oportunizma, jeste šuplja i lažna fraza.

Iz svega gore rečenog o ekonomskoj suštini imperijalizma izlazi da ga treba karakterizirati kao prelazni ili, tačnije, umirući kapitalizam. Izvanredno je poučno u tom pogledu da buržoaski ekonomisti koji opisuju najnoviji kapitalizam obično upotrebljavaju riječi: »preplitanje«, »odsustvo izoliranosti« itd.; banke su »preduzeća koja po svojim zadacima i po svom razvitku nemaju čisto privatno-ekonomski karakter i sve više izlaze iz sfere čisto privatnopravnog reguliranja«. I isti Riser, koji je napisao te riječi, vrlo ozbiljno izjavljuje da se »predskazivanje« marksista o »podruštvljavanju« »nije ostvarilo«!

Šta izražava ta riječ »preplitanje«? Ona hvata samo najupadljiviju crtu procesa koji se vrši pred našim očima. Ona pokazuje da promatrač broji pojedina drveća, a ne vidi šumu. Ona ropski kopira vanjsko, slučajno, kaotično. Ona otkriva da je promatrač čovjek koji je pritisnut sirovom građom i apsolutno ne razumije njen smisao i značenje. »Slučajno se preplиće« posjedovanje dionica, odnosi među privatnim vlasnicima. Ali ono što je podloga tog preplitanja, ono što čini njegovu osnovu — to su društveni odnosi proizvodnje koji se mijenjaju. Kad krupno preduzeće postaje gigantsko i planski, na osnovi tačnog evidentiranja masovnih podataka, organizira nabavku primarnih sirovina u razmjeru: $^2/_3$ ili $^3/_4$ svega što je potrebno za desetke miliona stanovništva; kad se sistematski organizira transport tih sirovina u najzgodnija mjesta proizvodnje, koja su ponekad udaljena jedno od drugog na stotine i hiljade kilometara; kad se iz jednog centra upravlja svim stadijima sukcesivne obrade materijala — sve do dobivanja čitavog niza raznolikih gotovih proizvoda; kad se raspodjela tih proizvoda vrši po jednom planu među desetke i stotine miliona potrošača (prodaja petroleja i u Americi i u Njemačkoj od strane američkog »Petrolejskog trusta«); — onda postaje očigledno da pred sobom imamo podruštvljavanje proizvodnje, a ne nikako prosto »preplitanje«; — da su privatnoekonomski i privatnovlasnički odnosi ljuska koja više ne odgovara sadržaju, koja neizbježno mora da trune ako se umjetno odlaže njeno uklanjanje — koja može ostati u stanju truljenja relativno dugo (u najgorem slučaju, ako se otegne ozdravljenje od oportunističkog čira), ali koja će ipak neizbježno biti uklonjena.

Oduševljeni poklonik njemačkog imperijalizma Šulce-Gevernic uzvikuje:

»Ako njemačkim bankama u kranjoj liniji rukovodi tuce osoba, njihova je djelatnost već sada važnija za dobro naroda, nego djelatnost većine državnih ministara« (na »preplitanje« bankara, ministara, industrijalaca, rentijera ovdje je zgodnije zaboraviti...)... »Zamislimo da su pokazane tendencije razvitka došle do kraja: novčani kapital nacije je ujedinjen u bankama; banke povezane u kartel; investicioni kapital nacije izliven u formu vrijednosnih papira. Tada se ostvaruju genijalne riječi Sen-Simona: „Sadašnja anarhija u proizvodnji, koja dolazi otuda što se ekonomski odnosi razvijaju bez jednoobraznog reguliranja, treba da ustupi mjesto organizaciji proizvodnje. Razvijanje proizvodnje neće biti stvar šefova preduzeća koji su nezavisni jedan od drugog i koji ne poznaju ekonomske potrebe ljudi, nego stvar jedne društvene ustanove. Centralno upravno tijelo, koje će moći da promatra s višeg gledišta široku oblast socijalne ekonomike, regulirаće tu oblast onako kako je to korisno za cijelo društvo, predavaće sredstva za proizvodnju u najkvalificiranije ruke i naročito se brinuti o stalnoj harmoniji između proizvodnje i potrošnje. Postoje ustanove koje su u krug svojih zadataka uključile izvjesnu organizaciju privrednog rada: banke". Mi smo još daleko od ostvarenja tih Sen-Simonovih riječi, ali se već nalazimo na putu k njihovom ostvarenju: marksizam drukčiji nego što ga je zamišljao Marks, ali samo po obliku drukčiji«*.

Nema šta: divno »opovrgavanje« Marksa, koje čini korak nazad od egzaktne Marksove naučne analize k naslućivanju — genijalnom, ali ipak samo naslućivanju Sen-Simona.

Napisano januara-juna 1916.
Kao posebna brošura
prvi put štampano
u Petrogradu aprila 1917.

(Preveo *Ognjen Prica.*
Redaktor *Zvonko Tkalec)*

* »Grundriss der Sozialökonomik«, 146.

DODACI

DOGAĐAJI NA BALKANU I U PERZIJI

U posljednje vrijeme balkanski događaji ispunili su političku štampu ne samo Rusije nego i cijele Evrope. Neko vrijeme je izgledalo da se opasnost evropskog rata primakla sasvim blizu, pa i sad još — mada ima mnogo više vjerovatnosti da će se stvar ograničiti na huku a da do rata neće doći — ova opasnost ipak još ni izdaleka nije odstranjena.

Bacimo opći pogled na karakter krize i na zadatke koje ona postavlja ruskoj radničkoj partiji.

Buđenje azijskih naroda za politički život dobilo je naročiti podstrek od rusko-japanskog rata i od ruske revolucije. Ali to buđenje se tako sporo prebacivalo iz jedne zemlje u drugu da je u Perziji gotovo odlučujuću ulogu odigrala i nastavlja da igra ruska kontrarevolucija, a turska revolucija je odmah naišla pred sobom na kontrarevolucionarnu koaliciju sila s Rusijom na čelu. Istina, ova posljednja tvrdnja na prvi pogled protivrječi općem tonu evropske štampe i izjava diplomatije: ako čovjek sluša te izjave, ako vjeruje člancima oficioza — svi su puni »simpatija« za obnovljenu Tursku, svi jedino žele snaženje i razvijanje ustavnog režima u Turskoj, svi naprosto ne mogu da se nahvale »umjerenošću« buržoaskih mladoturaka.

No sve ove riječi su primjer podlog buržoaskog licemjerstva savremenih reakcionarnih vlada Evrope i savremene reakcionarne evropske buržoazije. Na djelu nijedna evropska zemlja koja sebe naziva demokratijom, nijedna evropska buržoaska partija koja se zove demokratska, progresivna, liberalna, radikalna itd. nije ničim dokazala svoju stvarnu želju da pomogne turskoj revoluciji, njenoj pobjedi, njenom učvršćenju. Naprotiv, sve se *boje* uspjeha turske revolucije, jer bi taj uspjeh značio neminovno, s jedne strane, razvijanje težnja za autonomijom i stvarnom demokratijom u svim balkanskim narodima, a, s druge strane, pobjedu perzijske revolucije, nov podstrek demokratskom pokretu u Aziji, pojačanje borbe za samostalnost u Indiji, stvaranje slobodnih

režima duž goleme ruske granice, dakle, stvaranje novih uslova koji otežavaju politiku crnostotinaškog carizma i olakšavaju polet revolucije u Rusiji, i tako dalje.

Suština onoga što se sad događa na Balkanu, u Turskoj, u Perziji, svodi se na kontrarevolucionarnu koaliciju evropskih sila *protiv* rastućeg demokratizma u Aziji. Svi napori naših vlada, sva propaganda »velikih« evropskih listova svodi se na to da se zabašuri ta činjenica, da se dezorijentira javno mnjenje, da se licemjernim govorima i diplomatskim hokus-pokusima prikrije *kontrarevolucionarna koalicija* takozvanih civiliziranih nacija Evrope protiv najmanje civiliziranih i najviše ustremljenih ka demokratizmu nacija Azije. I sva suština politike proletarijata u ovom momentu sastoji se u tome da se zdere maska s buržoaskih licemjera, da se pokaže pred očima najširih narodnih masa reakcionarnost evropskih vlada, koje iz straha od proleterske borbe kod svoje kuće igraju i pomažu igrati ulogu žandarma u odnosu na revoluciju u Aziji.

Mreža intriga kojima je Evropa obavila sve turske i balkanske događaje je gusta, i malograđanska publika hvata se na udicu diplomata koji nastoje da skrenu pažnju na sitnice, na detalje, na pojedine strane sadašnjih događaja, koji nastoje da zamrače smisao svega procesa u cjelini. Naprotiv, naš zadatak, zadatak međunarodne socijaldemokratije jeste: razjasniti narodu baš opću vezu događaja, osnovni pravac i podlogu svega što se događa.

Konkurencija kapitalističkih sila koje žele da »otkinu komade« i da prošire svoje posjede i svoje kolonije — zatim strah od samostalnog demokratskog pokreta među zavisnim ili od Evrope »tutorisanim« narodima, — to su dva pokretača čitave evropske politike. Mladoturke hvale za umjerenost i za uzdržanost, tj. hvale tursku revoluciju zato što je slaba, zato što ne budi duboke narodne slojeve, ne izaziva stvarnu samostalnost masa, zato što je neprijatelj proleterske borbe koja počinje u otomanskom imperiju, — i u isto vrijeme nastavljaju da pljačkaju Tursku kao i ranije. Hvale zato što mogu po starome nastavljati pljačku turskih posjeda. Hvale mladoturke i nastavljaju politiku koja najočiglednije predstavlja politiku *podjele Turske*. Izvanredno tačno i istinito rekle su tim povodom »Lajpciške narodne novine«, organ mjesnih socijaldemokrata:

»U maju 1791. dalekovidni državnici, koji su se stvarno brinuli o dobru domovine, izvršili su političku reformu u Poljskoj. Pruski kralj i austrijski car hvalili su ustav od 3. maja, pozdravljali ga kao stvar »koja nosi dobro susjednoj državi«. Cijeli svijet je hvalio poljske reformatore za »umje-

renost« s kojom su se prihvatili svog posla za razliku od strašnih jakobinaca u Parizu... 23. januara 1793. Pruska, Austrija i Rusija potpisale su ugovor o podjeli Poljske! U augustu 1908. mladoturci su izvršili političku reformu koja je prošla neobično glatko. Cijeli svijet ih je hvalio za pristojnu »umjerenost« s kojom su se prihvatili posla za razliku od strašnih socijalista u Rusiji... U oktobru 1908. odigrava se niz događaja koji svi vode k podjeli Turske«.

Doista, bila bi direktno djetinjarija ako bi nekome palo na pamet da vjeruje *riječima* diplomata ne vodeći računa o njihovim *djelima*, o kolektivnom istupanju sila, protiv revolucionarne Turske. Dovoljno je uporediti *činjenicu* sastanka i pregovora ministara inostranih poslova, šefova nekih država — s kasnijim događajima pa da se naivna vjera u izjave diplomata raspрši kao dim. U augustu i septembru, baš poslije mladoturske revolucije i prije samih deklaracija Austrije i Bugarske, vidimo sastanak g. Izvoljskog u Karlovim Varima i Marijanskim Laznima s kraljem Eduardom, s premijerom francuske republike Klemansoom, sastanak ministra inostranih poslova Austrije von Erentala s talijanskim ministrom inostranih poslova Titonijem u Salcburgu, zatim sastanak Izvoljskog s Erentalom 15. septembra u Buhloe, sastanak Ferdinanda, bugarskog kneza s Franjom Josipom u Budimpešti, sastanak Izvoljskog s fon Šenom, njemačkim ministrom inostranih poslova, zatim s Titonijem i s talijanskim kraljem.

Ove činjenice govore same za sebe. *Prije* akcije Austrije i Bugarske *sve bitno* bilo je već dogovoreno na najkonspirativniji i najneposredniji način, prilikom ličnog sastanka kraljeva i ministara, *između šest* sila: Rusije, Austrije, Njemačke, Italije, Francuske i Engleske. Novinska prepirka koja je *potom* počela oko toga da li je Erental rekao istinu da su Italija, Njemačka i Rusija dale svoj pristanak na to da Austrija anektira (prisajedini) Bosnu i Hercegovinu ili nije, — to je sve *čista komedija, čisto odvlačenje pažnje* na koje se hvataju samo liberalni filistri. Glavni maheri vanjske politike evropskih država, Izvoljski, Erentali i sva ta banda okrunjenih razbojnika sa svojim ministrima namjerno su bacili kost štampi: gložite se, gospodo, oko toga ko je koga prevario i ko je koga uvrijedio, da li Austrija Rusiju, da li Bugarska Austriju itd., ko je »prvi« počeo kidati Berlinski traktat, ko i kako se odnosi prema planu konferencije sila i tako dalje i tome slično. Izvolite, zabavljajte tim interesantnim i važnim — o! izvanredno važnim! — pitanjima javno mnjenje. Nama upravo to i treba da bismo prikrili *glavno i osnovno:* već postignuti prethodni sporazum u osnovnom,

tj. u istupanju protiv mladoturske revolucije, u daljim koracima ka podjeli Turske, u reviziji, pod ovom ili onom firmom, pitanja Dardanela, u dopuštenju ruskom crnostotinaškom caru da guši perzijsku revoluciju. Eto u čemu je sva suština, eto što je nama, vođama reakcionarne buržoazije cijele Evrope stvarno potrebno i što mi činimo. A liberalne budale u štampi i u parlamentima neka se zabave brbljanjem o tome čime je počela i kako je ko rekao i pod kakvom firmom treba da bude konačno oformljena, potpisana i pokazana cijelom svijetu politika kolonijalne pljačke i gušenja demokratskih pokreta.

Liberalna štampa svih krupnih evropskih sila — osim u ovom momentu »najsitnije« Austrije — bavi se tada time što optužuje *svoju* vladu za nedovoljno čuvanje *svojih* nacionalnih interesa. Liberali svake zemlje prikazuju svoju zemlju i svoju vladu najnevještijom, najmanje snalažljivom u »iskorištavanju« situacije, prevarenom itd. Upravo tu politiku vode i naši kadeti, koji su već davno dotjerali dotle da im uspjesi Austrije ulivaju »zavist« (doslovni izraz g. Miljukova). Sva ta politika liberalnih buržuja uopće i politika naših kadeta napose najodvratnije je licemjerstvo, najgnusnija izdaja stvarnih interesa progresa i slobode. Jer takva politika, prvo, zamračuje demokratsku svijest narodnih masa prešućuje zavjeru reakcionarnih vlada; drugo, ona gura svaku zemlju na put takozvane aktivne vanjske politike, tj. odobrava sistem kolonijalne pljačke i miješanja sila u stvari Balkanskog poluotoka, miješanja koje je uvijek reakcionarno; treće, ta politika direktno ide naruku reakciji izazivajući kod naroda interes za koliko ćemo »mi« dobiti, koliko će »nama« pripasti kod diobe, koliko ćemo »mi« iscjenjkati. Reakcionarnim vladama je upravo u ovom momentu najpotrebnije baš to da se mogu pozvati na »javno mnjenje« radi potkrepljivanja svojih osvajanja ili zahtjeva za »kompenzacijom« itd. Pogledajte, vele, štampa moje zemlje optužuje me zbog pretjerane nesebičnosti, zbog nedovoljne odbrane nacionalnih interesa, zbog popustljivosti, ona prijeti ratom, dakle, moji zahtjevi, kao »najskromniji ili najpravedniji«, treba da budu potpuno zadovoljeni.

Politika ruskih kadeta, kao i politika evropskih liberalnih buržuja, jeste lakejstvo pred reakcionarnim vladama, jeste odbrana kolonijalnih osvajanja, pljačke i miješanja u tuđe stvari. Politika kadeta je osobito štetna zato što se vodi pod zastavom »opozicije«, pa uslijed toga dezorijentira vrlo i vrlo mnoge, ulijeva povjerenje onima koji ne vjeruju ruskoj vladi, kvari svijest masa. Stoga i naši poslanici u Dumi i sve naše partijske organizacije moraju imati u vidu da je nemo-

guće učiniti ma i jedan ozbiljan korak u stvari socijaldemokratske propagande i agitacije povodom balkanskih događaja ne razjašnjavajući *i sa dumske tribine*, i u lecima, i na zborovima *vezu* između reakcionarne politike samodržavlja i licemjerne opozicije kadeta. Nemoguće je razjasniti narodu svu štetu, svu reakcionarnost carske politike ne razjašnjavajući tu *istu suštinu* kadetske vanjske politike. Nemoguće je boriti se protiv šovinizma i crnostotinaštva u vanjskoj politici ne boreći se protiv kadetskih fraza, grimasa, nedorečenosti i izvrdavanja.

Evo primjera do čega dovodi socijaliste popustljivost prema gledištu liberalne buržoazije. U poznatom organu oportunista »Sozialistische Monatshefte« (»Socijalistički — ??? — mjesečnik«) Maks Šipel piše povodom balkanske krize: »Gotovo svi članovi partije koji misle smatrali bi pogreškom ako bi prevladalo mišljenje, koje je nedavno još jedanput izrečeno u našem berlinskom centralnom organu (tj. u »Vorwärts«-u), naime mišljenje da Njemačka nema što da traži ni u sadašnjim ni u budućim prevratima na Balkanu. Razumije se, mi ne treba da težimo za teritorijalnim sticanjima... Ali je nesumnjivo da krupna pregrupiranja sila u toj oblasti, koja služi kao važna spojna karika Evrope, cijele Azije i dijela Afrike, najneposrednije diraju naš međunarodni položaj... Svako iole odlučujuće značenje ruske reakcionarne mašine zasad potpuno otpada... U Rusiji... mi nemamo razloga da vidimo neprijatelja u svakom slučaju i po svaku cijenu, kao što ju je smatrala neprijateljem demokratija pedesetih godina« (S. 1319).

Ovaj glupavi liberal, koji se prikriva maskom socijalista, nije opazio reakcionarne intrige Rusije iza njenih »briga« o »slavenskoj braći«! Govoreći: »mi« (u ime njemačke buržoazije), »naš« položaj itd., on nije opazio ni udarac mladoturskoj revoluciji ni korake protiv perzijske revolucije!

Citirane riječi štampane su u časopisu koji nosi datum 22. oktobra. 18. (5) oktobra »Novoje Vremja« donijelo je gromovit članak povodom toga što je »anarhija u Tabrisu dostigla nevjerovatne razmjere«, što je taj grad tobože »napola srušen i opljačkan od poludivljih revolucionara«. Pobjeda revolucije nad šahovim trupama u Tabrisu, kao što vidite, odmah je izazvala bijes ruskog oficioza. Vođa revolucionarne perzijske vojske, Satar-han, proglašen je u tom članku »aderbejdžanskim Pugačovom« (Aderbejdžan ili Azerbejdžan je sjeverna provincija Perzije; glavni grad te provincije je Tabris, stanovništvo te provincije, prema Rekliju, iznosi gotovo 1/5 ukupnog stanovništva Perzije). »Pita se — pisalo je »Novoje Vremja« — može li Rusija trpjeti bez

kraja i konca sve te gadosti koje razaraju našu milionsku trgovinu na perzijskoj granici?... Ne treba zaboraviti da čitavo istočno Zakavkazje i Aderbejdžan u etnografskom pogledu čine jednu cjelinu... Tatarski poluinteligenti u Zakavkazju, zaboravivši da su ruski podanici, odnose se s vatrenim simpatijama prema tabriskim neredima i šalju onamo svoje dobrovoljce... za nas je mnogo važnije da Aderbejdžan koji s nama graniči bude pacificiran. Ma koliko da je to žalosno, prilike mogu natjerati Rusiju da, pri svoj njenoj želji da se ni u šta ne miješa, uzme stvar na sebe«.

20. oktobra u njemačkim »Frankfurtskim novinama« telegrafirano je iz Petrograda da se »kompenzacijom« koju će dobiti Rusija smatra okupacija Azerbejdžana. 24. oktobra (11. novembra) iste novine donijele su telegram iz Tabrisa: *»Prije tri dana šest bataljona ruske pješadije s odgovarajućom količinom konjice i artiljerije prešli su perzijsku granicu i očekuju se danas u Tabrisu«.*

Ruske trupe prelazile su perzijsku granicu onog istog dana kad je M. Šipel, ponavljajući, kao rob, uvjeravanja, *dreku* liberalne i policijske štampe, govorio njemačkim radnicima da značenje Rusije kao masivnog reakcionarnog bloka pripada prošlosti i da vidjeti u Rusiji neprijatelja po svaku cijenu — znači griješiti!

Predstoji nov pokolj perzijskih revolucionara od strane trupa Nikolaja Krvavog. Poslije neoficijelnog Ljahova dolazi oficijelna okupacija Azerbejdžana i ponavljanje u Aziji onoga istog što je Rusija učinila u Evropi 1849. godine, kad je Nikolaj I slao trupe protiv madžarske revolucije. Tada je u Evropi među buržoaskim partijama još bilo prave demokratije, sposobne da se bori za slobodu, ne samo da licemjerno brblja o njoj, kao što rade svi buržoaski demokrati u naše dane. Tada je Rusija igrala ulogu evropskog žandarma protiv nekih, u najmanju ruku, evropskih zemalja. Sada *sve* najnajkrupnije države Evrope, ne izuzimajući »demokratsku« republiku »crvenog« Klemansoa, smrtno se bojeći svakog proširenja demokratije kod svoje kuće kao nečega što ide u korist proletarijatu, *pomažu* Rusiji da igra ulogu azijskog žandarma.

Nema ni najmanje sumnje da je u *septembarsku reakcionarnu zavjeru* Rusije, Austrije, Njemačke, Italije, Francuske i Engleske *ulazila* »sloboda akcije« Rusije protiv perzijske revolucije. Nije nimalo važno da li je to bilo napisano u nekom tajnom dokumentu, koji će biti štampan poslije mnogo godina u zbirci istorijskih materijala, ili je to Izvoljski samo rekao svojim dragim sabesjednicima, ili su sami ti sabesjednici »aludirali« na to da mi, eto, prelazimo

od »okupacije« k »aneksiji« a vi, možda, od Ljahova k »okupaciji« ili još nekako drukčije — sve to ima ništavno značenje. Bitno je ovo: ma koliko malo bila oformljena septembarska kontrarevolucionarna zavjera sila, ta *zavjera je činjenica,* i njeno značenje svakog dana postaje sve jasnije i jasnije. To je zavjera protiv proletarijata i protiv demokratije. To je zavjera u ime neposrednog gušenja revolucije u Aziji ili neposrednih udaraca toj revoluciji. To je zavjera u ime nastavljanja kolonijalne pljačke i teritorijalnih osvajanja danas na Balkanu, sutra u Perziji, prekosutra, možda u Maloj Aziji, u Egiptu itd. itd.

Svrgnuti tu ujedinjenu snagu okrunjenih razbojnika i međunarodnog kapitala može samo svjetska revolucija proletarijata. Aktuelan zadatak svih socijalističkih partija jeste — pojačati agitaciju u masama, zderati masku s igre diplomata svih zemalja i pokazati zorno, očigledno, sve činjenice koje svjedoče o podloj ulozi *svih savezničkih sila,* svih podjednako, kako neposrednih izvršilaca funkcija žandarma, tako i pomagača, prijatelja, finansijera tog žandarma.

Na ruskim socijaldemokratskim poslanicima u Dumi — u kojoj se očekuje i saopćenje Izvoljskoga i kadetsko-oktobrističkih interpelacija — leži sad izvanredno teška, ali i izvanredno visoka, velika dužnost. Oni su članovi ustanove koja prikriva politiku glavne reakcionarne sile, glavnog zavjerenika kontrarevolucije, i oni moraju da nađu u sebi znanja i hrabrosti da *reknu svu istinu.* U momentu kakav je današnji, socijaldemokratskim poslanicima crnostotinaške Dume mnogo je dano, ali se od njih mnogo i traži. Jer osim njih *nema* ko u Dumi da digne glas protiv carizma ne s oktobrističko-*kadetskog* gledišta. A kadetski »protest« u takvim vremenima i u takvim okolnostima gori je nego ništa, jer to može biti samo protest *iz sredine tog istog* kapitalističkog vučjeg čopora u ime te iste vučje politike.

Neka pregnu na posao i naša dumska i sve ostale naše partijske organizacije. Agitacija u masama dobiva sad sto puta veće značenje nego u običnim vremenima. Tri okolnosti moraju pri tom biti istaknute u prvi plan u svoj našoj partijskoj agitaciji. Prvo, suprotno svoj reakcionarnoj i liberalnoj štampi, počevši od crnostotinaša pa do kadeta zaključno, socijaldemokratija skida masku s diplomatske igre konferencija, sporazuma između sila, saveza s Engleskom protiv Austrije ili s Austrijom protiv Njemačke ili bilo kakvih drugih. Naša je stvar — pokazati *činjenicu* reakcionarne zavjere sila koja je već stvorena, koju vlade svom snagom nastoje da prikriju komedijom otvorenih pregovora. Protiv diplomatskih komedija, za razjašnjavanje istine narodu, za

raskrinkavanje međunarodne antiproleterske reakcije! Drugo, mi moramo učiniti jasnima i realne, a ne verbalne plodove i rezultate te zavjere: udarac turskoj revoluciji — pomoć Rusiji u gušenju perzijske revolucije — miješanje u tuđe stvari i narušavanje osnovnog principa demokratije, prava nacija na samoodređenje. Naš program, kao i program svih socijaldemokrata svijeta, brani to pravo. I nema ničeg reakcionarnijeg nego što su brige Austrijanaca, s jedne strane, i ruskih crnostotinaša, s druge, o »braći Slavenima«. Te »brige« prikrivaju najpodlije intrige kojima se Rusija odavna proslavila na Balkanu. Te »brige« se uvijek svode na atentat na *stvarni* demokratizam u ovim ili onim balkanskim zemljama. Jedina iskrena »briga« sila u odnosu na balkanske zemlje mogla bi se sastojati u jednom i samo jednom: ostaviti ih sebi samima, ne kvariti im život inostranim miješanjem, ne stavljati grede pod točkove turske revolucije. No, razumije se, radnička klasa ne može očekivati od buržoazije takvu politiku!

Sve buržoaske partije — sve do najliberalnijih i »demokratskih« po imenu, sve do naših kadeta među njima — stoje na stanovištu kapitalističke vanjske politike. To je treća okolnost na koju socijaldemokratija mora ukazivati naročito energično. Liberali i kadetska partija u suštini su za isto takmičenje između kapitalističkih nacija, podvlačeći samo druge forme toga takmičenja nego što su kod crne stotine, nastojeći da postignu samo drukčije međunarodne sporazume nego što su oni na koje se sada oslanja vlada. A ova liberalna borba protiv jednog oblika buržoaske vanjske politike za drugi oblik iste takve politike, ta liberalna prekoravanja vlade zato što ona zaostaje za drugima (u pljački i miješanju!) vrše silno demoralizatorski utjecaj na mase. Dolje svaka kolonijalna politika, dolje sva politika miješanja i kapitalističke borbe za tuđu zemlju, za tuđe stanovništvo, za nove privilegije, za nova tržišta, moreuze itd.! Socijaldemokratija ne usvaja apsurdnu malograđansku utopiju »mirnog i pravednog« kapitalističkog progresa. Socijaldemokratija se bori protiv cijelog kapitalističkog društva, znajući da na svijetu nema drugog zaštitnika mira i slobode osim međunarodnog revolucionarnog proletarijata.

P. S. Kad je ovaj članak već bio predan u štampu, u listovima se pojavio telegram *Petrogradske telegrafske agencije* koji demantira vijest da su ruske trupe prešle perzijsku granicu. Taj telegram donijela je *»Frankfurter Zeitung«* 24. X, drugo jutarnje izdanje. U *trećem* izdanju je telegram iz Konstantinopola od 24. X, 10 sati i 50 minuta *naveče.* U tom telegramu se kaže da se naveče 24. X u Konstantinopolu sa-

znalo za prelaz ruskih trupa preko perzijske granice. Inostrana štampa, *osim socijalističke*, zasad šuti o upadu ruskih trupa u Perziju.

Zaključak: definitivno saznati cijelu istinu zasad ne možemo. U svakom slučaju, »demantiji« koji dolaze od carske vlade' i od *Petrogradske telegrafske agencije* ne zaslužuju, razumije se, nikakvog povjerenja. Da Rusija sa znanjem sila vodi borbu protiv perzijske revolucije svim sredstvima, od intriga do slanja trupa, to je činjenica. Da ona vodi politiku usmjerenu na okupaciju Azerbejdžana, to je također nesumnjivo. Ako trupe još nisu prešle granicu, ono su, sigurno, sve mjere za to poduzete: nema dima bez vatre.

»Proletarij« br. 37,
16 (29) oktobra 1908.

BALKANSKI NARODI I EVROPSKA DIPLOMATIJA

Opći interes upravljen je sada na Balkan. I to je razumljivo. Za cijelu istočnu Evropu kuca, možda, čas kad će reći svoju slobodnu i odlučnu riječ sami narodi. Igri buržoaskih »sila« i njihovih diplomata, koji su prevazišli nauku intriga, podvala i na sračunatu korist međusobnih podmetanja nogu, nema sada mjesta.

Balkanski narodi mogli bi reći, kao što su u staro vrijeme govorili naši kmetovi: »Nek mine nas, još više no svi jadi, i vlastelinski gnjev i ljubav vlastelinska«. I neprijateljsko i tobože prijateljsko miješanje evropskih »sila« znači za balkanske radnike i seljake samo dodavanje svakojakih smetnji i prepreka slobodnom razvitku ka općim uslovima kapitalističke eksploatacije.

Stoga se, između ostalog, treba boriti i protiv oficijelne vladine i protiv liberalne »diplomatije«. Sasvim su pogrešna, na primjer, rasuđivanja »Riječi«, koja je prije nekoliko dana pozivala »rusko društvo« (tj. buržoaziju) da zapamti riječ engleskog vladinog organa da Evropa neće dozvoliti »rđavu upravu« na Balkanu! »Neka naša diplomatija ne skršta ruke« — viče »Riječ«.

Ništa osim podrške truljenja i zastoja, osim birokratskih prepreka slobodi ne nosi Balkanu čak i »najliberalnija« buržoaska Evropa — odgovorićemo mi. Upravo »Evropa« smeta uspostavljanju federativne balkanske republike.

Napredni radnici na Balkanu i čitava balkanska demokratija polažu svoje nade isključivo u razvoj svijesti, demokratizma i inicijative *masa,* a ne u intrige buržoaskih diplomata, ma kakvim se liberalnim frazama oni uljepšavali!

»Pravda« br. 144,
16. oktobra 1912.
Potpis: V.

O LISICI I KOKOŠINJCU

Pitanje balkanskog rata i odnosa »Evrope« prema njemu najaktuelnije je pitanje savremene politike. Za čitavu demokratiju uopće, a za radničku klasu napose, važno je *da se shvati* kakvi klasni interesi rukovode kod tog ovu ili onu partiju.

Politika oktobrista, nacionalista, vanpartijskih »patriota«, od »Novog Vremena« do »Ruskog Slova«, prosta je i jasna. Hajka na Austriju, huškanje na rat protiv nje, dernjava o »slavenskim zadacima« Rusije — sve je to bijelim koncima šivena težnja da se odvuče pažnja od unutrašnjih stvari Rusije i »otrgne komad« Turske. Podrška reakcije unutar i kolonijalne, imperijalističke pljačke spolja — to je suština ove grube »patriotske» »slavenske« politike.

Politika kadeta obojena je finije i diplomatskije, ali u suštini, njihova politika je *također reakcionarna velikodržavna* politika *imperijalizma*. Od osobite je važnosti da se to shvati, jer liberali lukavo kriju svoje poglede pomoću fraza koje zvuče demokratski.

Pogledajte »Riječ«. U početku — prije »ljubavnog sastanka« Miljukova sa Sazonovom — Sazonovu se predbacivala »popustljivost«, nacionalistima se predbacivalo slabljenje »velike ideje« zauzeća Konstantinopola. Sada, poslije sastanka, «Riječ« se slaže sa »Rossijom« i energično brani »ludu vatrenost Novog Vremena«.

No kakva je sada politika »Riječi«.

Ne treba počinjati s gordim zahtjevima, jer ćemo tada izgubiti podršku (Francuske i Engleske) i »završiti time što ćemo nehotice postati *čak skromniji nego što treba«* (broj 278)!!

Dakle, »Riječ« je protiv šovinista *zato* što će oni »završiti skromnije nego što treba«. To jest vi šovinisti se hvališete, a otrgnućete — šipak. A mi smo za to da se, tiho i mirno,

uz podršku francuske i engleske buržoazije otrgne mastan zalogaj!

Podršku (trojnom sporazumu) »treba da imamo u interesu tih istih naših balkanskih protežea«, — piše »Riječ«. Obratite pažnju: »Riječ« je *također za to* da Rusija *»protežira«* (čuva) Slavene, za to da lisica čuva kokošinjac, ali da ga čuva lukavije!

»Sve što možemo postići leži upravo na tom jedinom putu — zajedničkog rada evropske diplomatije«, izjavljuje »Riječ«.

Stvar je jasna: suština kadetske politike je onaj isti šovinizam i imperijalizam koji je i kod »Novog Vremena«, samo nešto lukaviji, nešto finiji. »Novoe Vremja« grubo i glupo prijeti ratom u ime same Rusije. »Riječ« fino i diplomatski prijeti *također ratom,* samo u ime trojnog sporazuma, jer kazati: »ne treba biti skromniji nego što treba« — znači upravo prijetiti ratom. »Novoe Vremja« je za to da *Rusija* protežira Slavene, »Riječ« je za to da Slavene protežira trojni sporazum, tj. »Novoe Vremja« je za samu našu lisicu u kokšinjcu, a »Riječ« za sporazum triju lisica.

Demokratija je uopće, a radnici napose, protiv svakog »protežiranja« Slavena od strane lisica i vukova a za potpuno samoodređenje naroda, za potpunu demokratiju, za oslobođenje Slavena od *svakog* protežiranja od strane »velikih sila«.

Liberali i nacionalisti prepiru se oko *raznih načina* pljačkanja i porobljavanja balkanskih naroda od strane evropske buržoazije. Samo radnici vode politiku istinske demokratije — za slobodu i demokratiju svuda i dokraja, protiv svakog »protežiranja«, pljačke i miješanja!

»Pravda« br. 146,
18. oktobra 1912.
Potpis: V. I.

NOVO POGLAVLJE SVJETSKE ISTORIJE

Čak buržoaska štampa cijele Evrope, ta štampa koja iz reakcionarnih i koristoljubivih ciljeva brani famozni status quo (status kvo — prijašnje, neizmijenjeno stanje) na Balkanu, priznaje sada jednodušno da je počelo novo poglavlje svjetske istorije.

Poraz Turske je nesumnjiv. Pobjede balkanskih država, ujedinjenih u četvorni savez (Srbija, Bugarska, Crna Gora, Grčka), ogromne su. Savez tih četiriju država postao je činjenica. »Balkan — balkanskim narodima« — to je *već* postignuto.

Kakvo značenje ima novo poglavlje svjetske istorije?

U istočnoj Evropi (Austrija, Balkan, Rusija) dosad još nisu odstranjeni snažni ostaci srednjeg vijeka, koji strahovito zadržavaju društveni razvoj i rastenje proletarijata. Ti ostaci jesu apsolutizam (neograničena samodržavna vlast), feudalizam (zemljišno vlasništvo i privilegiji feudalaca-posjednika) i ugnjetavanje nacionalnosti.

Svjesni radnici balkanskih zemalja prvi su istakli parolu dosljednog demokratskog rješenja nacionalnog pitanja na Balkanu. Ta je parola: federativna balkanska republika. Slabost demokratskih klasa u sadašnjim balkanskim državama (proletarijat je malobrojan, seljaci zastrašeni, razdrobljeni nepismeni) dovela je do toga da je ekonomski i politički neophodan savez postao savezom balkanskih monarhija.

Nacionalno pitanje na Balkanu učinilo je ogroman korak naprijed k svome rješenju. Od cijele istočne Evrope sad ostaje najzaostalijom državom *jedino Rusija.*

I pored toga što se na Balkanu formirao savez monarhija a ne savez republika — i pored toga što je savez ostvaren

zahvaljujući ratu a ne zahvaljujući revoluciji, — i pored toga je učinjen veliki korak naprijed k rušenju ostataka srednjeg vijeka u cijeloj istočnoj Evropi. I rano likujete, gospodo nacionalisti! Ovaj korak je *protiv* vas, jer u Rusiji ima *najviše* ostataka srednjeg vijeka!

A u zapadnoj Evropi proletarijat još jače proglašava parolu: nikakvog miješanja! Balkan — balkanskim narodima!

»Pravda« br. 149,
21. oktobra 1912.

SOCIJALNO ZNAČENJE SRPSKO-BUGARSKIH POBJEDA

»Osvajanje Makedonije od strane Bugarske i Srbije znači za Makedoniju buržoasku revoluciju, svoje vrste 1789. ili 1848. godinu«, — ove riječi austrijskog marksista Ota Bauera odmah otkrivaju osnovnu suštinu događaja koji se sada zbivaju na Balkanu.

Revolucija 1789. godine u Francuskoj, 1848. godine u Njemačkoj i drugim zemljama bila je buržoaska revolucija, jer je oslobođenje zemlje od apsolutizma i od plemićko-posjedničkih, feudalnih privilegija davalo u praksi slobodu razvoja kapitala. Ali, samo se po sebi razumije, takvu revoluciju imperativno su zahtijevali interesi radničke klase, pa su se čak »vanpartijski«, neorganizirani u klasu radnici 1789. i 1848. godine borili u prvim redovima francuske i njemačke revolucije.

Makedonija, kao i sve balkanske zemlje, ekonomski je jako zaostala. Tamo su se još održali vrlo jaki ostaci feudalizma, srednjovjekovne zavisnosti seljaka od posjednika-feudalaca. Među takve ostatke ide hak što seljak daje veleposjedniku (u novcu ili u proizvodima), zatim napolica (obično seljak u Makedoniji daje veleposjedniku, kod napolice, trećinu uroda, dakle manje nego u Rusiji) itd.

Veleposjednici u Makedoniji (takozvane *spahije*) jesu Turci i Muslimani, a seljaci su Slaveni i kršćani. Stoga klasnu suprotnost zaoštravaju religiozna i nacionalna suprotnost.

Na taj način pobjede Srba i Bugara znače podrivanje vladavine feuadlizma u Makedoniji, znače stvaranje više ili manje slobodne klase seljaka-zemljoposjednika, znače osiguranje čitavog društvenog razvoja balkanskih zemalja zakočenog apsolutizmom i feudalnim odnosima.

Buržoaski listovi, počevši od »Novog Vremena« i završavajući sa »Riječi«, govore o *nacionalnom* oslobođenju na Balkanu, ostavljajući u sjeni *ekonomsko* oslobođenje. A u stvari baš je ovo posljednje glavno.

Pri potpunom oslobođenju od veleposjednika i od apsolutizma, nacionalno oslobođenje i potpuna sloboda samoodređenja narodâ bili bi neizbježan rezultat. Obrnuto, ako ostane jaram veleposjednika i balkanskih monarhija nad narodima, ostaće neizostavno, u onoj ili ovoj mjeri, i nacionalno ugnjetavanje.

Da se oslobođenje Makedonije izvršilo revolucijom, tj. borbom i srpskih i bugarskih i *turskih* seljaka protiv veleposjednika *svih* nacionalnosti (i protiv veleposjedničkih balkanskih vlada), onda bi oslobođenje stajalo balkanske narode, zacijelo, sto puta manje ljudskih života nego današnji rat. Oslobođenje bi bilo postignuto neizmjerno lakšom cijenom i bilo bi neizmjerno potpunije.

Pita se: kakvi su istorijski uzroci izazvali to da se pitanje rješava ratom, a ne revolucijom? Glavni istorijski uzrok toga je slabost, razdrobljenost, nerazvijenost, neprosvijećenost seljačkih masa u svim balkanskim zemljama, a također malobrojnost radnika, koji su dobro shvatili stanje stvari i zahtijevali balkansku federativnu (saveznu) republiku.

Otud je osnovna razlika između evropske buržoazije i evropskih radnika u njihovom odnosu prema balkanskom pitanju jasna. Buržoazija, čak liberalna, kao što su naši kadeti, viče o »nacionalnom« oslobođenju »Slavena«. Time se direktno izvrće smisao i istorijsko značenje događaja koji se sad zbivaju na Balkanu, time se *otežava* stvar istinskog oslobođenja balkanskih naroda. Time se *podržava* konzerviranje, u ovoj ili onoj mjeri, veleposjedničkih privilegija, političke bespravnosti, nacionalnog ugnjetavanja.

Naprotiv, samo radnička demokratija brani stvarno i potpuno oslobođenje balkanskih naroda. Samo dokraja dovedeno ekonomsko i političko oslobođenje *seljaka* svih balkanskih narodnosti može da uništi mogućnost bilo kakvog nacionalnog ugnjetavanja.

»Pravda« br. 162,
7. novembra 1912.
Potpis: T.

BALKANSKI RAT I BURŽOASKI ŠOVINIZAM

Balkanski rat se približava kraju. Zauzeće Jedrena znači odlučnu pobjedu Bugara, i težište pitanja preneseno je definitivno s teatra ratnih operacija na teatar gloženja i intriga takozvanih velikih sila.

Balkanski rat je jedna karika u lancu svjetskih događaja koji obilježavaju slom srednjeg vijeka u Aziji i u istočnoj Evropi. Stvaranje ujedinjenih nacionalnih država na Balkanu, zbacivanje jarma lokalnih feudalaca, konačno oslobođenje balkanskih seljaka raznih nacionalnosti od spahijskog jarma, — to je bio istorijski zadatak koji je stajao pred balkanskim narodima.

Taj zadatak su balkanski narodi mogli da riješe deset puta lakše nego sada, i sa sto puta manjim žrtvama, organiziranjem federativne balkanske republike. Ni nacionalno ugnjetavanje, ni nacionalno gloženje, ni raspaljivanje vjerskih razlika ne bi bilo moguće pri potpunom i dosljednom demokratizmu. Balkanskim narodima bio bi osiguran stvarno brz, širok i slobodan razvoj.

Koji je istorijski uzrok toga da su se nasušna pitanja Balkana rješavala ratom koji se upravlja buržoaskim i dinastičkim interesima? Glavni uzrok je slabost proletarijata na Balkanu, a zatim reakcionarni utjecaji i pritisci moćne evropske buržoazije. Ona se boji stvarne slobode i u svojoj kući i na Balkanu, ona teži samo za profitom na tuđi račun, ona raspaljuje šovinizam i nacionalnu mržnju da bi olakšala sebi politiku pljačke, da bi balkanskim ugnjetenim klasama otežala slobodan razvoj.

Ruski šovinizam povodom balkanskih događaja nije manje odvratan od evropskog. A prikriveni, našminkani, liberalnim frazama prefarbani šovinizam kadeta još je odvratniji i još je štetniji od grubog šovinizma crnostotinaških listova. Ti listovi otvoreno huškaju na Austriju, — u toj zemlji, najzaostalijoj među evropskim zemljama, narodima je osigurano

(primijetićemo u zagradama) neuporedivo više slobode nego u Rusiji. A kadetska »Riječ« pisala je povodom zauzeća Jedrena: »nove okolnosti daju ruskoj diplomatiji punu mogućnost da bude upornija...«

Lijepih li »demokrata« koji se prave da ne razumiju to da tu može biti riječi samo o upornosti u postizanju šovinističkih ciljeva. Nije čudno da su se na ručku kod Rodzjanka, 14. marta, u slozi okupili Miljukov, Jefremov, Gučkov, Benigsen, Krupenski i Balašov. Nacionalisti, oktobristi, kadeti, to su samo razne nijanse odvratnog buržoaskog nacionalizma i šovinizma, nepomirljivog neprijatelja slobode!

»Pravda« br. 74,
29. marta 1913.
Potpis: V. I.

BUĐENJE AZIJE

Zar nije do juče Kina služila kao primjer zemalja vjekovne potpune stagnacije? A sad u Kini vri politički život, ključa društveni pokret i demokratski polet. Odmah poslije ruskog pokreta od 1905. godine demokratska revolucija zahvatila je cijelu Aziju — Tursku, Perziju, Kinu. Pojačava se vrenje u engleskoj Indiji.

Zanimljivo je da je revolucionarnodemokratski pokret zahvatio sada i holandsku Indiju, otok Javu i druge kolonije Holandije, koje imaju oko 40 miliona stanovnika.

Nosioci tog demokratskog pokreta jesu, prvo, narodne mase na Javi, kod kojih se probudio nacionalistički pokret pod zastavom islama. Drugo, kapitalizam je stvorio domaću inteligenciju od aklimatiziranih Evropljana, koji su pristalice nezavisnosti holandske Indije. Treće, prilično brojno kinesko stanovništvo na Javi i drugim otocima prenijelo je revolucionarni pokret iz svoje domovine.

Holandski marksist Van Ravestein, opisujući ovo buđenje holandske Indije, kaže da tradicionalni despotizam i tiranija holandske vlade nailaze sada na odlučan otpor i protest kod masa domaćeg stanovništva.

Počinju obične pojave predrevolucionarnog perioda: niču iznenadnom brzinom savezi i partije. Vlada ih zabranjuje, izazivajući time još veće ogorčenje i nov porast pokreta. Tako je holandska vlada raspustila »indijsku partiju« zbog toga što se u njenim statutima i njenom programu govorilo o težnji za nezavisnošću. Holandske »deržimorde« (uzgred rečeno, uz odobravanje i klerikalaca i liberala: sagnjio je evropski liberalizam!) vidjele su u tome zločinačku težnju za odvajanjem od Holandije! Raspuštena partija je, razumije se, uskrsla pod drugim imenom.

Na Javi je nastao nacionalni savez domorodaca, koji već ima 80 000 članova i organizira masovne mitinge. Rastenje demokratskog pokreta je nezadrživo.

Svjetski kapitalizam i ruski pokret od 1905. godine definitivno su probudili Aziju. Stotine miliona ugnjetenog, u srednjovjekovnom zastoju podivljalog stanovništva probudile su se i ušle u život i borbu za elementarna prava čovjeka, za demokratiju.

Radnici naprednih zemalja svijeta sa zanimanjem i oduševljenjem prate ovo snažno rastenje svjetskog oslobodilačkog pokreta u svim dijelovima svijeta i u svim formama. Buržoazija Evrope, uplašena snagom radničkog pokreta, bacila se u zagrljaj reakcije, militarizma, popovštine i mračnjaštva. Ali na smjenu toj buržoaziji, koja živa trune, dolazi proletarijat evropskih zemalja i mlada, puna vjere u svoje snage i povjerenja u mase, demokratija azijskih zemalja.

Buđenje Azije i početak borbe za vlast naprednog proletarijata Evrope obilježavaju nov period svjetske istorije koji se otvorio u početku XX vijeka.

»Pravda« br. 103,
7. maja 1913.

ZAOSTALA EVROPA I NAPREDNA AZIJA

Stavljanje zajedno ovih riječi čini se paradoksom. Ta ko ne zna da je Evropa napredna, a Azija zaostala? Ali u riječima koje su uzete za naslov ovog članka ima gorke istine.

U civiliziranoj i naprednoj Evropi, s njenom sjajno razvijenom tehnikom, s njenom bogatom, svestranom kulturom i ustavom, nastupio je takav historijski moment kad komandujuća buržoazija, iz straha pred proletarijatom koji raste i jača, podržava sve zaostalo, odumiruće, srednjovjekovno. Buržoazija koja ide kraju svoga vijeka ujedinjuje se sa svim snagama koje su proživjele svoj vijek ili se približuju njegovom kraju da bi sačuvala poljuljano najamno ropstvo.

U naprednoj Evropi komanduje buržoazija, koja podržava sve zaostalo. Evropa je u naše dane napredna ne *zahvaljujući* buržoaziji, nego *uprkos* njoj, jer samo proletarijat stalno povećava milijunsku vojsku boraca za bolju budućnost, samo on čuva i širi nemilosrdnu mržnju prema zaostalosti, divljaštvu, privilegijama, ropstvu i ponižavanju čovjeka od strane čovjeka.

U »naprednoj« Evropi *napredna* klasa je *samo* proletarijat. A živa buržoazija spremna je na sva divljaštva, zvjerstva i zločine, da bi odbranila kapitalističko ropstvo koje propada.

I teško da se može navesti uvjerljiviji primjer toga truljenja *čitave* evropske buržoazije nego što je njena podrška *reakcije* u Aziji iz koristoljubivih ciljeva finansijskih mahera i varalica-kapitalista.

U Aziji svuda raste, širi se i jača snažan demokratski pokret. Tamo buržoazija *još* ide s narodom protiv reakcije. Bude se za život, za svjetlost, za slobodu *stotine* miliona ljudi. Koliko ushićenja izaziva taj svjetski pokret u srcima svih svijesnih radnika, koji znaju da put ka kolektivizmu vodi preko demokratije! Kolikim su simpatijama za mladu Aziju prožeti pošteni demokrati!

A »napredna« Evropa? Ona pljačka Kinu i pomaže neprijateljima demokratije, neprijateljima slobode u Kini!

Evo jednostavnog, ali poučnog računčića. Novi kineski zajam zaključen je *protiv* kineske demokratije: »Evropa« je za Juan Ši-kaja, koji priprema vojnu diktaturu. Zbog čega je ona za njega? Zbog unosnog posla. Zajam je zaključen za sumu od oko 250 miliona rubalja po kursu 84 za 100. To znači: buržuji »Evrope« *plaćaju* Kinezima 210 miliona; a od publike uzimaju 225 miliona rubalja. Eto vam odmah, za nekoliko nedjelja, čistog profita od *15 miliona rubalja!* Kako je to dosta *»čist«* profit, zar ne?

A ako kineski narod ne prizna zajam? Zar Kina nije republika, i zar većina, u parlamentu nije *protiv* zajma?

O, tada će »napredna« Evropa nadati dreku o »civilizaciji«, »poretku«, »kulturi« i »otadžbini«! Tada će ona staviti u pokret *topove* i ugušiti republiku »zaostale« Azije u savezu s avanturistom, izdajnikom i prijateljem reakcije Juan Šikajem!

Sva komandujuća Evropa, sva evropska buržoazija u *savezu* je sa svim snagama reakcije i srednjeg vijeka u Kini.

Ali zato sva mlada Azija, to jest stotine miliona trudbenika u Aziji imaju pouzdanog saveznika u proletarijatu svih civiliziranih zemalja. Nikakva sila na svijetu neće moći da spriječi njegovu pobjedu, koja će osloboditi i narode Evrope i narode Azije.

»Pravda« br. 113,
18. maja 1913.

O PAROLI SJEDINJENIH DRŽAVA EVROPE

U broju 40 »Social-Demokrata« saopćili smo da je konferencija zagraničnih sekcija naše partije donijela odluku da se pitanje parole: »Sjedinjene Države Evrope« odloži dok se u štampi ne prodiskutira *ekonomska* strana stvari.

Diskusija o tom pitanju uzela je na našoj konferenciji jednostrano politički karakter. Donekle je to, možda, bilo izazvano time što je u manifestu Centralnog komiteta ta parola formulirana direktno kao politička (»neposredna *politička* parola...« — rečeno je u manifestu), pri čemu nije samo istaknuta parola republikanskih Sjedinjenih Država Evrope nego je i specijalno podvučeno da je »bez revolucionarnog obaranja njemačke, austrijske i ruske monarhije« ta parola besmislena i lažna.

Polemizirati protiv takvog postavljanja pitanja *u granicama* političke ocjene dane parole, — na primjer s gledišta da ona zaklanja ili slabi itd. parolu socijalističke revolucije, potpuno je nepravilno. Politički preobražaji u stvarno demokratskom pravcu, a pogotovo političke revolucije, ne mogu ni u kom slučaju, nikad, ni pod kakvim okolnostima ni da zaklone ni da oslabe parolu socijalističke revolucije. Naprotiv, oni je uvijek približavaju, proširuju joj bazu, uvlače u socijalističku borbu nove slojeve sitne buržoazije i poluproleterskih masa. A s druge strane, političke revolucije su neizbježne u toku socijalističke revolucije, na koju se ne smije gledati kao na jedan čin, nego na koju treba gledati kao na epohu burnih političkih i ekonomskih potresa, najzaoštrenije klasne borbe, građanskog rata, revolucija i kontrarevolucija.

Ali, dok je parola republikanskih Sjedinjenih Država Evrope povezana s revolucionarnim obaranjem triju najreakcionarnijih monarhija Evrope, s ruskom na čelu, potpuno neranjiva kao politička parola, ostaje još veoma važno pitanje ekonomskog sadržaja i značenja te parole. S gledišta ekonomskih uslova imperijalizma, tj. izvoza kapitala i podjele

svijeta od strane »naprednih« i »civiliziranih« kolonijalnih sila, Sjedinjene Države Evrope su, u kapitalizmu, ili nemoguće ili reakcionarne.

Kapital je postao internacionalan i monopolistički. Svijet je podijeljen među šačicom velikih sila, tj. sila koje prosperiraju u velikoj pljački i ugnjetavanju nacija. Četiri velike sile Evrope: Engleska, Francuska, Rusija i Njemačka, sa stanovništvom od 250—300 miliona, s površinom od nekih 7 miliona kv. kilometara, posjeduju kolonije sa stanovništvom od skoro *pola milijarde* (494,5 miliona), s površinom od 64,6 miliona kv. km, tj. skoro koliko polovina zemljine kugle (133 miliona kv. km bez polarne oblasti). Dodajte tome tri azijske države, Kinu, Tursku i Perziju, koje sad komadaju razbojnici koji vode »oslobodilački« rat, naime: Japan, Rusija, Engleska i Francuska. Te tri azijske države, koje možemo nazvati polukolonijama (u stvari su one sad kolonije u 9/10), imaju 360 miliona stanovnika i 14,5 miliona kv. km površine (tj. skoro 1$^1/_2$ puta više od površine cijele Evrope).

Dalje, Engleska, Francuska i Njemačka plasirale su u inostranstvu najmanje 70 milijardi rubalja kapitala. Da bi one dobivale »zakoniti« dohodak od te prijatne sume — dohodak od preko 3 milijarde rubalja godišnje — staraju se nacionalni komiteti milionara, zvani vlade, snabdjeveni vojskom i ratnom mornaricom, koji »plasiraju« u kolonijama i polukolonijama sinove i braću »gospodina Kapitala« u svojstvu vicekraljeva, konzula, poslanika, činovnika svake vrste, popova i ostalih pijavica.

Tako je organizirano, u epohi najvišeg razvitka kapitalizma, pljačkanje otprilike jedne milijarde stanovnika zemlje od strane šačice velikih sila. U kapitalizmu drukčija organizacija nije ni moguća. Odreći se kolonija, »sfera utjecaja«, izvoza kapitala? Misliti o tome znači spustiti se na nivo popa koji svake nedjelje propovijeda bogatašima o uzvišenosti kršćanstva i savjetuje im da daju milostinju siromasima... ako ne nekoliko milijardi, ono nekoliko stotina rubalja godišnje.

Sjedinjene Države Evrope, u kapitalizmu, isto su što i sporazum o diobi kolonija. A u kapitalizmu nije moguća druga osnova, drugi princip diobe osim sile. Milijarder ne može da dijeli »nacionalni dohodak« kapitalističke zemlje s nekim drugim drukčije nego u proporciji: »prema kapitalu« (i uz to još s nekim dodatkom, kako bi krupniji kapital dobio više nego što mu pripada). Kapitalizam je privatno vlasništvo na sredstva za proizvodnju i anarhija u proizvodnji. Propovijedati »pravednu« podjelu dohotka na takvoj bazi jeste prudonizam, nedotupavost malograđanina i filistra. Di-

jeliti se ne može drukčije nego »prema snazi«. A snaga se mijenja s tokom ekonomskog razvitka. Poslije 1871. godine Njemačka je ojačala oko 3—4 puta brže nego Engleska i Francuska, Japan — oko 10 puta brže nego Rusija. Da bi se iskušala stvarna snaga kapitalističke države, nema i ne može biti drugog sredstva osim rata. Rat nije u protivrječnosti s osnovama privatnog vlasništva, nego je direktno i neizbježno razvijanje tih osnova. U kapitalizmu nije moguć ravnomjeran porast ekonomskog razvitka pojedinih privreda i pojedinih država. U kapitalizmu nisu moguća druga sredstva za uspostavljanje, s vremena na vrijeme, poremećene ravnoteže osim krizâ u industriji, ratova u politici.

Dakako, mogući su *privremeni* sporazumi među kapitalistima i među državama. U tom smislu su moguće i Sjedinjene Države Evrope kao sporazum *evropskih* kapitalista... o čemu? Samo o tome kako bi zajednički gušili socijalizam u Evropi, kako bi zajednički čuvali napljačkane kolonije *od* Japana i Amerike, koji su pri sadašnjoj raspodijeljenosti kolonija grdno oštećeni, a koji su u toku posljednjih pedeset godina jačali neuporedivo brže nego zaostala, monarhistička Evropa, koja je počela da truli od starosti. U poređenju sa Sjedinjenim Državama Amerike, Evropa kao cjelina predstavlja ekonomski zastoj. Na sadašnjoj ekonomskoj bazi, tj. u kapitalizmu, Sjedinjene Države Evrope značile bi organizaciju reakcije radi usporavanja bržeg razvijanja Amerike. Ona vremena kad je stvar demokratije i stvar socijalizma bila vezana samo za Evropu — otišla su u nepovrat.

Sjedinjene Države svijeta (a ne Evrope) su onaj državni oblik ujedinjenja i slobode nacija koji mi vezujemo za socijalizam, — dok puna pobjeda komunizma ne dovede do definitivnog iščezavanja svake pa i demokratske države. Međutim, parola Sjedinjene Države svijeta kao samostalna parola teško da bi bila pravilna, prvo, zato što se ona stapa sa socijalizmom; drugo, zato što bi ona mogla izazvati nepravilno tumačenje o nemogućnosti pobjede socijalizma u jednoj zemlji i u odnosu takve zemlje prema ostalim zemljama.

Neravnomjernost ekonomskog i političkog razvitka je bezuvjetni zakon kapitalizma. Otud proizlazi da je pobjeda socijalizma moguća isprva u malom broju zemalja ili čak u jednoj, zasebno uzetoj, kapitalističkoj zemlji. Pobjednički proletarijat te zemlje, ekspropriravši kapitaliste i organiziravši kod sebe socijalističku proizvodnju, ustao bi *protiv* ostalog, kapitalističkog svijeta, privlačeći k sebi ugnjetene klase drugih zemalja, dižući u njima ustanak protiv kapitalista, istupajući u slučaju potrebe čak i s vojnom silom protiv eksploatatorskih klasa i njihovih država. Politički oblik dru-

štva u kome pobjeđuje proletarijat obarajući buržoaziju biće demokratska republika, koja sve više centralizira snage proletarijata dane nacije ili danih nacija u borbi protiv država koje još nisu prešle k socijalizmu. Uništenje klasa nije moguće bez diktature ugnjetene klase, proletarijata. Slobodno ujedinjenje nacija u socijalizmu nije moguće bez više ili manje duge, uporne borbe socijalističkih republika protiv zaostalih država.

Eto iz kojih je razloga, poslije brojnih pretresanja pitanja na konferenciji zagraničnih sekcija SDRPR i poslije te konferencije, redakcija CO došla do zaključka da je parola Sjedinjenih Država Evrope nepravilna.

»Social-Demokrat« br. 44,
23. augusta 1915.

IMPERIJALIZAM I SOCIJALIZAM U ITALIJI

(BILJEŠKA)

Za osvjetljavanje onih pitanja koja je sadašnji imperijalistički rat stavio pred socijalizam neće biti na odmet baciti pogled na različite evropske zemlje, da bismo naučili odvajati nacionalne modifikacije i detalje opće slike od osnovnog i bitnog. Sa strane se, kažu, vidi bolje. Stoga, ukoliko je sličnost Italije s Rusijom manja, utoliko je interesantnije u nekim odnosima uporediti imperijalizam i socijalizam u te dvije zemlje.

U ovoj bilješci htjeli bismo samo da istaknemo materijal koji o tom pitanju daju radovi buržoaskog profesora Roberta Mihelsa: »Talijanski imperijalizam« i socijalista T. Barbonija: »Internacionalizam ili klasni nacionalizam? (Talijanski proletarijat i evropski rat)«, izašli poslije izbijanja rata.[1] Brbljavi Mihels ostao je isto toliko površan koliko i u drugim svojim djelima, jedva se dotaknuvši ekonomske strane imperijalizma, ali je u njegovoj knjizi skupljen dragocjen materijal o porijeklu talijanskog imperijalizma i o onom prelazu koji čini suštinu savremene epohe i koji se osobito jasno ispoljava u Italiji, naime: prelazu od epohe nacionalnooslobodilačkih ratova k epohi ratova imperijalističkopljačkaških i reakcionarnih. Revolucionarnodemokratska, tj. revolucionarnoburžoaska Italija koja je zbacivala jaram Austrije, Italija Garibaldijevih vremena, pretvara se definitivno pred našim očima u Italiju koja ugnjetava druge narode, koja pljačka Tursku i Austriju, u Italiju grube, odvratno reakcionarne, prljave buržoazije, kojoj cure sline od zadovoljstva što su i nju pustili k diobi plijena. Mihels, kao i svaki če-

[1] *Roberto Michels.* »L'imperialismo italiano«, Milano, 1914. — *T. Barboni.* »Internazionalismo o nazionalismo di classe? (Il proletariato d'Italia e la guerra europea)«. Edito dall'autore a Campione d'Intelvi (provincia di Como) 1915.

stiti profesor, smatra, razumije se, svoju servilnost pred buržoazijom »naučnim objektivizmom« i naziva tu diobu plijena »diobom onog dijela svijeta koji je ostao u rukama slabih naroda« (str. 179). Prezrivo odbacujući, kao »utopijsko«, gledište onih socijalista koji su neprijatelji svake kolonijalne politike, Mihels ponavlja rasuđivanja ljudi koji smatraju da Italija »treba da bude druga kolonijalna sila«, ustupajući prvenstvo jedino Engleskoj, po gustoći stanovništva i intenzivnosti emigracionog kretanja. A što je u Italiji 40% stanovništva nepismeno, što u njoj još i danas ima buntova zbog kolere, itd. itd., taj se argument pobija pozivanjem na Englesku: zar ona nije bila zemlja nevjerovatnog osiromašenja, degradacije, umiranja radničkih masa od gladne smrti, alkoholizma i čudovišne bijede i prljavštine u siromašnim četvrtima gradova u prvoj polovini XIX vijeka, kad je engleska buržoazija tako uspješno polagala temelje svoje današnje kolonijalne moći?

I treba reći da je s buržoaskog gledišta ovo rasuđivanje neosporivo. Kolonijalna politika i imperijalizam nikako nisu bolesne, izlječive devijacije kapitalizma (kako misle filistri i Kautski među njima), nego su neizbježna posljedica samih osnova kapitalizma: konkurencija među pojedinim preduzećima postavlja pitanje samo ovako — upropastiti se ili upropastiti druge; konkurencija među pojedinim zemljama postavlja pitanje ovako — ostati na devetom mjestu i vječno se izlagati sudbini Belgije, ili upropaštavati i pokoravati druge zemlje, osvajajući sebi mjestance među »velikim« silama.

Talijanski imperijalizam su prozvali »imperijalizmom sirotinje« (l'imperialismo della povera gente), imajući u vidu siromaštvo Italije i očajnu bijedu mase talijanskih emigranata. Talijanski šovinist Arturo Labriola, koji se od svoga bivšeg protivnika G. Plehanova razlikuje samo po tome što je nešto ranije od njega pokazao svoj socijalšovinizam i došao do tog socijalšovinizma preko sitnoburžoaskog poluanarhizma a ne preko sitnoburžoaskog oportunizma, taj Arturo Labriola pisao je u svojoj knjižici o tripolitanskom ratu (1912. godine):

... »Jasno je da se mi ne borimo samo protiv Turaka ... nego i protiv intriga, prijetnji, novca i vojski plutokratske Evrope, koja ne može trpjeti da se male nacije usuđuju učiniti ma i jedan gest ili reći ma i jednu riječ koja kompromitira njenu gvozdenu hegemoniju«. (Str. 22). A vođa talijanskih nacionalista, Koradini, izjavljivao je: »Kao što je socijalizam bio metod oslobođenja proletarijata od buržoaske klase, tako će nacionalizam biti za nas Talijane metod oslobođenja od Francuza, Nijemaca, Engleza, Amerikanaca sjevera i juga, koji su naši buržuji«.

Svaka zemlja koja ima više kolonija, kapitala i vojske od »nas« oduzima »nama« izvjesne privilegije, izvjestan profit ili ekstraprofit. Kao što među pojedinim kapitalistima dobiva ekstraprofit onaj koji ima mašine bolje od prosjeka ili koji ima izvjesne monopole, tako i među zemljama dobiva ekstraprofit ona koja je ekonomski situirana bolje od drugih. Stvar je buržoazije da se bori za privilegije i preimućstva za svoj nacionalni kapital i da vara narod ili prost narod (uz pomoć Labriole i Plehanova) predstavljajući imperijalističku borbu za »pravo« da pljačka druge kao nacionalnooslobodilački rat.

Do tripolitanskog rata Italija nije pljačkala — bar ne u velikim razmjerama — druge narode. Zar to nije neotrpiva uvreda nacionalnog ponosa? Talijani — ugnjeteni i poniženi pred drugim nacijama! Talijanska emigracija iznosila je sedamdesetih godina prošlog vijeka oko 100 000 ljudi godišnje, a sad dostiže od pola do jednog miliona, i sve su to siromasi koje iz njihove zemlje tjera upravo glad u najdoslovnijem značenju riječi, sve su to liferanti radne snage u najgore plaćenim granama industrije, sva ova masa naseljava najtješnje, najbjednije i najprljavije četvrti američkih i evropskih gradova. Broj Talijana koji žive u inostranstvu popeo se od 1 miliona u 1881. godini na 5 i po miliona u 1910. godini, pri čemu golema masa otpada na bogate i »velike« zemlje, u kojima su Talijani samo gruba i »prosta«, uboga i bespravna radnička masa. Evo glavnih zemalja koje upotrebljavaju jeftin, talijanski rad: Francuska — 400 hiljada Talijana u 1910. g. (240 hiljada u 1881. g.); Švicarska — 135 hiljada (41) — (u zagradama broj hiljada u 1881. god.); Austrija — 80 hiljada (40); Njemačka — 180 hiljada (7); Sjedinjene Države — 1779 hiljada (170); Brazil — 1500 hiljada (82); Argentina — 1000 hiljada (254). »Sjajna« Francuska, koja se prije 125 godina borila za slobodu pa zbog toga naziva »oslobodilačkim« svoj sadašnji rat za svoje i za englesko robovlasničko »pravo na kolonije«, ta Francuska drži stotine hiljada talijanskih radnika direktno u posebnim getima, od kojih se sitnoburžoaska bagra »velike« nacije nastoji da odijeli što je moguće više, koje ona nastoji na sve načine da ponizi i uvrijedi. Talijane zovu prezrivim nadimkom: »makaroni« (neka se velikoruski čitalac sjeti koliko prezrivih nadimaka cirkulira u našoj zemlji u odnosu na »inoroce«, koji nisu imali sreće da se rode s pravom na blagorodne velikodržavne privilegije što služe Puriškevičevima kao sredstvo ugnjetavanja *i* velikoruskog *i* svih drugih naroda Rusije). Velika Francuska sklopila je 1896. godine ugovor s Italijom u kojem se ova posljednja obavezuje da neće

povećati broj talijanskih škola u Tunisu! A talijansko stanovništvo u Tunisu povećalo se otada za šest puta. Talijana ima u Tunisu 105 000 prema 35 000 Francuza, ali među prvima ima samo 1167 vlasnika zemlje, s ukupnom površinom od 83 000 hektara, a među drugima 2395 vlasnika, koliko ih u svemu ima, napljačkalo je u »svojoj« koloniji 700 000 hektara. Pa kako da se čovjek ne složi s Labriolom ili drugim talijanskim »plehanovcima« u tome da Italija ima pravo na svoju koloniju u Tripolisu, na ugnjetavanje Slavena u Dalmaciji, na podjelu Male Azije itd.![2]

Kao što Plehanov podržava »oslobodilački« rat Rusije protiv nastojanja Njemačke da je pretvori u svoju koloniju, tako vođa reformističke partije Leonida Bisolati vapi protiv »invazije stranog kapitala u Italiji« (str. 97): njemački kapital u Lombardiji, engleski u Siciliji, francuski u Pjačentinu, belgijski u tramvajskim preduzećima, itd. itd. bez konca i kraja.

Pitanje je postavljeno kategorički, i mora se priznati da je evropski rat donio čovječanstvu gigantsku korist što ga je postavio stvarno kategorički pred stotine miliona ljudi raznih nacija: *ili* braniti, puškom ili perom, neposredno ili posredno, u ma kojoj formi, velikodržavne i uopće nacionalne privilegije ili preimućstva ili pretenzije »svoje« buržoazije, i tada to znači biti njen pristalica ili lakej; *ili* iskorištavati

---

[2] Izvanredno je poučno istaći vezu između prelaza Italije k imperijalizmu i pristanka vlade na izbornu reformu. Ova reforma je povećala broj birača od 3 219 000 na 8 562 000, tj. »gotovo« je dala opće pravo glasa. Prije tripolitanskog rata isti onaj Đoliti koji je proveo reformu bio je odlučno protiv nje. »Vladina motivacija promjene linije«, kao i motivacija umjerenih partija — piše Mihels — bila je, u svojoj suštini, patriotska. »I pored stare teoretske odvratnosti prema kolonijalnoj politici, industrijski radnici, a još više nekvalificirani radnici, borili su se protiv Turaka veoma disciplinirano i poslušno, uprkos svim predviđanjima. Ovako ropsko ponašanje u odnosu na vladinu politiku zasluživalo je nagradu, da bi se podstakao proletarijat da i dalje ide tim novim putem. U parlamentu je predsjednik ministarskog vijeća izjavio da je talijanska radnička klasa svojim patriotskim ponašanjem na bojnim poljima u Libiji dokazala pred domovinom da je sad dostigla najviši stupanj političke zrelosti. Onaj ko je sposoban da žrtvuje život za plemeniti cilj, taj je sposoban i da brani interese domovine kao birač, i zato ima pravo na to da ga država smatra dostojnim sve punoće političkih prava.« (Str. 177.) Lijepo govore talijanski ministri! Ali još ljepše njemački »radikalni« socijaldemokrati, koji sad ponavljaju ovo lakejsko rasuđivanje: »mi« smo izvršili svoju dužnost, pomagali smo »vama« da pljačkate tuđe zemlje, a »vi« nećete da »nama« date opće pravo glasa u Pruskoj...

svaku, i naročito oružanu, borbu za velikodržavne privilegije radi raskrinkavanja i zbacivanja svake, a prije svega *svoje* vlade putem revolucionarnih akcija interenacionalno solidarnog proletarijata. Tu nema sredine, ili drugim riječima: pokušaj da se zauzme srednji stav znači u stvari prikriven prilaz na stranu imperijalističke buržoazije.

Čitava Barbonijeva knjižica posvećena je, u suštini, upravo tome da prikrije taj prelaz. Barboni se pravi internacionalistom, sasvim onako kao naš g. Potresov, zaključujući da treba s internacionalnog gledišta odrediti da li je za proletarijat korisniji ili manje štetan uspjeh jedne ili druge strane i rješavajući to pitanje, razumije se, protiv... Austrije i Njemačke. Potpuno u duhu Kautskog, Barboni predlaže talijanskoj socijalističkoj partiji da svečano proglasi solidarnost radnika svih zemalja — dabome, u prvom redu onih koje ratuju — internacionalistička uvjerenja, programe mira na osnovi razoružanja i nacionalne nezavisnosti svih nacija, kao i konstituiranje »svih nacija u ligu radi uzajamne garancije integriteta i nezavisnosti« (str. 126). I baš u ime tih principa Barboni objavljuje da je militarizam »parazitski« organ i da nije nimalo potreban kapitalizmu; — da su Njemačka i Austrija prožete »militarističkim imperijalizmom«, da je njihova agresivna politika bila »stalna prijetnja evropskom miru«, da je Njemačka »stalno odbijala svaki prijedlog o smanjenju naoružanja dolazio on bilo od Rusije (sic!!) bilo od Engleske«, itd. itd. — i da se socijalistička partija Italije mora u pogodnom momentu izjasniti za intervenciju Italije u korist Trojnog sporazuma!

Ostaje neizvjesno na osnovu kojih principa se buržoaskom imperijalizmu Njemačke, koja se u XX vijeku ekonomski razvijala brže od ostalih evropskih zemalja i koja je naročito »povrijeđena« pri podjeli kolonija, može pretpostaviti buržoaski imperijalizam Engleske, koja se razvija mnogo sporije, koja je napljačkala sijaset kolonija, koja tamo (daleko od Evrope) primjenjuje često ne manje bestijalne metode represije od Nijemaca i koja za svoje milijarde unajmljuje milionske trupe različitih kontinentalnih sila radi pljačkanja Austrije, i Turske i dr. Barbonijev internacionalizam svodi se u suštini, kao i internacionalizam Kautskog, na odbranu socijalističkih principa na riječima, a pod plaštem tog licemjerstva vrši se na djelu odbrana svoje, talijanske buržoazije. Nemoguće je ne spomenuti da Barboni, koji je svoju knjigu izdao u slobodnoj Švicarskoj (čija je cenzura zalijepila samo polovinu jednog retka, na str. 75, očigledno posvećenog kritici Austrije), na sve 143 stranice nije poželio da citira osnovne postavke Bazelskog manifesta i da ih savjesno analizira. Ali

zato dvojicu ruskih bivših revolucionara, koje sada reklamira sva frankofilska buržoazija malograđanina od anarhizma, Kropotkina, i filistra od socijaldemokratizma, Plehanova, naš Barboni citira s dubokom simpatijom (str. 103). A kako i ne bi! Plehanovljevi sofizmi se, u suštini, ni po čemu ne razlikuju od Barbonijevih sofizama. Samo što politička sloboda u Italiji bolje zbacuje koprene s tih sofizama, jasnije raskrinkava pravi stav Barbonijev kao agenta buržoazije u radničkom taboru.

Barboni žali što »nema istinski revolucionarnog duha« u njemačkoj socijaldemokratiji (sasvim kao Plehanov); on toplo pozdravlja Karla Libknehta (kao što ga pozdravljaju *francuski* socijalšovinisti koji ne vide brvno o oku svome); ali on odlučno izjavljuje da »nije riječ o bankrotstvu Internacionale (str. 92), da Nijemci »nisu izdali duh Internacionale« (str. 111) ukoliko su radili u »iskrenom« uvjerenju da brane otadžbinu. I Barboni u istom tom pretvornom duhu, kao i Kautski, samo s romanskom krasnorječivošću izjavljuje da je Internacionala spremna (poslije pobjede nad Njemačkom ... »oprostiti Nijemcima, kao Krist Petru, trenutak nepovjerenja, zaliječiti zaboravom duboke rane zadane od militarističkog imperijalizma i pružiti ruku za dostojan i bratski mir« (str. 113).

Ganutljiva slika: Barboni i Kautski — ne bez učešća, vjerovatno, našeg Kosovskog i Akselroda — opraštaju jedan drugome!!

Potpuno zadovoljan Kautskim, Gedom, Plehanovom i Kropotkinom, Barboni nije zadovoljan svojom socijalističkom, radničkom, partijom u Italiji. U toj partiji, koja je imala sreću da se još prije rata oslobodi reformista Bisolatija i komp., stvorena je, vidite, takva »atmosfera u kojoj ne može da diše« (str. 7) onaj ko se, kao Barboni, ne zaklinje na parolu »apsolutne neutralnosti« (tj. odlučne borbe protiv ulaska Italije u rat). Jadan Barboni gorko plače što ljude kao što je on nazivaju u talijanskoj socijalističkoj radničkoj partiji »intelektualcima«, »ljudima koji su izgubili kontakt s masama, koji su došli od buržoazije«, »ljudima koji su zabasali s pravog puta socijalizma i internacinalizma« (str. 7). Naša partija — negoduje Barboni — »više je fantazirala nego što je odgajala mase« (str. 4).

Stara pjesma! Talijanska varijanta poznatog napjeva ruskih likvidatora i oportunista protiv »demagogije« zlih boljševika koji »huškaju« mase na odlične socijaliste iz »Naše Zarje«, Organizacionog komiteta i Čheidzeove frakcije! Ali kakvo dragocjeno priznanje talijanskog socijalšovinista da su u jednoj zemlji u kojoj su se platforme socijalšovinista i

revolucionara-intenacionalista mogle nekoliko mjeseci slobodno pretresati upravo *radničke mase,* upravo *svjesni proletarijat,* stale na stranu ovih posljednjih, a sitnoburžoaski intelektualci i oportunisti na stranu prvih.

Neutralnost je kukavni egoizam nerazumijevanje međunarodne situacije, podlost prema Belgiji, »odsutnost« — a »odsutni su uvijek imali krivo«, rasuđuje Barboni potpuno u duhu Plehanova i Akselroda. Ali pošto u Italiji postoje dvije legalne partije, reformistička i socijaldemokratska radnička, pošto se u toj zemlji publika ne može vući za nos time što se golotinja gospode Potresova, Čerevanjina, Levickih i komp. pokriva smokvinim listom frakcije Čheidzea ili Organizacionog komiteta, Barboni priznaje otvoreno:

»S tog gledišta vidim više revolucionarnosti u akciji socijalreformista — koji su brzo shvatili kakvo bi golemo značenje za buduće antikapitalističke borbe imao obnovljeni politički ambijent« (kao posljedica pobjede nad njemačkim militarizmom »i (potpuno dosljedni) prihvatili stvar Trojnog sporazuma — nego u taktici oficijelnih revolucionarnih socijalista koji su se zatvorili u kornjačin oklop apsolutne neutralnosti«. (Str. 81).

Povodom tog dragocjenog priznanja ostaje nam samo da izrazimo želju da neko od drugova koji poznaju talijanski pokret sakupi i sistematski obradi golem i vrlo interesantan materijal što su ga dale *dvije partije* Italije o pitanju koji su društveni slojevi, koji su elementi, uz čiju pomoć, kojim su argumentima branili revolucionarnu politiku talijanskog proletarijata, s jedne strane, i lakejstvo pred talijanskom imperijalističkom buržoazijom, s druge strane. Što više bude sakupljeno takvog materijala u raznim zemljama, to će pred svjesnim radnicima jasnije izbiti *istina* o uzrocima i značenju kraha II internacionale.

Napomenućemo na kraju da Barboni, imajući pred sobom radničku partiju, nastoji da sofistički imitira *revolucionarne* instinkte radnika. On prikazuje socijaliste-internacionaliste u Italiji, neprijatelje rata koji se *u stvari* vodi radi imperijalističkih interesa talijanske buržoazije, kao pristalice kukavičkog uzdržavanja, egoističke želje da se sakriju od ratnih strahota. »Narod odgojen u strahu od ratnih strahota vjerojatno će se prepasti strahota revolucije«. (Str. 83) I uporedo s tim mrskim pokušajem da oponaša revolucionare — grubo prakticističko pozivanje na »jasne« riječi ministra Salandre: »red će biti održan po svaku cijenu« — svaki pokušaj generalnog štrajka protiv mobilizacije dovešće samo do »beskorisnog pokolja«; »nismo mogli spriječiti li-

bijski (tripolitanski) rat, još manje ćemo moći spriječiti rat protiv Austrije«. (Str. 82).

Barboni, slično Kautskom, Kunovu i svim oportunistima, svjesno, s najpodlijom namjerom da će prevariti ponekog iz mase, pripisuje revolucionarima glupi plan da se »odmah« »učini kraj ratu« i da se dadu postrijeljati u momentu kad to bude najpogodnije za buržoaziju — želeći da se izvuče od jasno postavljenog, u Štutgartu i u Bazelu, zadatka: iskorištavati revolucionarnu krizu za sistematsku revolucionarnu propagandu i pripremu revolucionarnih akcija masa. A da Evropa proživljuje revolucionarni moment, to Barboni vidi sasvim jasno:

»Jer (na toj tački je potrebno insistirati pa makar uz cijenu da dosađujem čitaocima, pošto se današnja situacija ne može ispravno ocijeniti ako se ta tačka ne razjasni) period kroz koji prolazimo je period katastrofa, period akcije, u kojem se ne radi o razjašnjavanju ideja, sastavljanju programa, određivanju linije političkog ponašanja za budućnost, nego o primjeni žive i aktivne snage za postizanje rezultata u toku nekoliko mjeseci, a možda čak samo nekoliko nedjeljâ. U takvim uslovima ne radi se o tome da filozofiramo o budućnosti proleterskog pokreta, nego o tome da fiksiramo gledište proletarijata sučeljeni s prolaznim trenutkom«. (Str. 87—88).

Još jedan sofizam s patvorenom revolucionarnošću! 44 godine poslije Komune, pošto je proživjela gotovo pola stoljeća prikupljanja i pripreme masovnih snaga, revolucionarna klasa Evrope mora misliti, u momentu kad proživljava period *katastrofa*, o tome kako bi što prije postala lakej svoje nacionalne buržoazije, da joj pomogne pljačkati, vršiti nasilja, pokoravati tuđe narode, a ne o tome da razvije, u masovnim razmjerima, neposredno revolucionarnu propagandu i pripremu revolucionarnih akcija.

»Komunist« br. 1—2, 1915.
Potpis: *N. Lenjin*

VOJNI PROGRAM PROLETERSKE REVOLUCIJE

U Holandiji, Skandinaviji, u Švicarskoj čuju se iz sredine revolucionarnih socijaldemokrata, koji se bore protiv laži socijalšovinista o »odbrani zemlje« u ovom imperijalističkom ratu, glasovi da staru tačku socijaldemokratskog minimalnog programa: »milicija ili naoružanje naroda« — treba zamijeniti novom: »razoružanje«. »Jugend-Internationale« je otvorila diskusiju o tom pitanju i donijela u br. 3. redakcijski članak u prilog razoružanja. U najnovijim tezama druga R. Grima je također, na žalost, učinjen ustupak ideji »razoružanja«. U časopisima »Neues Leben« i »Vorbote« otvorena je diskusija. Da ispitamo argumente pristalica razoružanja.

I

Osnovni argument sastoji se u tome da je zahtjev razoružanja najjasniji, najodlučniji, najdosljedniji izraz borbe protiv svakog militarizma i protiv svakog rata.

U tom osnovnom argumentu upravo se i sastoji osnovna zabluda pristalica razoružanja. Socijalisti ne mogu biti protiv svakog rata, a da ne prestanu biti socijalisti.

Prvo, socijalisti nisu nikad bili niti ikad mogu biti protivnici revolucionarnih ratova. Buržoazija »velikih« imperijalističkih sila postala je skroz-naskroz reakcionarna, i rat koji *ta* buržoazija sada vodi mi smatramo reakcionarnim, robovlasničkim, zločinačkim ratom. A kako stoji stvar sa ratom *protiv* te buržoazije? Na primjer sa ratom od te buržoazije ugnjetavanih i od nje zavisnih ili kolonijalnih naroda za svoje oslobođenje? U »tezama« grupe »Internacionala«, u § 5, čitamo: »U eri tog razularenog imperijalizma ne može više biti nikakvih nacionalnih ratova«. Ovo je, očigledno, netačno.

Istorija XX vijeka, toga vijeka »razularenog imperijalizma«, puna je kolonijalnih ratova. Ali ono što mi Evroplja-

ni, imperijalistički ugnjetači većine naroda svijeta, s nama svojstvenim, gnusnim, evropskim šovinizmom zovemo »kolonijalni ratovi«, to su često nacionalni ratovi ili nacionalni ustanci tih ugnjetenih naroda. Jedna od najosnovnijih osobina imperijalizma sastoji se baš u tome što on ubrzava razvitak kapitalizma u najzaostalijim zemljama i time proširuje i zaoštrava borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja. To je činjenica. A iz toga neminovno slijedi da imperijalizam mora često uzrokovati nacionalne ratove. *Junius*, koji u svojoj brošuri brani spomenute »teze«, veli da u epohi imperijalizma svaki nacionalni rat protiv jedne od imperijalističkih velikih sila vodi do intervencije druge velike sile koja konkurira prvoj i koja je također imperijalistička, a time se svaki nacionalni rat pretvara u imperijalistički. Ali i taj argumenat je netačan. To *može* da bude tako, ali to nije uvijek tako. Mnogi kolonijalni ratovi od 1900. do 1914. nisu išli tim putem. I bilo bi naprosto smiješno kad bismo rekli da na primjer poslije sadašnjeg rata, ako se on svrši krajnjom iscrpenošću ratujućih zemalja, »ne može« biti »nikakvog« nacionalnog, progresivnog, revolucionarnog rata recimo od strane Kine u savezu s Indijom, Perzijom, Sijamom itd. protiv velikih sila.

Negiranje svake mogućnosti nacionalnih ratova u imperijalizmu je teoretski netačno, istorijski očigledno pogrešno, praktički je isto što i evropski šovinizam: mi pripadnici nacija koje ugnjetavaju stotine miliona ljudi u Evropi, Africi, Aziji itd., mi treba da ugnjetenim narodima kažemo da njihov rat protiv »naših« nacija »nije moguć«!

Drugo. Građanski ratovi su također ratovi. Ko priznaje klasnu borbu, taj ne može da ne priznaje i građanske ratove, koji u svakom klasnom društvu predstavljaju prirodno, u izvjesnim okolnostima neizbježno produženje, razvijanje i zaoštravanje klasne borbe. Sve velike revolucije to potvrđuju. Negirati ili zaboravljati građanske ratove značilo bi pasti u krajnji oportunizam i odreći se socijalističke revolucije.

Treće, socijalizam koji je pobijedio u jednoj zemlji nikako ne isključuje jednim mahom sve ratove uopće. Naprotiv, on ih pretpostavlja. Razvitak kapitalizma teče u raznim zemljama krajnje neravnomjerno. Pri robnoj proizvodnji drukčije ne može ni biti. Otud neizbježan zaključak: socijalizam ne može pobijediti istovremeno u *svima* zemljama. On će pobijediti isprva u jednoj ili u nekoliko zemalja, a ostale će izvjesno vrijeme ostati buržoaske ili predburžoaske. To mora izazvati ne samo trvenja nego i direktno nastojanje buržoazije drugih zemalja da smrvi pobjedonosni proletarijat socijalističke države. U takvim slučajevima rat s naše

strane bio bi zakonit i pravedan. To bi bio rat za socijalizam, za oslobođenje drugih naroda od buržoazije. Engels je imao potpuno pravo kad je u pismu Kautskom od 12. septembra 1882. izričito priznavao *mogućnost* »odbrambenih ratova« socijalizma *koji je već pobijedio*. On je mislio upravo na odbranu pobjedonosnog proletarijata od buržoazije drugih zemalja.

Tek pošto oborimo, definitivno pobijedimo i eksproprijamo buržoaziju u cijelom svijetu, a ne samo u jednoj zemlji, ratovi će postati nemogući. I s naučnog gledišta potpuno je nepravilno — i potpuno nerevolucionarno — ako zaobilazimo ili zataškavamo baš ono najvažnije: ugušivanje otpora buržoazije — ono najteže, ono što pri *prelazu* k socijalizmu najviše zahtijeva borbu. »Socijalni« popovi i oportunisti uvijek su spremni da maštaju o budućem mirnom socijalizmu, ali oni se baš po tome i razlikuju od revolucionarnih socijaldemokrata što neće da misle ni da se brinu o ogorčenim klasnim borbama i klasnim *ratovima* za ostvarenje te lijepe budućnosti.

Mi se ne smijemo dati prevariti riječima. Na primjer, pojam »odbrane zemlje« mnogima je omrznuo, jer njime otvoreni oportunisti i kautskijanci prikrivaju i zataškavaju laž buržoazije u *danom* razbojničkom ratu. To je činjenica. Ali iz toga ne slijedi da mi treba da se odučavamo od razmišljanja o značenju političkih parola. Priznavati »odbranu zemlje« u danom ratu, znači taj rat smatrati »pravednim«, po interese proletarijata korisnim, i ništa više, ama baš ništa više, jer nijedan rat ne isključuje invaziju. Negirati »odbranu zemlje« *od strane* ugnjetenih naroda u njihovom ratu *protiv* imperijalističkih velikih sila, ili od strane pobjedonosnog proletarijata u *njegovom* ratu protiv kakvog Galifea buržoaske države — bilo bi naprosto glupo.

Teoretski bi bilo iz osnova pogrešno zaboravljati da je svaki rat samo nastavak politike drugim sredstvima; sadašnji imperijalistički rat je nastavak imperijalističke politike dviju grupa velikih sila, a tu politiku rađa i hrani cjelokupnost odnosa imperijalističke epohe. Ali ta ista epoha nužno mora rađati i politiku borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja i borbe proletarijata protiv buržoazije, a stoga i mogućnost i neizbježnost, prvo, revolucionarnih nacionalnih ustanaka i ratova, drugo, ratova i ustanaka proletarijata *protiv* buržoazije, treće, ujedinjavanja obje vrste revolucionarnih ratova itd.

II

K ovome dolazi još jedan dalji opći razlog. Ugnjetena klasa koja ne teži za tim da nauči rukovati oružjem, da posjeduje oružje, takva ugnjetena klasa zaslužuje jedino da bude ugnjetavana, zlostavljana i tretirana kao rob. Mi ne smijemo, ako nećemo da se pretvorimo u buržoaske pacifiste ili oportuniste, zaboraviti da živimo u klasnom društvu i da iz njega nema i ne može biti drugog izlaza osim klasne borbe. U svakom klasnom društvu, počivalo ono na ropstvu, kmetstvu ili, kao danas, na najamnom ropstvu, *ugnjetačka* klasa je *naoružana*. Ne samo današnja stajaća vojska nego *i današnja* milicija, ne izuzimajući ni Švicarsku, jeste naoružanje buržoazije *protiv* proletarijata. Mislim da tu elementarnu istinu ne treba dokazivati; dovoljno je spomenuti upotrebu vojske protiv štrajkaša, u svim kapitalističkim zemljama.

Naoružanje buržoazije protiv proletarijata je jedna od najkrupnijih, najkardinalnijih, najvažnijih činjenica današnjeg kapitalističkog društva. I pred takvom činjenicom revolucionarnim socijaldemokratima se predlaže da oni postave »zahtjev« »razoružanja«! To bi bilo potpuno napuštanje gledišta klasne borbe i svake pomisli na revoluciju. Mi velimo: naoružanje proletarijata zato da se pobijedi, eksproprira i *razoruža buržoazija* — to je jedino moguća taktika revolucionarne klase, taktika koju priprema, fundira i kojoj uči *čitav objektivni razvitak* kapitalističkog militarizma. Tek pošto razoruža buržoaziju proletarijat može, a da ne izda svoj svjetskoistorijski zadatak, baciti oružje u staro gvožđe, što će on posve sigurno *tada — ali ne prije* — i učiniti.

I dok današnji rat kod reakcionarnih socijalpopova, kod plačljivih malograđana izaziva samo užas, samo užasavanje, samo gnušanje od upotrebe oružja, od smrti, krvi, itd., mi, naprotiv, velimo: kapitalističko društvo je bilo i *uvijek je užas bez kraja.* I ako sad ovaj rat, najreakcionarniji od svih ratova, priprema tome društvu kraj s užasom, mi nemamo nikakvog razloga da očajavamo. Danas kad se naočigled cijelom svijetu snagama same buržoazije priprema jedino zakoniti i revolucionarni rat, naime građanski rat protiv imperijalističke buržoazije, propovijedanje, »zahtjev« — tačnije rečeno: san o razoružanju objektivno je samo izliv očajanja.

Ko misli da je to »siva teorija«, »gola teorija«, toga podsjećamo na dvije svjetskoistorijske *činjenice:* na ulogu trustova i tvorničkog rada žena, s jedne strane, i na Komunu 1871. i decembarske dane 1905. u Rusiji, s druge strane.

Stvar je buržoazije da razvija trustove, da goni djecu i žene u tvornice, da ih u njima muči, korumpira, osuđuje na neizrecivu bijedu. Mi ne »podupiremo« taj razvitak, mi tako nešto ne »zahtijevamo«, mi se borimo protiv toga. Ali *kako* se borimo? Mi izjavljujemo da su trustovi i tvornički rad žena *progresivni*. Mi nećemo nazad k zanatstvu, k predmonopolističkom kapitalizmu, ka kućnom radu žena. Naprijed preko trustova itd. i kroz njih ka socijalizmu!

Isto važi, mutatis mutandis,[1] i za današnju militarizaciju naroda. Danas militarizira imperijalistička — i druga — buržoazija ne samo čitav narod nego i omladinu. Sutra će ona možda militarizirati žene. Mi odgovaramo na to: utoliko bolje! Samo sve brže naprijed — ukoliko brže, utoliko smo bliže oružanom ustanku protiv kapitalizma. Kako se mogu socijaldemokrati dati zaplašiti ili obeshrabriti militarizacijom omladine itd. ako ne zaboravljaju primjer Komune? Pa to nije »teorija«, nije san, nego činjenica. I bilo bi zaista da očajavaš kad bi socijaldemokrati, svim ekonomskim i političkim činjenicama uprkos, počeli sumnjati u to da imperijalistička epoha i imperijalistički *ratovi* neizbježno *moraju* dovesti do ponavljanja *tih* činjenica.

Jedan buržoaski promatrač Komune pisao je u maju 1871. u jednom engleskom listu: »Kad bi se francuska nacija sastojala samo od žena, kakva bi to bila strašna nacija!« Žene i djeca od 13 godina borili su se za vrijeme Komune zajedno s muškarcima, a drukčije neće biti ni u budućim borbama za obaranje buržoazije. Proleterske žene neće pasivno promatrati kako dobro naoružana buržoazija puca u rđavo naoružane ili nenaoružane radnike, one će opet, kao i 1871, zgrabiti oružje, i iz današnje »zaplašene« ili obeshrabrene nacije — tačnije: iz današnjeg radničkog pokreta, koji su više dezorganizirali oportunisti nego vlade — izrašće sasvim sigurno, prije ili kasnije, ali sasvim sigurno, internacionalni savez »strašnih nacija« revolucionarnog proletarijata.

Militarizacija prožima sad cijeli javni život. Militarizacija postaje sve. Imperijalizam je ogorčena borba velikih sila za podjelu i ponovnu podjelu svijeta, — zato *on mora* voditi k daljoj militarizaciji u svima, i u malim, i u neutralnim, zemljama. Šta treba da protiv toga rade proleterske žene?? Zar da samo proklinju rat i sve vojničko, da samo zahtijevaju razoružanje? Nikad se žene ugnjetene klase koja je revolucionarna neće zadovoljiti takvom sramotnom ulogom. One će, naprotiv, govoriti svojim sinovima:

---

[1] — s odgovarajućim izmjenama. *Prev.*

»Ti ćeš skoro biti već odrastao čovjek, tebi će dati pušku u ruke. Uzmi je i dobro nauči sve vojničko — to je proleterima potrebno, ne zato da pucaju na tvoju braću, kao što se to događa sada u ovom razbojničkom ratu i kao što ti savjetuju izdajnici socijalizma, nego zato da se bore protiv buržoazije svoje »vlastite« zemlje, da učine kraj eksploataciji, bijedi i ratovima ne putem dobrih želja, nego putem pobjede nad buržoazijom i razoružanjem buržoazije«.

Ko neće da vodi takvu propagandu, i baš takvu propagandu u vezi sa sadašnjim ratom, taj neka radije prestane govoriti velike riječi o međunarodnoj revolucionarnoj socijaldemokratiji, o socijalnoj revoluciji, o ratu protiv rata.

III

Pristalice razoružanja su protiv naoružanja naroda između ostalog i zato što taj zahtjev tobože lakše dovodi do ustupaka oportunizmu. Mi smo razmotrili najvažnije: odnos razoružanja prema klasnoj borbi i prema socijalnoj revoluciji. Razmotrimo sad pitanje o odnosu prema oportunizmu. Jedan od najvažnijih razloga za neprihvatljivost zahtjeva razoružanja sastoji se baš u tome što se tim zahtjevom i iluzijama koje će on neizbježno probuditi slabi i obesnažuje naša borba protiv oportunizma.

Nema sumnje, ta borba stoji na dnevnom redu u Internacionali. Borba protiv imperijalizma, ako ona nije nerazdvojno povezana s borbom protiv oportunizma, šuplja je fraza ili prevara. Jedna od glavnih pogrešaka Cimervalda i Kintala i jedan od glavnih uzroka mogućeg fijaska tih klica III internacionale sastoji se baš u tome što pitanje borbe protiv oportunizma nije bilo ni otvoreno postavljeno, a kamoli riješeno u smislu neophodnog raskida s oportunistima. Oportunizam je pobijedio — za neko vrijeme — u evropskom radničkom pokretu. U svim većim zemljama formirale su se dvije glavne nijanse oportunizma: prvo otvoreni, cinički i zato manje opasni socijalimperijalizam Plehanovâ, Šajdemanâ, Leginâ itd., Albera Tomaa i Sambaa, Vanderveldea, Hajndmena, Hendersona itd.; drugo, prikriveni kautskijanski: Kautski—Haaze i »Socijaldemokratska radna zajednica« u Njemačkoj; Longe, Preseman, Majera itd. u Francuskoj: Ramzej Makdonald i druge vođe »Nezavisne radničke partije« u Engleskoj; Martov, Čheidze itd. u Rusiji; Treves i drugi takozvani lijevi reformisti u Italiji.

Otvoreni oportunizam radi otvoreno i direktno protiv revolucije i protiv započetih revolucionarnih pokreta i erupci-

ja, u direktnom savezu s vladama, ma koliko bile različite forme toga saveza: od učešća u vladi do učešća u vojnoindustrijskim komitetima (u Rusiji). Prikriveni opotunisti, kautskijanci, mnogo su štetniji i opasniji za radnički pokret, jer svoju odbranu saveza i »jedinstva« s prvima prikrivaju i čine prihvatljivom pomoću zvučnih »marksističkih« riječi i parola »mira«. Borba protiv obje forme vladajućeg oportunizma može da se vodi samo na *svim* područjima proleterske politike: parlamentarna djelatnost, sindikati, štrajkovi, vojna pitanja itd. Ali *glavna osobina* koja karakterizira *obje* forme vladajućeg oportunizma sastoji se u tome što se *konkretna pitanja revolucije* i opće pitanje *o vezi sadašnjeg rata s revolucijom* prešutkuju, zataškavaju ili »tretiraju« u policijskom smislu. I to — pošto se neposredno *pred* ovaj rat bezbroj puta neslužbeno, a u Bazelskom manifestu posve nedvomisleno službeno ukazivalo na vezu baš *ovog* predstojećeg rata s proleterskom revolucijom. A glavna pogreška zahtjeva razoružanja je također i to što se time zaobilaze sva konkretna pitanja revolucije. Ili su možda pristalice razoružanja za neku potpuno novu vrstu razoružane revolucije?

Dalje. Mi apsolutno nismo protiv borbe za reforme. Mi ne želimo ignorirati neugodnu mogućnost da čovječanstvo, u najgorem slučaju, preživi još drugi imperijalistički rat, ako se revolucija, uprkos mnogobrojnim erupcijama masovnog vrenja i masovnog ogorčenja i uprkos našim naporima još ne rodi iz *ovog* rata. Mi smo pristalice programa reformi, koji mora biti uperen *također* protiv oportunista. Oportunisti bi se mogli samo radovati kad bismo isključivo njima prepustili borbu za reforme, a sami se vinuli u zaoblačne visine nekakvog »razoružanja«, bježeći od rđave stvarnosti. »Razoružanje« je, naime, bijeg iz rđave stvarnosti, a ne borba protiv nje.

U jednom takvom programu mi bismo otprilike rekli: »Parola i priznavanje odbrane otadžbine u imperijalističkom ratu 1914—1916. samo je kvarenje radničkog pokreta buržoaskom laži«. Takav konkretan odgovor na konkretna pitanja bio bi teoretski pravilniji, za proletarijat mnogo korisniji, za oportuniste mnogo nepodnošljiviji nego zahtjev razoružanja i odricanje od »svake« odbrane zemlje! Mi bismo mogli da dodamo: »Buržoazija svih imperijalističkih velikih sila, Engleska, Francuska, Njemačka, Austrija, Rusija, Italija, Japan, Sjedinjene Države, postala je toliko reakcionarna i toliko prožeta težnjom za svjetskim gospodstvom da *svaki* rat sa strane *buržoazije* *t i h* zemalja može biti samo reakcionaran. Proletarijat treba da bude ne samo protiv svakog takvog rata nego i da želi poraz »svoje« vlade u takvim ratovima i da ga

iskoristi za revolucionarni ustanak, ako takav ustanak u svrhu sprečavanja rata ne uspije«.

Što se tiče milicije, mi bismo rekli: Mi nismo za buržoasku, nego samo za proletersku miliciju. Zato »ni jednog čovjeka i ni jednu paru« ne samo za stajaću vojsku nego ni za buržoasku miliciju, pa ni u zemljama kao što su Sjedinjene Države, Švicarska, Norveška itd., utoliko prije kad čak i u najslobodnijim republikanskim državama (npr. u Švicarskoj) vidimo sve veću i veću prusizaciju milicije, naročito poslije 1907. i 1911, i njeno prostituiranje do mobiliziranja protiv štrajkova. Mi možemo zahtijevati: izbor oficira od strane momčadi, ukidanje svakog vojnog sudstva, izjednačavanje stranih radnika s domaćim (naročito važna tačka za imperijalističke države, koje u sve većem broju, kao npr. Švicarska, bezočno eksploatiraju strane radnike i čine ih bespravnim), dalje — pravo, recimo, svakih stotinu stanovnika države da formiraju slobodna udruženja za učenje vojnog zanata, slobodan izbor instruktora, nagrađivanje tih instruktora na račun države itd. Samo tako mogao bi proletarijat izučiti sve vojničko stvarno *za sebe*, a ne za svoje robovlasnike, što je apsolutno u njegovom interesu. I svaki uspjeh, pa bio to i samo djelimičan uspjeh revolucionarnog pokreta — npr. osvajanje nekog grada, nekog industrijskog mjesta, nekog dijela armije — neizbježno će voditi tome, to je dokazala i ruska revolucija, da proletarijat bude prinuđen da ostvari upravo taj program.

Najzad, oportunizam se, naravno, nikad ne može pobijediti samim programima, nego samo akcijom. Najveća i najkobnija pogreška krahirane II internacionale sastojala se u tome što su riječi išle u raskorak s djelima, što su se licemjerstvo i revolucionarna fraza (vidi sadašnji odnos Kautskog i komp. prema Bazelskom manifestu) besavjesno stimulirali. Razoružanje kao socijalna ideja, tj. ideja koju rađa izvjesna socijalna sredina i koja može da utječe na izvjesnu socijalnu sredinu, a ne ostaje samo lična fantazija, potiče očigledno iz skučenih i izuzetno »mirnih prilika« nekolikih malih država, koje leže po strani od krvavog svjetskog puta ratova i koje se nadaju da će ležati i dalje. Pogledajte argumentaciju norveških pristalica razoružanja: »Mi smo mali, naša vojska je mala, mi ne možemo ništa protiv velikih sila« (a stoga i ništa protiv nasilnog uvlačenja u jedan imperijalistički savez *sa* ovom ili onom grupom velikih sila) . . . »mi hoćemo da ostanemo mirni u svom kutu i da vodimo zakutnu politiku, mi zahtijevamo razoružanje, obavezne arbitražne sudove, »permanentnu« (možda poput belgijske?) neutralnost« itd.

Malodržavna želja da se ostane po strani, malograđanska težnja da se bude daleko od velikih svjetskih borbi, da se iskoristi svoj slučajni monopolni položaj za tjesnogrudo prebivanje u pasivnosti — to je *objektivna* društvena sredina koja može da ideji razoružanja osigura izvjestan uspjeh i izvjesnu rasprostranjenost u nekim malim državama. Naravno, takva težnja je neostvarljiva i reakcionarna, jer imperijalizam će male države ionako uvući u vrtlog svjetske privrede i svjetske politike.

Švicarskoj, na primjer, njena imperijalistička sredina objektivno propisuje dvije linije radničkog pokreta: oportunisti teže u savezu s buržoazijom tome da od Švicarske učine republikansko-demokratsko društvo za dobivanje profita od turista imperijalističke buržoazije i da »miran« monopolni položaj lijepo i mirno sačuvaju. Mi stvarni socijaldemokrati Švicarske težimo tome da relativnu slobodu Švicarske iskoristimo zato da tješnjem savezu revolucionarnih elemenata u radničkim partijama Evrope pomognemo da pobijedi. Švicarska, bogu hvala, ne govori neki »samostalan« jezik, nego tri svjetska jezika, i to takva koja se govore u susjednim ratujućim državama. Kad bi 20 000 članova švicarske partije plaćali svake nedjelje 2 rapa kao »izvanredni ratni porez«, dobilo bi se npr. 20 000 franaka godišnje — više nego dovoljno da bi se za radnike i za vojnike u ratujućim zemljama na tri jezika periodično publiciralo i uprkos zabrani generalštabova rasparčavalo sve ono što sadrži istinu: o ustanku radnika koji počinje, o njihovom bratimljenju u rovovima, o njihovim nadama u revolucionarno iskorištavanje oružja protiv imperijalističke buržoazije njihovih »vlastitih« zemalja itd.

Sve to nije novo. Upravo to rade najbolje novine, »La Sentinelle«, »Volksrecht«, »Berner Tagwacht«,[2] ali, na žalost, u nedovoljnoj mjeri. Samo takvom djelatnošću lijepa odluka kongresa partije u Arau[3] može da postane nešto više nego lijepa odluka. I dovoljno je da se postavi pitanje: odgovara li zahtjev razoružanja *ovom* smjeru socijaldemokratskog rada?

---

[2] »La Sentinelle« (»Straža«) — organ pristalica cimervaldske ljevice u švicarskoj socijaldemokratskoj partiji; »Volksrecht« (»Narodno pravo«) — dnevni list švicarske socijaldemokratske partije i socijaldemokratske organizacije Ciriha; »Berner Tagwacht« (»Bernska straža«) — službeni organ švicarske socijaldemokratske partije. *Prev.*

[3] Kongres partije u Arau — kongres švicarske socijaldemokratske partije 20. i 21. novembra 1915. *Prev.*

Očigledno, ne odgovara. Objektivno, »razoružanje« odgovara oportunističkom, uskonacionalnom, ograničeno malodržavnom pravcu radničkog pokreta. Objektivno, razoružanje je najnacionalniji, specifično nacionalni program malih država, a ne internacionalni program internacionalne revolucionarne socijaldemokratije.

Napisano na njemačkom jeziku u septembru 1916.

Prvi put štampano u septembru i oktobru 1917. u časopisu »Jugend-Internationale« br. 9. i 10.
(Prevod s njemačkog)

IMPERIJALIZAM I RASCJEP SOCIJALIZMA

Postoji li veza između imperijalizma i one strahovito odvratne pobjede koju je održao oportunizam (u obliku socijalšovinizma) nad radničkim pokretom u Evropi?

To je osnovno pitanje savremenog socijalizma. I pošto smo u našoj partijskoj literaturi potpuno utvrdili, prvo, imperijalistički karakter naše epohe i ovog rata; drugo, nerazdvojnu istorijsku vezu socijalšovinizma s oportunizmom, kao i njihov jednak idejno-politički sadržaj, možemo i moramo preći na analizu tog osnovnog pitanja.

Početi treba od što je moguće tačnije i potpunije definicije imperijalizma. Imperijalizam je naročiti istorijski stadij kapitalizma. Ta naročitost je trojaka: imperijalizam je (1) — monopolistički kapitalizam; (2) — parazitski ili truleći kapitalizam; (3) — umirući kapitalizam. Smjena slobodne konkurencije monopolom je osnovna ekonomska crta, *suština* imperijalizma. Monopolizam se ispoljava u 5 glavnih vidova: 1) karteli, sindikati i trustovi; koncentracija proizvodnje dostigla je takav stupanj da je rodila te monopolističke saveze kapitalista; 2) monopolni položaj krupnih banaka: 3—5 gigantskih banaka gospodare čitavim ekonomskim životom Amerike, Francuske, Njemačke; 3) zahvatanje izvora *sirovina* od strane trustova i finansijske oligarhije (finansijski kapital je monopolistički industrijski kapital koji se stopio s bankovnim kapitalom); 4) podjela svijeta (ekonomska) koju vrše međunarodni karteli je *otpočela*. Takvih međunarodnih kartela koji vladaju *čitavim* svjetskim tržištem i koji ga dijele »na lijep način« — dok ga rat ne podijeli nanovo — ima već preko *stotinu!* Izvoz kapitala, kao naročito karakteristična pojava za razliku od izvoza robe u nemonopolističkom kapitalizmu, stoji u tijesnoj vezi s ekonomskom i političko-teritorijalnom podjelom svijeta. 5) Teritorijalna podjela svijeta (kolonije) se *završila*.

Imperijalizam, kao najviši stadij kapitalizma Amerike i Evrope, a zatim i Azije, potpuno se formirao u godinama 1898—1914. Špansko-američki rat (1898), englesko-burski rat (1900—1902), rusko-japanski rat (1904—1905) i ekonomska kriza u Evropi 1900. godine — to su glavni istorijski međaši nove epohe svjetske istorije.

Da je imperijalizam parazitski ili truleći kapitalizam, to se ispoljava, prije svega, u tendenciji truljenja, koja je obilježje *svakog* monopola u sistemu privatnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju. Razlika između republikansko-demokratske i monarhističko-reakcionarne imperijalističke buržoazije briše se baš zato što i jedna i druga žive trunu (što niukoliko ne isključuje neobično brz razvitak kapitalizma u pojedinim granama industrije, u pojedinim zemljama, u pojedinim periodima). Drugo, truljenje kapitalizma ispoljava se u stvaranju ogromnog sloja *rentijera*, kapitalista koji žive od »rezanja kupona«. U četiri najrazvijenije imperijalističke zemlje, Engleskoj, Sjevernoj Americi, Francuskoj i Njemačkoj, kapital u vrijednosnim papirima iznosi od 100 do 150 *milijardi* franaka, što predstavlja godišnji prihod od najmanje 5—8 milijardi za svaku zemlju. Treće, izvoz kapitala je parazitizam na kvadrat. Četvrto, »finansijski kapital teži za gospodstvom, a ne za slobodom«. Politička reakcija na *čitavoj* liniji je svojstvo imperijalizma. Korupcija, podmićivanje u gigantskim razmjerima, panama svih vrsta. Peto, eksploatacija ugnjetenih nacija, koja je nerazdvojno vezana s aneksijama, i naročito eksploatacija kolonija od šačice »velikih« sila sve više pretvaraju »civilizirani« svijet u parazita na tijelu stotina miliona necivilizirani naroda. Rimski proleter živio je na račun društva. Sadašnje društvo živi na račun savremenog proletera. Tu duboku Sismondijevu primjedbu Marks je naročito podvlačio. Imperijalizam unekoliko mijenja stvar. Privilegirani sloj proletarijata imperijalističkih sila živi jednim dijelom na račun stotina miliona necivilizirani naroda.

Razumljivo je zašto je imperijalizam *umirući* kapitalizam, kapitalizam na prelazu k socijalizmu: monopol koji izrasta *iz* kapitalizma *već* je umiranje kapitalizma, početak njegovog prelaza u socijalizam. Gigantsko *podruštvljenje* rada koje vrši imperijalizam (ono što apologeti, buržoaski ekonomisti, zovu »preplitanje«) znači isto.

Dajući ovakvu definiciju imperijalizma, mi dolazimo u potpunu opreku s K. Kautskim, koji odbija da u imperijalizmu vidi jednu »fazu kapitalizma« i koji definira imperijalizam kao *politiku* kojoj finansijski kapital »daje prvenstvo«, kao težnju »industrijskih« zemalja da anektiraju

»agrarne zemlje«.[1] Ova Kautskijeva definicija je teoretski skroz-naskroz pogrešna. Osobitost imperijalizma jeste vladavina upravo finansijskog a ne industrijskog kapitala, težnja za aneksijama svakojakih zemalja a *ne* samo agrarnih. Kautski *odvaja* politiku imperijalizma od njegove ekonomike, odvaja monopolizam u politici od monopolizma u ekonomici da bi utro put svom banalnom buržoaskom reformizmu, kao što je »razoružanje«, »ultraimperijalizam« i tome slične besmislice. Smisao i cilj tog teoretskog falsifikata potpuno se svodi na to da se zabašure *najdublje* protivrječnosti imperijalizma i tako opravda teorija »jedinstva« s apologetima imperijalizma, s otvorenim socijalšovinistima i oportunistima.

Na tom raskidu Kautskog s marksizmom mi smo se već dosta zaustavljali i u »Socijaldemokratu«, i u »Komunistu«. Naši ruski kautskijanci, »okisti« s Akselrodom i Spektatorom na čelu, ne izuzimajući Martova i u znatnoj mjeri Trockog, više su voljeli da pitanje kautskijanstva, kao pravca zaobiđu ćutanjem. Da brane ono što je Kautski pisao za vrijeme rata, nisu se usudili i izvlačili su se ili prosto hvaljenjem Kautskog (Akselrod u svojoj njemačkoj brošuri za koju je O. K. *obećao* da će je štampati na ruskom), ili privatnim pismima Kautskog (Spektator) u kojima on uvjerava da pripada opoziciji i jezuitski pokušava da oduzme svako značenje svojim šovinističkim izjavama.

Napomenimo da u svom »shvaćanju« imperijalizma — koje se svodi na njegovo uljepšavanje — Kautski ide nazad ne samo u poređenju s Hilferdingovim »Finansijskim kapitalom« (ma koliko da sam Hilferding danas svesrdno brani Kautskog i »jedinstvo« sa socijalšovinistima!) nego i u poređenju sa *socijalliberalom* J. A. Hobsonom. Taj engleski ekonomist, koji nema ni najmanje pretenzija na to da se zove marksist, kudikamo dublje definira imperijalizam i otkriva njegove protivrječnosti u svom djelu iz 1902. godine.[2] Evo što je pisao taj pisac (kod kojega možemo naći gotovo sve pacifističke i »pomirljive« banalnosti Kautskog) o naročito važnom pitanju o parazitizmu imperijalizma:

Po Hobsonovu mišljenju, snagu starih imperija slabile su okolnosti dvojake vrste: 1) »ekonomski parazitizam« i 2) sastavljanje vojske od zavisnih naroda. »Prva okolnost je običaj ekonomskog parazitizma, na temelju kojeg vladajuća

---

[1] »Imperijalizam je proizvod visoko razvijenog industrijskog kapitalizma. On se sastoji u težnji svake industrijske kapitalističke nacije da potčinjava i prisajedinjava sebi sve veće *agrarno* područje, bez obzira na to koje ga nacije naseljavaju« (Kautski u »Neue Zeit«-u 11. IX 1914).

[2] J. A. Hobson. »Imperialism«, London, 1902.

država iskorištava svoje provincije, kolonije i zavisne zemlje za bogaćenje svoje vladajuće klase i za podmićivanje svojih nižih klasa, da bi one ostale mirne«. U pogledu druge okolnosti Hobson piše:

»Jedan od najčudnijih simptoma sljepila imperijalizma« (u ustima socijalliberala Hobsona te pjesme o »sljepilu« imperijalista su umjesnije nego kod »marksista« Kautskog) »jeste ona bezbrižnost s kojom Velika Britanija, Francuska i druge imperijalističke nacije stupaju na taj put. Velika Britanija otišla je najdalje. Većinu bitaka kojima smo osvojili naš indijski imperij izvojevale su naše trupe sastavljene od domorodaca u Indiji, a u posljednje vrijeme i u Egiptu; velike stajaće vojske nalaze se pod komandom Britanaca; gotovo sve ratove koji su u vezi s našim osvajanjem Afrike, osim njenog južnog dijela, vodili su za nas domoroci.«

Perspektiva podjele Kine izazivala je kod Hobsona ovakvu ekonomsku ocjenu: »Veći dio Zapadne Evrope mogao bi tada dobiti izgled i karakter koji sada imaju pojedini dijelovi tih zemalja: jug Engleske, Rivijera, ona mjesta Italije i Švicarske u kojima je posjet turista najveći i u kojima stanuje najviše bogataša, naime: hrpica bogatih aristokrata koji dobivaju dividende i penzije iz Dalekog istoka, pored njih nešto veća grupa namještenika i trgovaca i još veći broj kućne posluge i radnika u transportnoj industriji i u industriji koja se bavi konačnom izradom fabrikata. Međutim, glavne industrijske grane bi nestale, i masovni proizvodi ishrane, masovni polufabrikati priticali bi, kao danak, iz Azije i Afrike«. »Eto kakve mogućnosti otvara pred nama jedan širi savez zapadnih država, jedna evropska federacija velikih sila: ona ne samo što ne bi kretala naprijed stvar svjetske civilizacije nego bi mogla značiti ogromnu opasnost zapadnog parazitizma: izdvajanje grupe naprednih industrijskih nacija, kod kojih više klase vuku ogroman danak iz Azije i Afrike i pomoću tog danka drže velike pripitomljene mase namještenika i slugu, koji više nisu uposleni u proizvodnji masovnih poljoprivrednih i industrijskih proizvoda nego se bave ličnim posluživanjem ili sporednim industrijskim radom pod kontrolom nove finansijske aristokratije. Neka se oni koji su skloni da na takvu »teoriju« (trebalo je reći: perspektivu) odmahnu rukom, kao na teoriju koja ne zaslužuje spomena, udube u ekonomske i socijalne uslove onih okruga današnje južne Engleske koji su već dovedeni u takav položaj. Neka razmisle kakvo bi ogromno proširenje takvog sistema postalo moguće kad bi Kina bila potčinjena ekonomskoj kontroli takvih grupa finansijera, »investitora« (rentijera), njihovih političkih i trgovačko-industrij-

skih namještenika, koji crpe profite iz potencijalno najjačeg rezervoara koji je svijet ikada vidio da bi te profite trošili u Evropi. Razumije se, situacija je odveć složena, igra svjetskih sila isuviše se teško može sagledati, da bi se ovo ili ono tumačenje budućnosti u jednom jedinom pravcu učinilo vrlo vjerovatnim. Ali oni utjecaji koji danas upravljaju imperijalizmom zapadne Evrope kreću se u tom pravcu i, ako ne naiđu na otpor, ako ne budu skrenuti u drugu stranu, oni će raditi baš u pravcu takvog završetka procesa«.

Socijalliberal Hobson ne vidi toga da taj »otpor« može pružiti *samo* revolucionarni proletarijat i *samo* u obliku socijalne revolucije. Zato on i jeste socijalliberal! Ali on je još 1902. odlično prišao i k pitanju značenja »Sjedinjenih Država Evrope« (na znanje kautskijancu Trockom!) i svega onog što zabašuruju *licemjerni kautskijanci* raznih zemalja, naime: da *oportunisti* (socijalšovinisti) rade zajedno s imperijalističkom buržoazijom *baš* u pravcu stvaranja imperijalističke Evrope na grbači Azije i Afrike, da *oportunisti* objektivno predstavljaju dio sitne buržoazije i nekih slojeva radničke klase koji je *podmićen* sredstvima iz imperijalističkog ekstraprofita, pretvoren u *pse-čuvare* kapitalizma, u *kvarioce* radničkog pokreta.

Na tu ekonomsku, najdublju vezu baš imperijalističke buržoazije s oportunizmom, koji je sada (da li zadugo?) održao pobjedu nad radničkim pokretom, mi smo ukazivali više puta, ne samo u člancima nego i u rezolucijama naše partije. Otud smo izvodili, pored ostalog, neizbježnost rascjepa sa socijalšovinizmom. Naši kautskijanci više su voljeli da zaobilaze pitanje! Martov je, na primjer, još u svojim referatima operirao sa sofizmom koji je u »Izvestijama sekretarijata O. K. u inostranstvu« (br. 4. od 10. aprila 1916) izražen ovako:

... »Stvar revolucionarne socijaldemokratije stajala bi vrlo loše, čak beznadno, kad bi grupe radnika koje su se po intelektualnom razvitku najviše približile »inteligenciji« i koje su najkvalificiranije fatalno odlazile od nje k oportunizmu« ...

Pomoću glupe riječi »fatalno« i izvjesnog »malog podmetanja« *zaobiđena* je *činjenica* da su *izvjesni* slojevi radnika *otišli* ka oportunizmu i imperijalističkoj buržoaziji! A sofistima iz O. K. potrebno je jedino da *zaobiđu* tu činjenicu! Oni se izvlače »stereotipnim optimizmom« kojim se sada šepuri i kautskijanac Hilferding i mnogi drugi: objektivni uslovi, vele, garantiraju jedinstvo proletarijata i pobjedu revolucionarne struje! Mi smo, vele, »optimisti« u pogledu proletarijata!

A, u stvari, oni, svi ti kautskijanci, Hilferding, okisti, Martov i komp., *optimisti* su... u pogledu *oportunizma*. U tome je suština!

Proletarijat je dijete kapitalizma — svjetskog, a ne samo evropskog i ne samo imperijalističkog. U svjetskim razmjerima — 50 godina ranije ili 50 godina kasnije je s gledišta *tih* razmjera sporedno pitanje — »proletarijat«, razumije se, »biće« jedinstven i u njemu će »neizbježno« pobijediti revolucionarna socijaldemokratija. Nije u tome pitanje, gospodo kautskijanci nego je u tome što se *vi* sada, u imperijalističkim zemljama Evrope, *lakejski* odnosite prema opotrunistima, koji su *tuđi* proletarijatu, kao klasi, koji su sluge, agenti, provodnici buržoaskog utjecaja, i kojih se radnicki pokret *mora osloboditi* ako neće da ostane *buržoaski radnički pokret*. Vaše propovijedanje »jedinstva« s oportunistima, s Leginima i Davidima, s Plehanovima ili Chenkelima i Potresovima itd., jeste, objektivno, odbrana *porobljavanja* radnika koje vrši imperijalistička buržoazija posredstvom svojih najboljih agenata u radničkom pokretu. Pobjeda revolucionarne socijaldemokratije u svjetskim razmjerima apsolutno je neizbježna, ali ona ide i doći će, događa se i dogodiće se samo *protiv* vas, biće pobjeda *nad* vama.

One dvije tendencije, čak dvije partije u savremenom radničkom pokretu, koje su se tako otvoreno razišle u cijelom svijetu 1914—1916, *pratili su Engels i Marks u Engleskoj* u toku niza *decenija*, otprilike od 1858. do 1892.

Ni Marks ni Engels nisu doživjeli imperijalističku epohu svjetskog kapitalizma, koja počinje tek od 1898—1900. godine. Ali već od polovine XIX vijeka osobitost je Engleske da su u njoj postojale bar *dvije* najkrupnije karakteristične crte imperijalizma: 1) prostrane kolonije i 2) monopolistički profit (uslijed monopolnog položaja na svjetskom tržištu). I u jednom i u drugom pogledu Engleska je tada bila izuzetak među kapitalističkim zemljama, i Engels i Marks, analizirajući taj izuzetak, potpuno su jasno i određeno isticali njegovu *vezu* s pobjedom (privremenom) oportunizma u engleskom radničkom pokretu.

U pismu Marksu od 7. oktobra 1858. Engels je pisao: »Engleski proletarijat faktički se sve više i više buržoazira, tako da ta najburžoaskija od svih nacija hoće, očigledno, da na kraju krajeva dovede stvar dotle da ima buržoasku aristokratiju i buržoaski proletarijat *pored* buržoazije. Razumije se, kod takve nacije koja eksploatira cio svijet, to je do izvjesne mjere zakonito«. U pismu Zorgeu od 21. septembra 1872. Engels saopćava da je Hejls napravio u federalnom vijeću Internacionale veliki skandal i proveo da se Marksu

izglasa prijekor zbog njegovih riječi da su se »engleske radničke vođe prodale«. Marks piše Zorgeu 4. aprila 1874: »Što se tiče gradskih radnika (u Engleskoj), to treba žaliti što sva banda vođa nije dospjela u parlament. To bi bio najsigurniji put da se riješimo te poganije«. U pismu Marksu od 11. augusta 1881. Engels govori o »najgorim engleskim tredjunionima, koji se daju voditi od ljudi koje je buržoazija kupila ili ih u najmanju ruku plaća«. U pismu Kautskom od 12. septembra 1882. Engels je pisao: »Pitate me što misle engleski radnici o kolonijalnoj politici? Ono isto što misle o politici uopće. Ovdje nema radničke partije, ima samo konzervativnih i liberalnih radikala, a radnici se zajedno s njima mirne duše koriste kolonijalnim monopolom Engleske i njenim monopolom na svjetskom tržištu«.

7. decembra 1889. Engels piše Zorgeu: ... »Najodvratnije je ovdje (u Engleskoj) buržoaska »respectability« (strahopoštovanje), koja je radnicima prešla u krv i meso... čak Tom Mejn, koga smatram najvaljanijim od svih, rado govori o tome da će doručkovati s lordom-merom. Kad s tim uporeďuješ Francuze, vidiš što vrijedi revolucija«. U pismu od 19. aprila 1890: »pokret (radničke klase u Engleskoj) napreduje *pod* površinom, zahvata sve šire slojeve, i to većim dijelom baš među dosad nepokretnom *najdonjom* (kurziv je Engelsov) masom, i više nije daleko dan kad će ta masa odjedanput *naći samu sebe,* kad će joj postati jasno da je upravo ona ta kolosalna masa koja se kreće«. 4. marta 1891: »neuspjeh saveza dokera koji se raspao, »stari« konzervativni tredjunioni, *bogati* i upravo zato plašljivi, ostaju sami na bojnom polju« ... 14. septembra 1891: na Njukaslskom kongresu tredjuniona pobijeđeni su stari junionisti, protivnici 8-satnog radnog dana, »i buržoaske novine priznaju poraz *buržoaske radničke partije«* (kurziv je svuda Engelsov) ...

Da je Engels te misli, ponavljane u toku decenija, izrekao i javno, u štampi, dokazuje njegov predgovor drugom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj« iz 1892. Tu se govori o »aristokratiji u radničkoj klasi«, o »privilegiranoj manjini radnika« nasuprot »širokoj masi radnika. Samo je »mala, privilegirana, štićena manjina radničke klase imala »dugotrajne koristi« od privilegiranog položaja Engleske u godinama 1848. do 1868, »široka masa se u najboljem slučaju koristila samo kratkotrajnim poboljšanjem« ... »Sa slomom industrijskog monopola Engleske engleska radnička klasa izgubiće svoj privilegirani položaj« ... Članovi »novih« unija, saveza nekvalificiranih radnika, »imaju jedno neizmjerno preimućstvo: njihova psihika predstavlja još djevičansko tlo, potpuno slobodno od naslijeđenih, »respektabilnih« bur-

žoaskih predrasuda koje pomućuju glave bolje situiranih »starih tredjunionista«... »Takozvanim radničkim predstavnicima« zovu u Engleskoj ljude »kojima se oprašta njihova pripadnost radničkoj klasi jer su oni sami spremni da to svoje svojstvo utope u oceanu svog liberalizma«...

Namjerno smo naveli dosta podrobne citate iz direktnih izjava Marksa i Engesla, da bi ih čitaoci mogli proučiti *u cjelini*. A njih treba proučiti, u njih vrijedi pažljivo se udubiti. Jer tu je *srž* one taktike u radničkom pokretu koju nalažu objektivni uslovi imperijalističke epohe.

Kautski je već i tu pokušao da »zamuti vodu« i da zamijeni marksizam sladunjavom pomirljivošću s oportunistima. U polemici protiv otvorenih i naivnih socijalimperijalista (kao što je Lenč), koji opravdavaju rat od strane Njemačke kao rušenje monopola Engleske, Kautski *»ispravlja«* tu očiglednu laž posredstvom druge, isto toliko očigledne laži. Na mjesto cinične laži on stavlja sladunjavu laž! *Industrijski monopol* Engleske davno je slomljen, kaže on, davno je razrušen, njega ne treba i nije moguće rušiti.

U čemu je laž tog argumenta?

U tome što je, prvo, zaobiđen *kolonijalni* monopol Engleske. A Engels je, kao što smo vidjeli, već 1882, prije 34 godine, potpuno javno ukazao na nj! Ako je industrijski monopol Engleske razrušen, kolonijalni monopol je ne samo ostao nego je izvanredno ojačao, jer je čitava Zemlja već podijeljena! Pomoću svoje sladunjave laži Kautski krijumčari buržoaskopacifističku i oportunističkomalograđansku ideju da se »nema zbog čega ratovati«. A naprotiv, *kapitalisti* imaju sada ne samo zašto da ratuju nego i ne mogu da ne ratuju ako žele da sačuvaju kapitalizam, jer bez nasilne ponovne podjele kolonija *nove* imperijalističke zemlje ne mogu dobiti privilegije kojima se koriste starije *(i slabije)* imperijalističke sile.

Drugo. Zašto monopol Engleske objašnjava pobjedu oportunizma (privremenu) u Engleskoj? Zato što monopol daje *ekstraprofit,* tj. višak profita iznad normalnog, u cijelom svijetu uobičajenog kapitalističkog profita. Od tog ekstraprofita kapitalisti *mogu* baciti djelić (čak i ne mali!) da potkupe *svoje* radnike, da stvore nešto poput saveza (sjetite se čuvenih »alijansa« engleskih tredjuniona s njihovim poslodavcima, opisanih kod Vebâ) — saveza radnika dane nacije sa svojim kapitalistima *protiv* ostalih zemalja. Industrijski monopol Engleske razrušen je još krajem XIX vijeka. To je neosporno. Ali *kako* se vršilo to rušenje? Da li tako da je nestao *svaki* monopol?

Kad bi bilo tako, onda bi pomirljiva (prema oportunizmu) »teorija« Kautskog dobivala izvjesno opravdanje. Ali stvar i jeste u tome što to *nije* tako. Imperijalizam *je* monopolistički kapitalizam. Svaki kartel, trust, sindikat, svaka divovski krupna banka *je* monopol. Ekstraprofit nije nestao nego je ostao. Eksploatacija *svih* ostalih zemalja od strane jedne, privilegirane, finansijski bogate zemlje ostala je i pojačala se. Šačica bogatih zemalja — njih svega četiri ako govorimo o samostalnom i doista gigantski krupnom, »savremenom« bogatstvu: Engleska, Francuska, Sjedinjene Države i Njemačka — ta šačica je razvila monopole u golemim razmjerima, vuče ekstraprofit u visini od stotina miliona, ako ne i milijardi, »jaše na grbači« stotina i stotina miliona stanovnika drugih zemalja, bori se između sebe za diobu naročito obilnog, naročito masnog, naročito lakog plijena.

Baš u tome je ekonomska i politička suština imperijalizma, čije najdublje protivrječnosti Kautski ne otkriva nego zabašuruje.

Buržoazija »velike« imperijalističke sile *može ekonomski* potkupljivati gornje slojeve »svojih« radnika bacajući u tu svrhu stotinu-dvije miliona franaka godišnje, jer njen ekstraprofit iznosi, vjerovatno, oko jedne milijarde. A pitanje kako se ta mala milostinja dijeli među radnicima-ministrima, »radnicima-poslanicima« (sjetite se sjajne analize tog pojma kod Engelsa), radnicima članovima vojnoindustrijskih komiteta, radnicima-činovnicima, radnicima organiziranim u uskocehovske sindikate, namještenicima itd. itd., to je već pitanje drugog reda.

U godinama 1848—68. i djelimično kasnije monopol je posjedovala samo Engleska, *zato* je u njoj oportunizam mogao pobijediti na desetine godina; drugih zemalja ni s bogatim kolonijama ni s industrijskim monopolom *nije bilo.*

Posljednja trećina XIX vijeka bila je prelaz na novu, imperijalističku epohu. Korisnik monopola je finansijski kapital *ne* jedne zemlje, nego nekolikih, sasvim malobrojnih velikih sila. (U Japanu i Rusiji monopol vojne snage, golemog teritorija ili naročite zgode za pljačkanje inorodaca, Kine itd. dijelom dopunjuje, dijelom zamjenjuje monopol savremenog, najnovijeg finansijskog kapitala). Iz te razlike proizlazi to da je monopol Engleske *mogao* biti desetinama godina *neosporavan.* Monopol savremenog finansijskog kapitala bijesno se osporavao; otpočela je epoha imperijalističkih ratova. Tada se radnička klasa jedne zemlje mogla potkupiti, pokvariti za desetine godina. Sada je to nevjerovatno, možda čak i nemoguće, ali zato *manje* (nego u Engleskoj 1848—68) slojeve »radničke aristokratije« može potkup-

ljivati i potkupljuje *svaka* imperijalistička »velika« sila. Tada se *»buržoaska radnička partija«*, po izvanredno dubokom Engelsovom izrazu, mogla formirati samo u jednoj zemlji, jer je samo ona imala monopol, ali zato zadugo. Sada je *»buržoaska radnička* partija« *neizbježna* i tipična za *sve* imperijalističke zemlje, ali je, zbog njihove očajne borbe oko diobe plijena, nevjerovatno da bi takva partija mogla zadugo pobijediti u nizu zemalja. Jer trustovi, finansijska oligarhija, skupoća i ostalo, omogućavajući da se potkupljuju šačice vrhova, sve jače pritiskuju, ugnjetavaju, upropašćuju, *muče masu* proletarijata i poluproletarijata.

S jedne strane, tendencija je buržoazije i oportunista da čašicu najbogatijih, privilegiranih nacija pretvore u »vječne« parazite na tijelu ostalog čovječanstva, da »počivaju na lovorikama« eksploatacije crnaca, Indijaca i dr., držeći ih u potčinjenosti pomoću modernog militarizma snabdjevenog odličnom ubojnom tehnikom. S druge strane, tendencija je *masa*, koje su jače ugnjetavane nego prije i koje podnose sve muke imperijalističkih ratova, da stresu sa sebe taj jaram, da obore buržoaziju. Istorija radničkog pokreta neizbježno će se sada razvijati u borbi između tih dviju tendencija. Jer prva tendencija nije slučajna, nego je ekonomski »fundirana«. Buržoazija je već rodila, othranila, osigurala sebi »buržoaske radničke partije« socijalšovinista u *svima* zemljama. Razlike između oformljene partije, npr. Bisolatijeve u Italiji, partije potpuno socijalimperijalističke, i, recimo, poluoformljene bezmalo-partije Potresova, Gvozdeva, Bulkina, Čheidzea, Skobeljeva i komp., te razlike nisu bitne. Važno je to da je ekonomski prelaz sloja radničke aristokratije k buržoaziji sazreo i završen, a ta ekonomska činjenica, to premještanje u odnosima između klasa, naći će sebi političku formu, ovakvu ili onakvu, bez naročitog »napora«.

Na navedenoj ekonomskoj osnovi političke ustanove modernog kapitalizma — štampa, parlament, udruženje, kongresi itd. — stvorile su za pune respekta, smjerne, reformističke i patriotske namještenike i radnike *političke* privilegije i milostinje koje odgovaraju ekonomskim privilegijima i milostinjama. Unosna i mirna mjestašca u ministarstvu ili vojnoindustrijskom komitetu, u parlamentu i u raznim komisijama, u redakcijama »solidnih« legalnih novina ili u upravama ne manje solidnih i »buržoaski-poslušnih« radničkih saveza — eto čime imperijalistička buržoazija privlači i nagrađuje predstavnike i pristalice »buržoaskih radničkih partija«.

Mehanika političke demokratije djeluje u istom pravcu. Bez izbora se u naše vrijeme ne može; bez masa se ne može

biti, a u epohi štampanja knjiga i parlamentarizma mase se *ne mogu* voditi za sobom bez široko razgranatog, sistematski provedenog, solidno opremljenog sistema laskanja, laži, varanja, žongliranja pomodnim i popularnim riječima, obećanja, i desno i lijevo, svakojakih reforama i svakojakih blagodati radnicima — samo da se odreknu revolucionarne borbe za obaranje buržoazije. Ja bih taj sistem nazvao lojd-džordžizmom, po imenu jednog od najistaknutijih i najvještijih predstavnika tog sistema u klasičnoj zemlji »*buržoaske radničke partije*«, engleskog ministra Lojd Džordža. Prvoklasni buržoaski maher i politička liska, popularni govornik koji umije govoriti kakve mu drago, čak i revolucionarne govore pred radničkim auditorijem, koji je sposoban da izradi znatnu milostinju poslušnim radnicima u vidu socijalnih reforama (osiguranje itd.), Lojd Džodž odlično[3] služi buržoaziji i služi joj upravo *među* radnicima, provodi njen utjecaj *upravo* kod proletarijata, tamo gdje je najpotrebnije i najteže moralno potčiniti sebi mase.

A zar ima velike razlike između Lojd Džordža i Šajdemana, Zegina, Hendersona i Hajndmena, Plehanova, Renodela i komp.? Od posljednjih, reći će nam, neki će se vratiti Marksovom revolucionarnom socijalizmu. To je moguće, ali to je samo ništavna razlika u stepenu, ako pitanje uzimamo u političkom, tj. masovnom mjerilu. Pojedini od sadašnjih socijalšovinističkih vođa mogu se vratiti proletarijatu. Ali socijalšovinistička ili (što je isto) oportunistička *struja* ne može ni nestati ni »vratiti se« revolucionarnom proletarijatu. Tamo gdje je među radnicima popularan marksizam, tamo će se ta politička struja kleti i zaklinjati imenom Marksa. To im se ne može zabraniti, kao što se ni trgovačkoj firmi ne može zabraniti upotreba koje mu drago etikete, koje mu drago table, koje mu drago reklame. U istoriji je uvijek bivalo da su imena revolucionarnih vođa, popularna kod ugnjetenih klasa, njihovi neprijatelji pokušavali da prisvoje poslije njihove smrti, — radi obmanjivanja ugnjetenih klasa.

Činjenica je da su »buržoaske radničke partije«, kao politička pojava, stvorene već u *svima* kapitalističkim razvijenim zemljama, da bez odlučne, nemilosrdne borbe na čitavoj liniji protiv tih partija — ili, svejedno, grupâ, strujâ, itd. — ne može biti govora ni o borbi protiv imperijalizma,

---

[3] Nedavno sam u jednom engleskom časopisu naišao na članak jednog torijevca, političkog protivnika Lojd Džordža: »Lojd Džordž s gledišta jednog torijevca«. Rat je tom protivniku otvorio oči te je vidio kakav je odličan sluga buržoazije taj Lojd Džordž! Torijevci su se s njim pomirili!

ni o marksizmu, ni o socijalističkom radničkom pokretu. Čheidzeova frakcija, »Naše Djelo«, »Golos Truda« u Rusiji i »okisti« u inostranstvu — nisu ništa drugo do podvrsta jedne od *takvih* partija. Mi nemamo ni najmanje razloga da mislimo da te partije mogu nestati *prije* socijalne revolucije. Naprotiv, ukoliko ta revolucija bude bliža, ukoliko se bude snažnije razgorjela, ukoliko oštriji i jači budu prelazi i skokovi u njenom toku, utoliko će u radničkom pokretu veću ulogu igrati borba revolucionarne, masovne bujice protiv oportunističke, malograđanske bujice. Kautskijanstvo nije nikakva samostalna struja, jer nema korijena ni u masama ni u privilegiranom sloju koji je prešao k buržoaziji. Ali opasnost kautskijanstva je u tome što se ono, iskorištavajući ideologiju prošlosti, upinje da pomiri proletarijat s »buržoaskom radničkom partijom«, da odbrani jedinstvo s njom, da time podigne njen autoritet. Za otvorenim socijalšovinistima mase više ne idu: Lojd Džordža su u Engleskoj izviždali na radničkim zborovima, Hajndmen je istupio iz partije, Renodele, Šajdemane, Potresove i Gvozdeve štiti policija. Prikrivena odbrana socijalšovinista od strane kautskijanaca je najopasnija.

Jedan od najrasprostranjenijih sofizama kautskijanstva je pozivanje na »mase«. Mi, veli, nećemo da se otrgnemo od masa i masovnih organizacija! No udubite se u to kako je Engels postavio to pitanje. »Masovne organizacije« engleskih tredjuniona bile su u XIX vijeku na strani buržoaske radničke partije. Marks i Engels nisu se zato s njom mirili, nego su je raskrinkavali. Oni nisu zaboravljali (1) da organizacije tredjuniona neposredno obuhvaćaju *manjinu proletarijata*. I u Engleskoj tada, i u Njemačkoj sada, u organizacijama nema više od 1/5 proletarijata. Ozbiljno misliti o tome da je u kapitalizmu moguće uključiti u organizaciju većinu proletera, to ne ide. (2) — i to je glavno — pitanje nije toliko u broju članova organizacije koliko u realnom, objektivnom značenju njene politike: predstavlja li ta politika mase, služi li masama, tj. oslobođenju masa od kapitalizma, ili predstavlja interese manjine, njeno mirenje s kapitalizmom? Baš ovo posljednje bilo je tačno za Englesku u XIX vijeku, — tačno je sada za Njemačku itd.

Od »buržoaske radničke partije« *starih* tredjuniona, od privilegirane manjine Engels razlikuje »*najdonju masu*«, stvarnu većinu, apelira na nju, jer ona *nije* zaražena »buržoaskom respektabilnošću«. Eto u čemu je suština marksističke taktike!

Mi ne možemo — i niko ne može — tačno sračunati koji dio proletarijata ide i koji će poći za socijalšovinistima i

oportunistima. To će pokazati jedino borba, to će konačno riješiti jedino socijalistička revolucija. Ali mi znamo pouzdano da »branioci otadžbine« u imperijalističkom ratu *predstavljaju* samo manjinu. I zato je naša dužnost, ako hoćemo da ostanemo socijalisti, da idemo *niže i dublje*, k pravim masama: u tom je sve značenje borbe protiv oportunizma i sav sadržaj te borbe. Pokazujući da oportunisti i socijalšovinisti na djelu izdaju i prodaju interese mase, da brane privremene privilegije manjine radnika, da provode buržoaske ideje i utjecaj, da su na djelu saveznici i agenti buržoazije — mi samim tim učimo mase da raspoznaju svoje stvarne političke interese, da se bore za socijalizam i za revoluciju kroz sve, duge i mučne, peripetije imperijalističkih ratova i imperijalističkih primirja.

Razjašnjavajući masama neizbježnost i neophodnost rascjepa s oportunizmom, odgajati ih za revoluciju nemilosrdnom borbom protiv njega, iskorištavati iskustvo rata za otkrivanje svih gadosti nacionalliberalne radničke politike, a ne za njihovo prikrivanje, — to je jedina marksistička linija u svjetskom radničkom pokretu.

U slijedećem članku pokušaćemo da rezimiramo glavne karakteristične osobine te linije — nasuprot kautskijanstvu.

Napisano u oktobru 1916.

»Sbornik Social-Demokrata« br. 2,
decembar 1916.
Potpis: N. Lenjin

INDIJSKOJ REVOLUCIONARNOJ ASOCIJACIJI[1]

Radujem se što čujem da su principi samoodređenja i oslobođenja ugnjetenih naroda od eksploatacije stranih i vlastitih kapitalista, proglašeni od naše radničko-seljačke republike, našli tako živ odjek kod svjesnih Indijaca, koji se herojski bore za svoju slobodu. Ruske radne mase sa nesmanjenom pažnjom prate buđenje indijskog radnika i seljaka. Jamstvo konačnog uspjeha jesu organiziranost i disciplina trudbenika, njihova upornost i solidarnost s trudbenicima cijelog svijeta. Pozdravljamo tijesni savez muslimanskih i nemuslimanskih elemenata. Iskreno želimo proširenje toga saveza na sve trudbenike Istoka. Tek onda kad indijski, kineski, korejski, japanski, perzijski, turski radnik i seljak pruže jedan drugome ruku i složno prionu na zajednički posao oslobođenja, tek onda je odlučna pobjeda nad eksploatatorima obezbijeđena. Da živi slobodna Azija!

»Pravda« br. 108,
20. maja 1920.

---

[1] Lenjinov pozdrav »Indijskoj revolucionarnoj asocijaciji« preveden je na engleski i preko radija poslan kao odgovor na rezoluciju usvojenu 4. III 1920. na mitingu indijskih revolucionara i poslatu u Rusiju na ime V. I. Lenjina. — *Prev.*

TELEGRAM MUSTAFI KEMALU[1]

Predsjedniku Velike nacionalne skupštine Turske, Mustafi Kemalu

Sedmoga januara. S radošću smo primili Vaše saopćenje povodom proglašenja autonomije Goraca. Iz Vašeg saopćenja sovjetska vlada mogla se uvjeriti da politika Sovjetske Rusije prema nacijama koje se nalaze u sklopu Rusijske Federacije uživa Vaše simpatije. Sovjetska Rusija daje autonomiju svim narodima na svom teritoriju i potpomaže u skladu s principom prava svakog naroda na samoodređenje, lokalne republike koje su oni obrazovali. Samo taj princip dopušta da se uspostave bratski odnosi, osnovani na uzajamnom razumijevanju i uzajamnom povjerenju, koji postoje među svim nacijama u Sovjetskoj Rusiji. Samo takva politika učvršćuje i ujedinjuje sve nacije Rusije u jednu veliku snažnu porodicu, sposobnu da se bori protiv bezbrojnih neprijatelja kojima smo okruženi. Obrazujući jednu veliku cjelinu, mi ne samo što odbijamo neposredne atake naših neprijatelja nego se, osim toga, činimo neranjivim protiv intriga svake vrste kojima pribjegavaju naši zajednički protivnici. Milo mi je što mogu konstatirati da ste mjere koje poduzimamo u odnosu na male nacije pravilno protumačili i da one s Vaše strane

[1] Telegram je odgovor na Kemalovo pismo Lenjinu predato 18. XII. 1920. preko radija. U svom pismu M. Kemal izražava zadovoljstvo što je sovjetska vlada priznala autonomiju sovjetskog Dagestana i, dotičući se odnosa Turske i Sovjetske Rusije, piše: »U čvrstom uvjerenju da će nas samo naša tijesna saradnja dovesti željenom cilju, pozdravljam svako dalje učvršćenje prijateljskih veza koje nas vezuju, izražavam Vam duboko priznanje za dalekovidnu politiku koju Vašom visokom incijativom vodi Sovjetska Republika, kako na Istoku, tako i u cijelom svijetu.«

nailaze na prijem koji može samo pogodovati uspostavljanju dobrog uzajamnog razumijevanja i uzajamnog povjerenja.

Dozvolite mi da Vam još jedanput izrazim našu zahvalnost za Vaše saopćenje, a tako isto naše najiskrenije želje turskom narodu i njegovoj vladi koji se s nesalomljivom energijom bore za nezavisnost i procvat svoje zemlje.

Lenjin

Prvi put štampano 1957. god. u časopisu »Komunist« br. 15.

SADRŽAJ

Čitaocu — — — — — — — — — — — — — 5

IMPERIJALIZAM KAO NAJVIŠI STADIJ KAPITALIZMA (Popularna studija) — — — — — — — — — — — 7

Predgovor — — — — — — — — — — — — 9
Predgovor francuskom i njemačkom izdanju — — — — 11

I. Koncentracija proizvodnje i monopoli — — — — 18
II. Banke i njihova nova uloga — — — — — — 29
III. Finansijski kapital i finansijska oligarhija — — 43
IV. Izvoz kapitala — — — — — — — — — 55
V. Podjela svijeta između saveza kapitalista — — — 60
VI. Podjela svijeta između velikih sila — — — — 67
VII. Imperijalizam kao poseban stadij kapitalizma — 76
VIII. Parazitizam i truljenje kapitalizma — — — — 85
IX. Kritika imperijalizma — — — — — — — 92
X. Istorijsko mjesto imperijalizma — — — — — 103

DODACI

DOGAĐAJI NA BALKANU I U PERSIJI — — — — — 111
BALKANSKI NARODI I EVROPSKA DIPLOMATIJA — — 120
O LISICI I KOKOŠINJCU — — — — — — — — — 121
NOVO POGLAVLJE SVJETSKE ISTORIJE — — — — 123
SOCIJALNO ZNAČENJE SRPSKO-BUGARSKIH POBJEDA 125
BALKANSKI RAT I BURŽOASKI ŠOVINIZAM — — — 127
BUĐENJE AZIJE — — — — — — — — — — — — 129
ZAOSTALA EVROPA I NAPREDNA AZIJA — — — — 131

O PAROLI SJEDINJENIH DRŽAVA EVROPE — — — — 133
IMPERIJALIZAM I SOCIJALIZAM U ITALIJI — — — — 137
VOJNI PROGRAM PROLETERSKE REVOLUCIJE — — 145
I. — — — — — — — — — — — — — 145
II. — — — — — — — — — — — — — 148
III. — — — — — — — — — — — — — 150
IMPERIJALIZAM I RASCJEP SOCIJALIZMA — — — — 155
INDIJSKOJ REVOLUCIONARNOJ ASOCIJACIJI — — — 168
TELEGRAM MUSTAFI KEMALU — — — — — — — — 169

V. I. Lenjin
IMPERIJALIZAM KAO NAJVIŠI STADIJ KAPITALIZMA

*

Izdavač:
„Svjetlost", izdavačko preduzeće, Sarajevo

Za izdavača:
Abdulah Jesenković

Likovna oprema:
Ivica Čavar

Tehnički urednik:
Ladislav Fabian

Korektor:
Zineta Pešto

Štampa:
Štamparsko preduzeće
„Budućnost"
Novi Sad, Šumadijska 12
Juni, 1975.

Knjige iz ČETVRTE serije IZBORA IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA oslobođene su osnovnog poreza na promet na osnovu mišljenja Republičkog sekretarijata za obrazovanje i kulturu SR BiH br. 02-413/19 od 21. marta 1974. godine.